

Statist. O.

997/56/3

56/3.

56

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr. ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS IPAROSAI

ÍRTA

Dr. BENE LAJOS

56
III-IV.

56. KÖTET

1928

3. SZÁM

KIADJA: BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS STATISZTIKAI HIVATALA

Ára 5 peng

Statist.

997/56/3

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI: Dr. ILLYEFALVI I. LAJOS

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS IPAROSAI

ÍRTA
Dr. BENE LAJOS

309353

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
I. sz. Növendékrésze
1928. II. 3373. sz.

TARTALOMJEGYZÉK.

♦♦♦♦

1. Bevezetés	5
2. Az önálló iparüzés jelentősége a magyar fővárosban	7
3. Áttekintés a fővárosi önálló iparüzés 50 éves fejlődésén	16
4. Budapest iparosainak elhelyezkedése az egyes iparcsoportokban.....	26
5. Férfiak és nők az iparosok között	36
6. Az iparosok életkor szerint.....	44
7. A székesfőváros iparosainak származása	56
8. Csonkamagyarország vármegyéinek szerepe a budapesti iparosok bevándorlásában	73
9. Helybenlakás tartama az iparosok között	81
10. Budapest iparosainak honossága	88
11. Az iparosok anyanyelvi megoszlása	96
12. Az iparosok hitfelekezeti szerint.....	106
13. Budapest iparosainak lakásviszonyai	111
14. Albérlő és csclédtartás, mint az iparosok anyagi helyzetének mértéke.....	120
15. A fővárosi iparosok üzleti forgalma	128
16. Összefoglalás	134

Bevezetés.

Ma, a szűkebb határok közé szorított Magyarországon, mikor nagy erőfeszítésekkel keresi a nemzet a gazdasági kibontakozás útjait, kettőzött figyelemmel és féltő gonddal kell számontartanunk a magyar közgazdaság értékeit. Különösen fontos ez a számbavétel, ez a nyilvántartás azokban az esetekben, mikor gazdaságilag gyengébb erőkről van szó, értékekről, melyeket óvni kell, hogy a kíméletlen gazdasági versenyben megállják helyüket s átmenthetőek legyenek a mai nehéz gazdasági viszonyokból arra az időre, mikor Szent István birodalmának régi határai között ismét egy jobb jövő könnyebb gazdasági lehetőségei válnak uralkodóvá.

E tanulmány oldalain a statisztika eszközeivel megvilágítás alá kerülő iparostársadalom is legnagyobb részében kisexisztenciákból, gazdasági védelemre szoruló kis- és kézműves iparosokból áll. Az »iparos« megnevezés alatt nem értjük itt az ipari foglalkozások teljes egészét, hanem csak az önálló iparúzők táborát, kiknek soraiban csupán elenyésző hányadot képviselnek a gyártulajdonosok, a gyáriparosok, míg számbelileg döntő súllyal a kisipar — és a középipar alacsonyabb kategóriái — jelentkeznek. Ennélfogva az iparosság társadalmi felépítettségének statisztikai adatai is ez utóbb említett csoportok jellemző vonásaiból tevődnek össze.

Iparosmestereink Budapesten nagyobb hányadát foglalják el a lakoságnak, mint amilyen arányban vidéken szerepelnek s így az önálló iparúzés a fővárosban fokozottabb jelentőséggel bír. Nemcsak a gyáripar koncentrálódott Budapesten és annak környékén, hanem a kis- és kézműipar is kedvezőbb létfeltételeket talált a nagyvárosi életviszonyok között. Ép ezért a fővárosi önálló iparúzés oly nagy hányadát reprezentálja Magyarország iparostársadalmának, hogy már számbeli súlyánál fogva is indokolt az adataikkal való részletesebb foglalkozás. De nagyobb a fontossága Budapesten az önálló iparúzésnek, mint amilyen hányadot az a külföldi világvárosokban a maga számára lefoglal. A magyar közgazdaságnak más államoktól számos kérdésben eltérő szervezete, a gyáriparnak a külfölddel szemben való viszonylagos fejletlensége mellett tehát az ipar kisüzemei fontos feladatot teljesítenek, úgyhogy Magyarországon a kis- és kézműipar fenntartása nem szociálpolitikai feladat csupán, hanem a nemzeti termelés kérdésébe is mélyen belevágó probléma a kisebb keretekben folyó iparúzés fenntartása és fejlesztése. Az önálló iparosság alkotta társadalmi

osztály felépítettségének vizsgálata tehát nagy fontossággal bír, de különösen ma, mikor az iparosokra nézve életbevágó kérdések kerülnek tárgyalás, illetve megvalósítás alá s így az iparossággal összefüggő problémák általában az érdeklődés előterében állanak. Többek között mind nagyobb figyelmet fordítanak az illetékes körök a kisipari hitel kérdésének megoldására, az önálló exisztenciák agkori és rokkantsági biztosítása pedig — egyelőre legalább fakultatíve — most van megvalósítás alatt s a kézműves kamara létrehozása érdekében megindított mozgalom is mind komolyabb mértéket ölt. Mind e reformok alapja pedig csakis az iparosnépesség életviszonyainak alapos ismerete lehet.

Tulajdonképen gazdasági kérdések azok, melyek a termelőmunka egyik tényezőjének, az önálló iparosságnak statisztikai vizsgálatánál felmerülnek. Jelen munka keretében mégis — egyes kivételektől, mint az üzleti forgalom adataitól eltekintve — majdnem kizárólag a népességi statisztika fegyvereivel, demográfiai adatokkal kívánjuk a kutatásokat végrehajtani. Már csak azért is, mert a kis- és középiparra vonatkozólag termelési vagy üzemi kérdéseket szem előtt tartó statisztikai adatgyűjtésünk egyáltalában nincs, demográfiai szempontból ellenben az 1925. évi fővárosi népszámlálás útján olyan bő anyag áll rendelkezésre, melynek segítségével az iparosok gazdasági helyzete tekintetében is némi tájékoztatás válik lehetővé. A statisztikai kutatásnak e két munkaterülete: a népességi és gazdasági statisztika különben is sokat közeledett egymáshoz az utóbbi évek fejlődése nyomán. Egyrészt népességi kérdések megvilágítása és megokolása történt gazdaságstatisztikai eszközökkel,¹⁾ másfelől azonban a kimondottan demográfiai felvételek is mindinkább telítődnek gazdasági szempontokkal (amire nézve viszont az 1925 évben végrehajtott németországi nép-, foglalkozás- és üzemi számlálás említendő példa gyanánt, mely erősen gazdasági beállítottságban hajtatott végre). Valóban, a társadalmi és demográfiai tényezők mind a végbement gazdasági fejlődés, az adott gazdasági lehetőségek eredményei, ha nem is a gazdasági életben kell a hatókokat kizárólag keresnünk. Emellett azonban a társadalomnak — vagy a társadalom egy részének, mint az önálló iparosságnak — gazdasági szervezete, fejlődésének menete és átalakulásai csak az azt alkotó egyedek alapos megismerésén keresztül érthetők meg. A közgazdaság minden történése ugyanis az egyes embereken keresztül valósul meg, úgyhogy az iparostársadalom demográfiai összetétele, származása, társadalmi helyzete, lakásviszonyai stb. mind olyan tényezők, melyek figyelmen kívül hagyásával a közgazdasági életfolyamatok egésze sem magyarázható meg.

Valamely társadalmi osztályt érintő és Budapestre vonatkozó statisztikai anyag értéke még növekedett a trianoni országcsontkítás óta, mikor

¹⁾ Laky Dezső: Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig, különös tekintettel a fejlődés gazdasági rúgóira. I. rész. Bp. 1927.

az új határok gyakran derékban szakították ketté azokat a területi egységeket, melyekre a statisztika adatfelvételei vonatkoztak. Ha utólagos feldolgozás útján nagyrészt meg is állapították a háborút megelőző évek adatai Magyarország mai területére, számos kérdésben és kiváltképp a régebbi mult idők anyagára nézve hiányoznak azok az adatok, melyek a mai Magyarország statisztikai száanyagával az összehasonlítást lehetővé tennék. A fővárosra vonatkozó bő és megbízható statisztikai anyag képviseli tehát azt az összekötő kapcsot, melynek segítségével hosszabb időre visszamenőleg vizsgálható meg a gazdasági átalakulás menete. Ugyancsak a főváros adatai teszik leginkább lehetővé — a területváltozásoktól való mentesség folytán — a tudományos szempontból oly érdekes háborús és forradalmi események népesedési és gazdasági hatásainak vizsgálatát is.

Az 1925. évre vonatkozó statisztikai anyagunk legnagyobb részében különben is a vizsgálódások szempontjából alkalmas időpontban ragadja meg a budapesti önálló iparosság adatait, ez év ugyanis fordulópontot jelent az ország gazdasági életében. Míg az 1920. évi népszámlálás a háború és forradalmak által szétzilált s a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodni még nem tudott iparnak képét nyújtotta, addig az 1925. esztendő az ország pénzügyi talpraállítása után a szanalási terhek alatt álló, de össze nem roppant ipar első szabadabb életnyilvánulásait mutatja.

Legyen szabad remélnünk, hogy az 1925. év egy új fejlődési periódus kiinduló pontját képezi s így erre az esztendőre vonatkozó adatok a későbbi idők statisztikai munkáinak is összehasonlító bázisul fognak szolgálni. Annál is inkább, mert az 1925 december hóban végrehajtott fővárosi népszámlálás, különösen a feldolgozás alapossága folytán olyan részletes anyaggal, oly sokoldalú beállításban tétetett közzé, hogy szinte kimerítő módon ad feleletet azokra a kérdésekre, melyeket az iparostársadalom életviszonyainak kutatásánál feltehetünk.

Már csak az anyag rendkívüli bősége és sokoldalúsága folytán is az adatok statisztikai tovább-feldolgozása és azok értékesítése, amit jelen munka nyújtani kíván, csak a kiaknázás első fázisához juthatott el. Csupán az első fejszecsapásokat kívánta elvégezni és egy általános képet nyújtani a budapesti önálló iparosok életviszonyairól, hogy azután könnyebb legyen az út azok részére, kik speciális célkitűzéssel veszik fel a szinte kimeríthetetlen statisztikai anyag egyik vagy másik töredékét kutatásaik számára.

Az önálló iparüzés jelentősége a magyar fővárosban.

Ha az önálló iparüzők társadalmi és gazdasági viszonyairól képet kívánunk alkotni, az első feltétel, hogy az a jelentőség tisztázást nyerjen, melyet az önálló iparosok tábora a főváros lakosságához mérten betölt. A következőkben ezeknek a kérdéseknek vizsgálata fogja a tárgyalások

kiinduló pontját képezni, miközben a külföld nagyvárosaival való összehasonlítás útján fogunk törekedni az iparosok budapesti jelentőségét nemzetközi távlatba beállítani. A budapesti önálló iparosságnak a többi foglalkozással szemben való relatív helyzete azonban nemcsak önmagában véve bír fontossággal. Magyarországon, hol a főváros az országnak annyira kiemelt központját képezi, különösen előtérbe lép az a kérdés, hogy az önálló iparüzés viszonylagos jelentősége nagyobbnak vagy kisebbnek mutatkozik-e Budapesten, mint a vidéken, vajjon a főváros ebben a tekintetben is igazi fejét képezi-e az ország többi részeinek. S ha a bevezető sorokban erre a kérdésre néhány rövid megjegyzéssel már választ is adtunk, most exakt számadatokkal kell a probléma megoldását megkísérelnünk. Mint-hogy tárgyunkkal az ipar fejlettsége általában szoros kapcsolatban áll, mindenekelőtt az ipari foglalkozások összességére — önállókat és alkalmazottakat tehát egybefoglalva — kívánjuk az említett összehasonlító vizsgálatokat végrehajtani.

A nagyvárosoknak az ipari munka — különösen a gyáripár — szempontjából való jelentősége annyira közismert tény, hogy annak beható fejtegetése hiábavaló munka volna. Az ipari üzemeknek a városokba való tömörülése ugyanis minden országban és minden időben egyaránt végbe ment. Már a középkori polgárság is főleg iparos- és kereskedőelemekből állott s a céheknek a város volt igazi otthonuk. A modern értelemben vett gyáripár kialakulásával még inkább fokozódott a nagyváros ipari jellege a vidékkel szemben, amennyiben a tömeges munkaerőkínálat, a helybeli nagy fogyasztóképesség és a jó közlekedési útvonalak a városba vonzották a kiépülő gyáripárnak azon ágait, melyek a nyersanyaglelőhely közelébe települni nem kényszerültek. Ennélfogva a városok és a vidék népességének foglalkozási jellege mindinkább eltávolodott egymástól s csak az újabb időkben mutatkozik ismét — a vidéki ipar fejlődésével kapcsolatban — bizonyos kiegyenlítődési irányzat.

Abban az összehasonlító táblában, mely a magyar fővárost néhány külföldi nagyvárossal veti egybe, az ipar jelentőségének és viszonylagos fejlettségének jelzésére az ipari foglalkozású népesség számát és annak a lakosságban elfoglalt arányát vettük alapul. Természetes, hogy ez az összehasonlítás nem kifogás nélkül való, ugyanis már eleve sem remélhető, hogy egy-két durva számadat hű képét adja az ipargazdaság bonyolult szervezeti és történeti eltéréseken alapuló különböző fejlettségi fokának. S ha mégis az összehasonlítás alapjául csak a népszámlálás adatait használjuk fel, azért történik, mert e számokon vizsgálhatók még leginkább egységes alapon a különböző államok viszonyai, sok helyről pedig ez az egyetlen számsor, mely az iparra nézve egyáltalán megszerezhető. Még itt is felette megnehezítik az összehasonlítást az egyes országok népszámlálásainak eltérő felvételi és feldolgozási módszerei.

1. Budapest és néhány külföldi nagyváros ipari lakossága.

	Lélekszám	Kereső foglalkozású lakosság száma	Ipari lakosság száma	a kereső népesség %-ában
Budapest (1920) ¹⁾ ...	928.996	489.546	{ 187.864 169.604 ²⁾	38·4 34·6
Wien (1923.)	1,865.780	1,142.375	480.646 ³⁾	42·1
Berlin (1925.)	4,024.165	2,462.576	1,118.611 ³⁾	45·4
Párizs (1921.)	2,906.472	1,925.095	(924.928) ⁴⁾	(48·0)
London (1921.)	4,484.523 ⁷⁾	2,166.212	854.471 ⁵⁾	39·4
New York (1920.) ...	5,620.048	2,531.412	952.312 ⁶⁾	37·6

¹⁾ Budapestre vonatkozólag e fejezetben még mindenütt az 1920. évi adatok használtattak fel hogy a vidékkel való összehasonlítás lehetővé váljék.

²⁾ A vendéglős- és szállodásipar levonásával.

³⁾ Bányászat-kohászattal együtt, vendéglős- és szállodásipar nélkül.

⁴⁾ A bányászat és a közlekedés adatai is bennfoglaltatnak.

⁵⁾ A Registrar General Office foglalkozási sémájából a IV—XXI. és XXX. főcsoportok, a XXVII. főcsoportból pedig a 911—912. és a 914—925. sorszámmal bíró foglalkozási ágak.

⁶⁾ A személyes szolgálatot teljesítő iparágak (vendéglős, szállodás, borbély stb. ipar) nélkül.

⁷⁾ Elővárosok nélküli, azzal együtt, 7,480.201 lakos.

E táblázatban nem az összlakossághoz, hanem a kereső foglalkozással bíró népesség számához viszonyítjuk az ipar adatait, mert a külföldi népszámlálások legnagyobb része csak a kereső népességet részletezi foglalkozások szerint.¹⁾ Ugyancsak a külfölddel való összehasonlíthatóság szempontjából külön is kimutatjuk Budapest ipari népességét a vendéglős- és szállodásipar levonásával, külföldi adataink ugyanis legnagyobb részt nem számítják be ez utóbbi foglalkozási csoportot az ipar kereteibe. Az ipari foglalkozások Budapesten is magas arányban veszik ki részüket a kereső lakosság soraiból, de a külföldi nagyvárosok mögött mégis elmaradnak székesfővárosunk arányszámai. A budapesti ipari népesség — fentebb közölt módon kiszámított — 34·6%-os arányát a külföldi világvárosok mindannyian felülmúlják. Már a szomszédos Wien is meghaladja azonban Berlin ipari népességének magas aránya tűnhetik fel, míg 42%-os arányával Budapestet az iparosodás tekintetében. Különösen párizsi adatunk kevésbé használható fel az összehasonlítás céljaira, itt ugyanis a közlekedést is az ipari foglalkozások közé sorolták. Az angolszász világvárosokban ismét kisebb az ipar viszonylagos jelentősége, mint ahogy az a német fővárosban tapasztalható, itt ugyanis más, szintén városi jellegű

¹⁾ A külföldi adatokra vonatkozó forrásmunkák:

Ausztria: Statistisches Handbuch für die Republik Österreich, VIII. Jhrg. 1927.

Németország: Wirtschaft und Statistik, VII. Jhrg. 1927. Nr. 2.

Franciaország: Statistique générale de la France, Résultats statistiques du recensement général de la population. 1921.

Nagybritannia: Census of England and Wales. 1921. County of London. Part II.

Egyesült-Államok: Bureau of the Census, Fourteenth Census of the United States, taken in the Year 1920. Vol. IV. Occupations.

foglalkozási ágak, mint a kereskedelem, szabadfoglalkozások stb. is jobban előtérbe nyomulnak. Része lehet azonban az ipari foglalkozások gyengébb — de a budapesti viszonyokat mégis meghaladó — szereplésében annak a módszerbeli különbségnek is, mellyel az amerikai és angol census a magánhivatalnokokat, irodai alkalmazottakat külön csoportba veszi, pedig ezeknek bizonyára jelentékeny, de meg nem határozható része tulajdonképpen az iparhoz tartozik.

Az egyes külföldi népszámlálások eltérő rendszere erősen zavarja tehát az összehasonlítást, ép ezért jobb összehasonlítási bázisul kínálkoznak az ipar, bányászat, kereskedelem, hitel és közlekedéssel foglalkozó lakosságot egybefoglaló, úgynevezett iparforgalmi foglalkozások egyesített adatai, melyek megfelelő módon jellemzik a város gazdasági fejlettségét és az egyes népszámlálásokban nagyrészt közös alapra is hozhatók.

2. Az iparforgalmi foglalkozások együttes jelentősége néhány nagyvárosban.

	Bányászat, ipar, kereskedelem, hitel és közlekedéssel foglalkozó lakosság száma	lakosság %-os aránya
Budapest	303.260	61·9
Wien	773.378	67·7
Berlin	1,769.248	71·8
Párizs	1,471.133	76·4
London	1,594.065	73·6
New York.....	1,989.101	78·6

Nyugat felé haladva, szinte folytatólagos emelkedést látunk a városok iparforgalmi jelentőségében. New Yorkban majdnem 80%-ot ér el a lakosság e csoportja, ami mögött messze elmarad a magyar főváros, hol az iparforgalmi népesség kétharmad részét sem teszi a város lakosságának.

Adataink tehát egyöntetűen Budapest ipari jelentőségének elmaradásáról számolnak be a külföldi világvárosokkal szemben s ez a körülmény, mint statisztikai adatokon nyugvó tény, nem is vitatható. Arra azonban még sem adnak kifogás nélküli feleletet a közölt összehasonlító adatok, hogy az egyes országok fővárosai milyen jelentőséggel bírnak az ipari foglalkozások szempontjából. Ez a kérdés ugyanis nem bírálható el pusztán nemzetközi összehasonlítások alapján, mert minden nagyváros annak az országnak gazdasági szervezetében fejlődött naggyá, melyhez tartozik s így foglalkozási megoszlása is azokat a tüneteket, esetleges különleges jellegeket viseli magán, melyek az illető országot általában jellemzik. Valamely nagyváros ipari fejlettsége is abban a környezetben vált ki gazdasági hatásokat, melyhez földrajzilag tartozik s így csak a vidék foglalkozás-statisztikai adatainak távlatából jogosult a főváros ipari fejlettségét megítélni. Mielőtt a külföldi nagyvárosokra vonatkozóan megkísérelnők e téren is valamelyes összehasonlítást nyújtani, előbb a bennünket közelebből érintő magyar fővárosra, Budapestre nézve tekintünk végig a vidékkel szembeállított foglalkozási adatokon.

3. Budapest foglalkozási viszonyai az országos arányokkal szembeállítva. — 1920.

	Budapest		Vidék		Magyarország		Budapest az ország %-ában
	számban	%-ban	számban	%-ban	számban	%-ban	
Őstermelés	11.756	1·3	4,437.349	62·9	4,449.105	55·8	0·3
Bányászat, kohászat	1.676	0·2	115.668	1·6	117.344	1·5	1·4
Ipar	366.828	39·5	1,155.481	16·4	1,522.309	19·1	24·1
Kereskedelem, hitel	168.041	18·1	238.979	3·4	407.020	5·1	41·3
Közlekedés	73.400	7·9	282.726	4·0	356.126	4·4	20·6
Iparforgalom együtt	609.945	65·7	1,792.854	25·4	2,402.799	30·1	25·3
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	120.681	13·0	251.484	3·6	372.165	4·7	32·3
Véderő	24.994	2·7	99.606	1·4	124.600	1·6	20·1
Napszámos k. m. n.	9.296	1·0	88.173	1·3	97.469	1·2	10·5
Nyugdíjas, tőkepénzes	45.662	4·9	151.163	2·1	196.825	2·4	23·2
Házicseléd	54.470	5·8	120.991	1·7	175.461	2·2	31·0
Egyéb és ismeretlen	52.192	5·6	109.527	1·6	161.719	2·0	32·2
Összesen.....	928.996	100·0	7,051.147	100·0	7,980.143	100·0	11·6

Jelen összeállításban nem ugyanazok az adatok szerepelnek a budapesti iparra nézve, mint amelyeket korábbi táblánkban közöltünk, hol a nemzetközi összehasonlítás a kereső népesség kiemelését tette szükségessé. Itt azonban, hogy legalább egyszer felvonultassuk adatainkban az ipari foglalkozásokból élő összes népességet, a keresők és eltartottak számait összefoglaltan mutattuk ki. A fővárosi iparnak a vidékkel szemben messze kimagasló aránya első pillanatra szembetűnik ez adatokból. Az ország vidéki részein ugyanis csak minden hatodik embernek nyújt az ipar megélhetést, míg a főváros népességének csaknem 40%-át foglalja magában, oly tömegét Budapest lakosságának, melyet egy más foglalkozási ág sem tud megközelíteni. Ép ezért Budapest az ország ipari foglalkozású egyéneinek sokkal nagyobb hányadát foglalja magában, mint amilyen hányadrész a népességi arány alapján várható volna. Csonka-Magyarország közel nyolcmilliónyi lélekszámából 11·6% lakik a fővárosban, míg ezzel szemben az ország ipari elemeinek csaknem $\frac{1}{4}$ része (pontosabban 24·1%-a) Budapesten számoltatott össze. Ebben a tekintetben az ipart — a házicselédek természetzerű magas arányán kívül — csak a közszolgálati és szabadfoglalkozási ágak, továbbá a kereskedelem múlja felül, mely utóbbi a többi foglalkozási csoportot messze maga mögött hagyva, 40%-nál nagyobb hányadát képviseli az ország kereskedőinek. *Az ipar tehát amellet, hogy számszerűleg az összes foglalkozási csoportokat háttérbe szorítva, Budapest lakosságának legnagyobb tömegeit foglalja magában, egyike azoknak a foglalkozási ágaknak, melyek leginkább városi jellegűek lévén, a vidéki arányokkal szemben legnagyobb különbségeket mutatnak fel Budapest javára.*

Miután a kérdés Budapestre nézve már tisztázást nyert, összehasonlítás tárgyává kell tennünk, hogy a külföld államaiban mennyiben emelkedik

ki a fővárosnak, illetve legnagyobb városnak ipari színvonala a szóbanforgó ország többi részeinek ipari fejlettségéből. Szinte arra a kérdésre kívánunk megfelelni számadataink, hogy az ipari kultúra mennyire decentralizálódott az ország egész területére, vagy mennyiben jelenti a nagyváros az illető országban ipari szempontból viszonylag elmaradt vidékkel szemben az ipari település kimagasló középpontját. A probléma megvilágítására nem elégségesek az egyszerű százalékos adatok, az iparosodás színvonalának tényleges magasságától függetlenül kívánjuk ugyanis megvizsgálni azt a különbséget, mely a főváros és a vidék között e tekintetben mutatkozik. E célból az alábbi összeállításban az ipari népesség arányszámát a vidéken minden országban 100-zal vettük egyenlőnek s ehhez, mint bázishoz, viszonyítjuk a fővárosban — vagy ahol a főváros nem egyúttal ipari központ is, a legnagyobb városban (New York) — megállapított ipari arányszámokat.

4. Néhány ország fővárosának, illetve legnagyobb városának ipari népessége a vidék iparával összehasonlítva.¹⁾

Ország és város	Év	Ipari foglalkozásuk %-os aránya		A főváros ipari jelentőségének indexe, ha a vidéki arányszám = 100
		a fővárosban	a vidéken	
Magyarország, Budapest	1910 ²⁾	44·3	17·0	261
« «	1920	38·4	15·1	254
« «	1920 ³⁾	34·8	15·5	225
Ausztria, Wien	1923	42·1	23·9 ⁴⁾	176
Németország, Berlin	1925	45·4	36·3	125
Franciaország, Párizs.....	1921	48·0	35·0	137
Anglia és Wales, London	1921	39·4	40·5	97
Egyesült-Államok, New York ..	1920	37·6	30·4	124

A magyar fővárosnak a vidékkel szemben való ipari jelentősége, amire nézve a fentiekben jelzőszámot állapítottunk meg, messze kimagaslik a külföldi világvárosok hasonló adatai közül. A Budapestre vonatkozó jelzőszám ugyanis a 250-et is meghaladja, ami annyit jelent, hogy több mint 2½-szer akkora a fővárosban az ipari foglalkozások relatív jelentősége, mint a vidéken. Ha adatainkat a külföldi feldolgozási rendszerek alapján át is csoportosítjuk, — mikor a vidéki jellegű bányászat bevonásával csökken az index magassága — akkor is 225-ös jelzőszám felel meg Budapestnek, míg a külföldi nagyvárosokra nézve indexünk legnagyobbbrészt. 120—130 között mozog, vagyis az ipari központok csak mintegy 20—30%-kal múlják felül országuk vidéki településeinek ipari fejlettségét. Feltűnő határozottsággal mutatják ezek a számok be azt a tényt, hogy Magyarországon — a külföldi fejlett iparral bíró országok-

¹⁾ A külföldi adatok értelmezésére nézve lásd az I. tábla jegyzeteit.

²⁾ Az 1910. évi adat Magyarország jelenlegi területére vonatkozik

³⁾ Átcsoportosítva a külföldi népszámlálások rendszere alapján: vendéglős-szállodásipar nélkül bányászat és kohászáttal együtt.

⁴⁾ Ideiglenes adat.

kal ellentétben — Budapestre központosult az ország ipari fejlődése s a vidék e tekintetben messze a háttérbe szorult. Budapest ipara már pusztán azáltal is nagyobb jelentőséggel bír az ország közgazdaságára, mint a külföldi fővárosok saját országukra nézve, mert a megcsonkított Magyarország lakosságának igen nagy hányadát — 11·6%-át — a főváros foglalja magában. Ehhez járul még a fentiek szerint, hogy az ipari üzemek Budapestre való tömörülésének olyan jelenségével állunk szemben, mely — ha egészségesnek mindenben nem is mondható — egészen eltérő viszonyokat hozott létre a nyugati országokkal szemben. A külföldön ugyanis iparilag igen fejlett vidéki városok, sőt egész iparvidékek alakultak ki, melyek igen közel hozták a vidék ipari jellegét a főváros adataihoz. Sőt London esetében a vidéki területeken (a census egyébként csak Anglia és Walesre vonatkozik) még nagyobb hányadot foglal el az ipari népesség mint magában a fővárosban, az ellenkező végre szolgáltatván így példát hazai viszonyainkkal szemben. Bizonyos közeledés azonban Magyarországon is tapasztalható a nyugati arányszámok felé, amennyiben 1910—1920-ig enyhült az a különbség, mely a vidék és Budapest ipari fejlettsége között fennállott, a több oldalról megnyilvánuló gazdasági decentralizáció egyik megnyilatkozásaként.

Hazai viszonyainknak a külföldi adatok háttérébe való beállítása útján éles megvilágítást nyert az a nagy — szinte kivételes — jelentőség, melyet Budapest az ország többi részeivel szemben az ipari foglalkozások elhelyezkedése terén felmutat. Jelen fejtegetéseink tárgyát azonban az önálló iparüzés képezi s így tulajdonképen az válik elsődrendű feladatunkká, hogy Budapest önálló iparosainak számát és arányát vessük egybe a vidéken és a külföldön uralkodó viszonyokkal. Elsőben is Magyarországra nézve közöljük az önálló iparosok számadatait.

5. Önálló iparosok Budapesten és a vidéken.

a) Önálló iparosok száma.

	Budapest	Vidék	Magyarország	Budapest az ország %-ában
1910. tulajdonképeni ipar.....	34.784	151.454	186.238	18·6
1920. „ „	40.430	178.101	218.531	18·4
1920. ipari foglalkozások összesen.	40.717	187.151	227.868	17·9

b) Száz kereső lakosra eső önálló iparosok száma.

	Budapest	Vidék	A budapesti önálló iparüzés indexe, ha a vidéki arányszám = 100
1910. tulajdonképeni ipar.....	7·1	4·7	151
1920. „ „	8·3	4·8	173
1920. ipari foglalkozások összesen.	8·3	5·7	146

Természetes, hogy az önálló iparúzők — tehát főként a kisiparosmesterek — számának az összlakossághoz való viszonyítása útján nyert

arányszámok nem mutatnak oly nagy különbséget Budapest és a vidék között, mint amilyen eltérések az ipar tekintetében általában mutatkoznak. Azokban az adatokban ugyanis a gyáripár jelentkező döntő súllyal, mely tömegtermelésénél és széles fogyasztóterületekre való alapítottságánál fogva — egyes speciális iparágaktól eltekintve — szabadabban választhatja meg telephelyét, mint a kisipar, mely legnagyobb részét fogyasztóinak közvetlen közelében kénytelen megnyitni műhelyét. Ép ezért a kis- és kézműiparos mestereket az ország minden részében, a legkisebb faluban és a nagyvárosban egyaránt feltalálhatjuk s így a száz lakosra számított iparoslétszám sem mutathat túlságos kilengéseket. Ilyen beállítás után feltűnőnek mondható, hogy *Budapesten az 1920. évi népszámlálás szerint mégis jelentékeny mértékben (közel 50%-kal) nagyobb a 100 lakosra számított iparosok száma, mint ugyanez az arányszám a vidékre vonatkozóan.* A fővárosban tehát, hol a gyáripari tömegcikkek versenye fokozottabb mértékben jelentkezik mint a vidéken, mégis nagyobb mértékben tudott az önálló iparüzés is magának munkaalkalmakat teremteni. Összefüggésben van ez minden bizonnyal azzal, hogy a fővárosban viszonylag is nagyobb számmal laknak azok a fizetőképesebb társadalmi rétegek, melyek az egyéni ízléssel, kézimunkával előállított iparcikkek fogyasztását mozdítják elő. Kapcsolatban van a szóbanforgó jelenség azzal is, hogy a főváros széles vidéki fogyasztóterületnek képezi bevásárlási központját s így a budapesti iparüzés nem egyedül a helybeli fogyasztóképesség kielégítésére van berendezkedve. Sok egyéb, kisebb jelentőségű körülmény mellett az építkezések is fontos tényezői a nagyvárosi iparosság munkával való ellátásának, melyek az iparágak egész sorozatát és különösen a kimondottan kisipari jellegű csoportokat foglalkoztatják. Felvetődhetne még az a kérdés is, hogy nem a háborút közvetlen követő 1920. év különleges viszonyai okozták-e a fővárosnak a vidékkel szemben való előnyomulását az önálló iparüzés terén. Ép ezért megelőző összeállításunk a nagyjában kiegyensúlyozott gazdasági viszonyokat mutató 1910 év adatait is tartalmazza, sajnos, csak a tulajdonképeni iparra nézve, mert egyedül ez közöltetett a mai határok által jelzett területre átszámítva. Kiténik ezekből az adatokból, hogy bár akkoriban a főváros és a vidék közötti különbség nem volt annyira feltűnő, mégis *már 1910-ben is Budapest jelentette az önálló iparüzők számára a fokozottabb mértékű munkaalkalmakat.*

A fővárosi önálló iparüzésnek a vidékkel való szembeállításával azonban még további szempontok figyelembevétele is kívánatosnak mutatkozik. A vidék ugyanis tárgyunkat illetőleg semmiképen sem tekinthető homogén területnek, lényegesen más megítélés alá kell, hogy essenek a falusi települések, mint a nagyobb vidéki városok adatai. Kiegészítés gyanánt ezért külön is felsorakoztatjuk a magyar törvényhatósági jogú városokat Budapesttel és a szorosabban vett vidékkel való összehasonlításban.

6. A magyar törvényhatósági jogú városok iparosnépessége 1920-ban.

	Lélekszám	Kereső népesség száma	Önálló iparosok száma	Száz lélekre esik önálló	Száz kereső lakosra iparos
Baja	19.371	9.222	1.279	6·6	13·9
Debrecen	103.186	46.933	4.141	4·0	8·8
Győr	50.036	23.954	2.207	4·4	9·2
Hódmezővásárhely ..	60.922	30.406	2.084	3·4	6·8
Kecskemét	73.109	35.785	2.126	2·9	5·9
Komárom-Ujváros ..	5.963	2.766	152	2·5	5·5
Miskolc	56.982	26.331	2.326	4·1	8·8
Pécs	47.556	22.642	2.396	5·0	10·6
Sopron	35.248	17.052	1.255	3·6	7·4
Szeged	119.109	59.580	3.909	3·3	6·6
Székesfehérvár	39.109	18.439	1.590	4·1	8·6
Th.j. városok együtt	610.591	293.110	23.465	3·8	8·0
Budapest	928.996	489.546	40.717	4·4	8·3
Vármegyék	6,440.556	2,970.058	163.686	2·5	5·5
Magyarország együtt	7,980.143	3,752.714	227.868	2·9	6·1
Th. j. városok	7·7	7·8	10·3		
Budapest	11·6	13·0	17·9		
Vármegyék	80·7	79·2	71·8		

Anélkül, hogy részletesebben ki óhajtánánk térni a magyar vidéki városok egyenkénti adatainak ismertetésére, megállapíthatjuk, hogy néhány városi törvényhatóság kivételével, hol az önálló iparoság nagyobb hányadát teszi a lakosságnak, mint Budapesten, általában alatta marad a szóbanforgó arányszám a fővárosi viszonyoknak. Törvényhatósági joggal felruházott városaink egyesített adatai ílymódon szintén nem érik el azt a színvonalat, melyet az önálló iparosok számára Budapest képvisel s így vidéki városaink a középhelyet foglalják el a főváros és a vidék között. Megállapítható végeredményképen, hogy *az önálló iparüzés jelentősége a lakosság számához mérten nagyobb Budapesten, mint akár a magyar vidéki városokban, akár falusi jellegű községeinkben.*

Következő adataink a külfölddel vetik egybe székesfővárosunk iparosait, csupán azokat a hozzánk közelebb fekvő fővárosokat véve tekintetbe, honnan a statisztikai feldolgozás módszere folytán összehasonlításra alkalmas adatok voltak nyerhetők.

7. Önálló iparosok Budapesten, Wienben és Berlinben.

	Önálló iparosok száma	100 ipari foglalkozású egyén közül önálló	100 kereső lakosra esik önálló iparos
Budapest, 1920.	{ 40.717	21·7	8·3
	{ 37.062 ¹⁾	21·8	7·6
Wien, 1923.	62.487 ¹⁾	13·0	5·5
Berlin, 1925.	151.409 ¹⁾	12·8	6·1

¹⁾ Vendéglős-, szállodásipar nélkül, bányászat és kohászattal együtt.

Azt a különbséget, mely a wieni és berlini népszámlálásoknak a magyar foglalkozási sémától eltérő rendszere folytán előállt, ismét olymódon küszöböltük ki, hogy budapesti adatainkat is kimutattuk a külföldi csoportosítás szerint. Az ily módon közös alapra hozott adatokból félreérthetetlenül kiderül az a tény, hogy *az önálló iparüzés jelentősége nagyobb Budapesten, mint a szomszédos németajkú országok fővárosaiban.* Tulajdonítsuk most már ezt a különbséget akár annak, hogy gyáriparunk — az utóbbi évek elismerésre méltó fejlődése ellenére — számos iparág tekintetében még mindig nem éri el a tőlünk nyugatra fekvő országok fejlettségét, akár más gazdasági vagy társadalomlélektani hatóokoknak, mégis *vitán felül áll a kisebb keretekben folyó iparüzés — külföldi viszonylatban is feltűnő — nagy értéke Budapest gazdasági életében.*

Hazai adataink kiderítették már az előzőekben, hogy az önálló iparüzés jelentősége Budapesten — ami a 100 lakosra eső iparosok számában jutott kifejezésre — felülmúlta a vidéki viszonyokat. Ez a jelenség sem marad elszigetelten Magyarországra nézve, hanem külföldön is feltalálható a nagyváros és a vidék között. Ausztriában a népszámlálás végső eredményei ugyan még nem állanak rendelkezésre, de így is megállapítható, hogy ott is nagyjában hazai viszonyainkkal egyezően — nem egészen 50%-kal — felülmúlja az iparosok wieni arányszáma a többi tartományokat. Németországban pedig a vidék 4·9-es viszonyszámával szemben Berlinben 6·1 iparos jut minden száz kereső lakosra. A különbség tehát itt nem oly nagy, mint hazai adatainknál, az önálló iparosok arányszámában azonban mégis 25%-os eltérés mutatkozik a főváros és a vidék között.

Nemcsak a gyáripar tekintetében jelenti tehát Budapest az ország valódi ipari központját, hanem a kis- és kézműipar szempontjából is. Egyrészt Budapest számára jelent az önálló iparüzés fontos gazdasági tényezőt — fontosabbat, mint a külföld nagyvárosaiban — másrészt pedig Budapest képezi az egész ország iparossága részére a tömörülés központját.

Áttekintés a fővárosi önálló iparüzés 50 éves fejlődésén.

A budapesti önálló iparosság helyzetének statisztikai megvilágítása alkalmával elsősorban a jelen viszonyok kutatása, az iparosvilág mai helyzetének feltárása tarthat érdeklődésre számot. Emellett szinte kérdésessé válik, vajjon indokolt-e a háború előtti évek adataira való visszatekintés, vajjon érdemes-e a távolabbi múlt tanulságaival felvértezve vonni vizsgálat alá a statisztika újabb adatsorait. A közelmúlt időkben végbement nagy politikai és gazdasági megrázkódtatások szinte megszakították a fejlődés folytonosságát s a gazdasági viszonyoknak a régítől elütő szervezeteit hozták létre nem csak a trianoni határok által közvetlenül szétdarabolt területeken, hanem a látszólag kevésbé érintett fővárosban is. Az aktuális helyzetkép

helyes felismeréséhez és a társadalomgazdasági törvényszerűségek kifürkészéséhez mindazonáltal a multra vonatkozó statisztikai anyag értékesítése nem mellőzhető. Annál kevésbé, mert a milliós főváros nem mestereséges úton jött létre, hanem hosszú évtizedek folyamatos fejlődésének eredménye, a társadalmi erők által szükségszerűen létrehozott tömörülés.

Budapest népességének és gazdasági szervezetének az a nagyarányú fejlődése, mely a főváros egyesítése idején 300 ezer körül mozgó népességi számát 1925-ig 960 ezerre emelte, állandó és folytatólagos emelkedést jelez, ha ez az irányzat nem is egyenes vonalban haladt felfelé, hanem a jelen évszázad bizonyos lanygulást, a háború pedig csaknem a fejlődés megakadását eredményezte. Ebben a folytonos emelkedésben az önálló iparosság adatai is osztoznak, az a nagyarányú létszámemelkedés azonban, melyet adataink jeleznek, csak végső eredménye egy 50 éves folyamatnak, mely jó és rossz esztendő, fellendülések és nyomasztó válságok egymást felváltó sorozata volt. A főváros félszázados gazdasági történetében lefolyt válságok rányomták bélyegüket az önálló iparüzés fejlődésére is. Ámbár a túlnyomórészt kis- és kézműiparosokból álló iparosság nem oly gyorsan reagál a válságok bekövetkeztére, mint a piaci és hitelviszonyokba jobban bekapcsolódott gyáripar, mégis a hosszantartó depressziók és azokkal kapcsolatosan a fogyasztóképeség csökkenése annál súlyosabban érintik, mert a kézi munka termékei épen a jövedelmek megcsökkenésének idején tudnak legkevésbé az olcsó tömegcikkkel és megduzzadt raktárkészletekkel versenyezni. Nem váratlan jelenség tehát, ha az önálló iparosság statisztikai adatai is híven beszámolnak a főváros egén elvonult viharos vagy derült idők hatásairól.

Nem szabad elfeledni viszont, hogy népszámlálásaink adatai — melyek az önálló iparosság történetére nézve a leginkább megfelelő anyagot képviselik — csak 10 évenként állnak rendelkezésre. Két-két felvétel között lefolyt 10 éves időszak pedig legtöbbször egyaránt foglal magában kedvező és kedvezőtlen esztendőket s így a felsorolandó adatok csak végső eredményeit, eredőit adják a hatásaikban gyakran ellentétes gazdasági viszonyoknak. Csupán általános fejlődési irányzatról adnak inkább képet s csak az igen nagy kihatású események nyomai nyilvánulnak meg azokban.

A főváros egyesítésének évéhez, 1873-hoz legközelebb eső népszámlálásunk négy évvel korábban, 1869-ben hajtatott végre, a főváros két felére akkor még külön-külön. Nagyjából tehát az egységes Budapest létrejöttének idejéről tájékoztatnak az 1869. évi adatok. Budán 1955, Pesten pedig 5141 önálló iparost irtak össze akkoriban, *Budapest iparosairól szóló legelső statisztikai adatunk tehát 7096 mesterről számolhat be.* A testvérvárosoknak 1873 november 17-én történt egyesítése az ipar fejlődésére is kétségtelenül kedvező hatást gyakorolt. A kiegyezés után kiépülő állami adminisztráció a tisztviselők ezreit vonzotta Budapestre s az 1869. évi népszámlálásban nyolcezer főt alig meghaladó tisztviselőgárda 1880-ban már 15 ezernél is nagyobb

számmal szerepelt. Ez a nagy emelkedés a munkaalkalmak megnövekedését vonta maga után s a főváros lélekszáma is bizonyára nagyobb mértékben emelkedett volna annál, ami népszámlálásainkban mutatkozik, ha a mostoha gazdasági viszonyok meg nem lassították volna az ifjú főváros fejlődésének menetét. Buda és Pest egyesítése ugyanis gazdaságilag igen kedvezőtlen korszakban történt meg. Épen az 1873. évben indult ki az a gazdasági válság, mely próbára tette az ország fejlődő gazdasági erejét. A hitelintézetek és vállalatok sorozatos összeomlása, amihez több éven át a kedvezőtlen termés is járult, a vállalkozási kedv és az építkezési tevékenység ellanyulásához vezetett s ennek folytán az iparra vonatkozó általános adatok sem mutatják azt a fejlődést, mint a következő évtizedek folyamán.

8. Budapest ipari népességének fejlődése. 1869—1920.

Év	Lélekszám	Tényleges sz. növekedés %	Kereső népesség		Ipari foglalkozású kereső lakosság		
			száma	növekedése %-ban	száma	növekedése %-ban	a kereső lakosság %-ában
1869.	280.349	.	158.077	.	52.562	.	33·2
1880.	370.767	32·2	191.006	20·8	59.239	12·7	31·0
1890.	506.384	36·6	286.014	49·7	104.966	77·2	36·7
1900.	733.358	44·8	386.341	35·1	161.039	53·4	41·7
1910.	880.371	20·0	492.975	27·6	218.068	35·4	44·2
1920.	928.996	5·5	489.546	—0·7	187.864	—13·9	38·4

Az ipari népesség számának 52.562-ről 59.239-re való 12·7%-os emelkedése — különösen a következő évtizedekkel összehasonlítva — egészen jelentéktelennek mondható s még az összlakosság szaporodásának arányát sem éri el, élénken szemléltetvén az éveken át tartó depresszió hatását.

A szóbanforgó 1869—1880-ig terjedő 11 év alatt az önálló iparosok száma 30·8%-os gyarapodást mutathat fel, a fejlődésnek olyan meglassulása tehát, mint amilyent az ipar általában feltüntetett, itt nem következett be. Az önálló iparosok számának emelkedése ugyanis — ha nem is múlja felül, — de legalább nem sokban marad el a népszaporodás mögött. Ha azonban fenti 30·8%-os adatot a későbbi évekkel egybevetjük, akkor kitűnik, hogy a kedvezőtlen gazdasági viszonyok az önálló iparüzés fejlődését is szűkebb mederbe szorították. A gazdasági pangás befolyásán kívül iparosainkra még helyzetük törvényes szabályozásának ki nem elégtő volta is káros hatással volt. Az 1872. évi ipartörvény az individualisztikus gazdaságpolitika hatása alatt jött létre s a kisiparosság védőbástyájának, a céheknek eltörlése után nem létesített olyan szervezetet, mely a kiszolgáltató iparosságnak oltalmat biztosított volna.

9. Budapest önálló iparosai, 1869—1920.

Év	Önálló iparosok		100 kereső lakosra esik önálló iparos
	száma	számának növeke- dése %-ban	
1869.....	7.096	.	4·5
1880.....	9.284	30·8	4·9
1890.....	20.871	124·8	7·3
1900.....	31.219	49·6	8·1
1910.....	35.207	12·8	7·1
1920.....	40.717	15·7	8·3

Az önálló iparúzés fejlődését gátló kedvezőtlen időszak, mely a 70-es éveket jellemezte, nem tartott soká. Már az évtized vége felé megindul az a javulási folyamat, mely 1880 körül folyton erősödve határozott fellendülésbe csap át. Az 1879. évtől kezdve mutatkozó pénzhiány a beruházások, vállalkozások emelkedését, a hitel olcsóbbodása a termelési költségek leszállítását eredményezte. S ha mindez főleg a gyáriparnak is kedvezett, a kereseti lehetőségek emelkedése a kisipar virágzását is elősegítette. Az 1884—1885 esztendőök ugyan a válságos évek között szerepelnek, az erősödő közgazdaság hamar kiheverte azonban az időleges süllyedést és fokozott erővel folytatta a megkezdett felemelkedést.

Ez az 1880-tól 1890-ig terjedő évtized jelenti a fővárosi ipar számára a legnagyobb fejlődés időszakát, s ha a népesség lélekszámának gyarapodása a következő tíz évben nagyobb is volt, mint a most tárgyalt években, az ipari népesség már nem mutatja a múlt század utolsó éveiben azt a nagyarányú fejlődést, melyet a szóbanforgó évtized adatai elénk tárnak. Az ipari foglalkozással bíró lakosság összes száma 77·2%-ot emelkedett e két népszámlálás között, s az önálló iparosok számbeli gyarapodása szintén ekkor éri el a legnagyobb mértéket adataink szerint. Az önálló iparúzők száma több mint kétszeresére emelkedett e rövid 10 év alatt, ami minden bizonnyal a gazdasági viszonyok alakulásának eredménye volt. Emellett kétségtelenül volt valamelyes befolyással a számadatok alakulására a népszámlálások keresztülvitelének és feldolgozásának pontosabbá válása is, ami az önállók esetében különösen a házi munkával (pl. varrással) foglalkozó női iparosok hiánytalanabb számbavételében jelentkezik. A népszámlálások anyagának részletesebb adataiból, az egyes iparágak egyenkinti vizsgálatából azonban közelítőleg megbecsülhető az a különbség, mely a felvételi módszer változása folytán előállt. Megállapítható ily módon, hogy a különbség nem olyan nagy, mely a fejlődés nagyvonalúságán lényegesen változtatna, az iparoslétszám gyarapodása 1880—1890-ig így is meghaladja akár a megelőző, akár az utána következő évtizedek bármelyikének fejlődését.

Messzemenő kihatással bírt az iparosság helyzetének megerősödésére az építkezési konjunktúra alakulása is. Az iparágak egész sorozata függ az építkezési tevékenység erősebb vagy lanyhább menetétől, mely az önálló

iparosok széles rétegeinek biztosít munkaalakat. Nem kívánjuk az építkezések számadatainak felsorolásával terhelni a tárgyalást, de megállapíthatjuk, hogy a 80-as években az iparosnépességnek fentebb kimutatott megerősödése az építkezési tevékenység fellendülésének idejével esik egybe. A kisipar helyzetének megalapozásához mindenesetre szintén hozzájárult az iparüzés jogának 1884-ben történt megfelelőbb rendezése, ami közvetve bár, de mégis a kézművesipar biztosabb alapokra való fektetésével járt együtt.

Bár a következő évtizedben — *a mult század utolsó éveiben* — is igen jelentékeny volt az önálló iparosok számának emelkedése, a fejlődés sebessége azonban már erősen lassulóban volt. A 49·6%-os gyarapodás ugyan még mindig felülmulta Budapest kereső népességének tényleges szaporodását s így a századfordulón ismét több (8·1) iparos esett száz lakosra, mint 10 évvel ezelőtt, az önálló iparüzés gyarapodása azonban már elmaradt az ipar általános fejlődése mögött, vagyis ekkor már érezhető a kisüzemeknek a gyáriparral szemben való állandó térvesztése. Voltak ebben az évtizedben is az iparoságra nézve kedvező tünetek, amennyiben a kisipar éltetőeleme, az építkezési tevékenység a 90-es évek közepén az előző évtizednél is nagyobb arányokat öltött s csak a jelen század első éveiben következett be az építkezések megbénulása. A 90-es években ennek dacára az érdekeltek, az érdeképviseletek a kis- és kézműipar hanyatlása miatt emelik fel szavukat és valóban e sok körülmény valószínűvé teszi, hogy a számokban mutatkozó gyarapodás is az évtized első felének tulajdonítható, míg a mult század utolsó évei ismét kedvezőtlen tünetek jeleit mutatják.

A gazdasági viszonyoknak ez a kedvezőtlen alakulása még fokozódott a jelen század első éveiben, s mint az adatokból megállapítható, elősorban Budapestet sújtotta. Ha az évtized második felében enyhültek is a viszonyok, s 1910-ben már határozott fellendülésről is lehet szó, ez már nem változtat azon a tényen, ami Budapest fejlődési ütemének általános meglassúbbodásában jelentkezett. Laky Dezső említett művében a vidék gazdasági megerősödésével okolja meg a Budapestre történő bevándorlásnak s így a lélekszám emelkedésének határozott gyengülését. *Önálló iparosaink számára vonatkozó adataink azonban még megdöbbentőbb képet nyújtanak, a fejlődés megállása még hirtelenebbül következett be, mint általában a népesedés folyamatában.* Iparosaink számának viszonylagos emelkedése (12·8%) erősen elmarad a tényleges népszaporodás mértéke mögött, éles ellentét gyanánt a korábbi évtizedekkel, mikor mindig az önálló iparüzés fejlődése múlta felül a többi arányszámokat. Az ipari segédszemélyzet adatainak alakulása nem mutat ilyen kedvezőtlen képet, számuk 41%-ot emelkedett e tíz évben. Ez is arra utal, hogy az a lassúbb fejlődés is, mely századunk első évtizedeit jellemzi, elsősorban a gyáripart táplálta, s az elhelyezkedést kereső új munkaerők is a gyárak munkaslétszámát növelték.

Az 1910. és 1920. évi népszámlálások között eltelt évtized adatai különös érdeklődésre tarthatnak számot, amennyiben bemutatják azt a hatást, melyet a nagy világegés gyakorolt Budapest iparosainak helyzetére. A 8. és 9. sz. táblák érdekes és talán nem minden tekintetben előre várt alakulások képét tárják elénk. *Míg Budapest lélekszámának gyarapodása egészen csekély mértékre szállott alá 1910 és 1920 között, az ipar pedig tetemes erővesztéseket szenvedett, addig az önálló iparosok számában jelentős előtörés jelentkezik (15·7%), mely csaknem háromszorosan meghaladja a népesség tényleges szaporodását.* Bizonyára igen mélyreható okoknak kellett fennforogni, melyek ezt az ellentétes irányzatot létrehozták. Minden valószínűség mellett szól, hogy nem a háború alatt, hanem a háború befejezését közvetlenül követő években kell az önálló iparosok nagy létszámemelkedésének időpontját keresni. Igaz ugyan, hogy a kisipar a háború alatt, de különösen annak első időszakában nem volt kedvezőtlen helyzetben. A gyáripár mellett a kis- és kézműipar is megkapta részét a háborús szállításokból, amit figyelemreméltó szervezkedéssel, alkalmi szövözetek létesítésével elő is mozdított. Bár ilyen módon a háborús évek iparúzésétől a konjunkturális jelleg meg nem tagadható, ez annál kevésbé vezethetett az önálló iparosok számának nagyobbarányú emelkedéséhez, mert a mind fokozódó mértékű bevonulások, s részben a kisiparosoknak gyári munkára való beosztása megritkította az iparosság sorait, az utánpótlás pedig — épen a fiatalabb nemzedék harctéri szolgálata következtében — szintén nem volt lehetséges. A fokozódó nyersanyaghiány s a mindinkább életbelépő kötött gazdálkodás különben is mind nehezebbé tették az iparúzés folytatását.

A háború ideje alatt azonban már érlelődtek azok a körülmények, melyek annak befejezése után az iparosság nagy számbeli gyarapodását magukból kitermelték. A hosszantartó háború alatt az alkalmazottak mind nagyobb száma igyekezett megszerezni azokat az anyagi eszközöket, melyek önálló műhely megteremtéséhez szükségesek voltak, s bizonyára — különösen a hadbavonult segédek lelkében — élt a vágy, hogy hazatérésük után ne ismét alkalmazottként, hanem mint önálló mesterek folytassák polgári foglalkozásukat. Annál is inkább, mert a kommunizmus és a román megszállás által megbénított gyáripár sem tudta a visszatért munkaerőket foglalkozáshoz juttatni, aminek hatása egyébként szintén jelentkezik az 1920. évi népszámlálás adataiban. Az ipar jelentősége általában aláhanyatlott az 1910. évi állapotokkal szemben s a segédszemélyzet létszámát külön tekintve 24·2%-os csökkenés mutatkozik a romboló hatású idők sajnálatos következménye gyanánt. A gyáripár lassúbb életrekelését azonban szintén a kisipar tudta a maga számára kihasználni: a legszükségesebb iparcikkeket is nélkülöző lakosság, — különösen javítási munkáival — kedvező kereseti lehetőségeket biztosított a kisiparnak. Mindezek csupán a fontosabb hatótényezőket kívánták jellemezni, bizonyára még számos egyéb körülmény is fennforgott

azokban az időkben, mikor rendkívüli körülmények rendkívüli hatásokat hoztak létre. Ezeknek felsorolásától annál is inkább eltekinthetünk, mert a — fejezetünk végén jegyzetben közölt — egyidejű forrásmunkák ügyis beható méltatásban részesítik a kapcsolatos kérdéseket. Ha ennek folytán az önálló iparosok számaiban bekövetkezett nagy emelkedést a gazdasági hatóerőszükségyszerű következményének is kell tartanunk, mégsem természetes fejlődési folyamatnak, hanem a rendkívüli idők hatásainak eredménye az.

Az 1920. évi népszámlálás a háború és forradalmak utáni idők átmeneti viszonyainak képét adták s így már eleve várható, hogy az 1925. évi foglalkozási tagozódást feltüntető adatok lényeges eltéréseket fognak felmutatni az öt évvel korábbiaktól, már csak azért is, mert a közben elmúlt időszak — ismét más szempontból — de hasonlóképen nem nevezhető a nyugodt, normális gazdasági tevékenység korszakának. Ép azért, mert ezek a közel-múlt időkre vonatkozó adatok nagyobb érdeklődésre tarthatnak számot, alábbiakban közöljük a teljes foglalkozású tagozódást az 1925. évre nézve, korábbi két népszámlálásunkkal összehasonlításban.

**10. Budapest kereső népességének foglalkozási tagozódása
az 1910., 1920. és 1925. években.**

	1910		1920		1925	
	szám	%	szám	%	szám	%
Östermelés	5.294	1·1	5.202	1·1	4.201	0·8
Bányászat, kohászat	389	0·1	713	0·2	271	0·1
Ipar	218.068	44·2	187.864	38·4	164.889	33·3
Kereskedelem, hitel	64.881	13·1	82.859	16·9	60.368	12·2
Közlekedés	30.462	6·2	31.824	6·5	22.675	4·6
Iparforgalom együtt	313.800	63·6	303.260	62·0	248.203	50·2
Közszolg., szabad foglalk.	43.753	8·9	63.357	12·9	86.298	17·4
Véderő	16.636	3·4	16.846	3·4	6.224	1·3
Napszámos, k. m. n.	11.485	2·3	5·502	1·1	15.675	3·2
Nyugdíjas, tőkepénzes	15.795	3·2	24.616	5·0	33.238	6·7
Házicseléd	70.117	14·2	52.175	10·7		
Egyéb és ismeretlen	16.095	3·3	18.588	3·8	101.306	20·4
Mindössze ...	492.975	100·0	489.546	100·0	495.145	100·0

A rendkívüli gazdasági viszonyok tényleg nagymértékben rányomták bélyegüket a foglalkozásstatisztikai adatokra is. Míg a háború előtti évtizedekben lassú, de céltudatos fejlődésben alakultak át az ország és Budapest foglalkozási viszonyai, addig most hirtelen változások, megállapodottaknak nem mondható alakulások tűnnek ki adatainkból. Az inflációs esztendő és az azokat követő szanálási válság okolhatók azért, hogy az 1925. évi foglalkozási megoszlás sem tekinthető egészséges állapotnak, hanem csak egy kiindulási pontnak, melyből fokozatos fejlődéssel fognak következni népszámlálásaink a normális foglalkozási viszonyokba átvezetni. A köz-

szolgálati ágak és a szabad foglalkozások megduzzadása bizonyára nagyrészen a háború utáni Magyarország egyik legelszomorítóbb tényének, a meneküléseknek következménye, míg a szanálás kapcsán történt nagy létszámapasztások hatása a nyugdíjasok csoportjának erős gyarapodásában jut kifejezésre. Ezzel kapcsolatban az iparforgalmi jellegű foglalkozások aránya visszaesést jelez. A bennünket elsősorban érdeklő ipari népesség létszámcsökkenéséből azonban nem kell minden további nélkül az ipar jelentőségének hanyatlására következtetnünk, hanem más tényezőket is figyelembe kell vennünk a kérdés elbírálásánál. Egyrészt a külön meg nem nevezett napszamosok tízezer főnyi létszámemelkedése bizonyára túlnyomó részben az ipar számlájára irandó s csak a felvétel kevésbé pontos volta miatt nem volt a foglalkozási csoport eldönthető. Ugyancsak feltűnhetik az ismeretlen foglalkozásúak számának megduzzadása, részben talán ismét a felvétel hiányai folytán, részben azonban bizonyára annak következtében is, hogy az ez időben még igen magas létszámmal bíró munkanélküliek jelentős hányada foglalkozást nem jelentett be. Ennélfogva az ismeretlen foglalkozásúak nagyrésze szintén az iparhoz tartozandónak tekinthető. *Ha ilymódon valószínűvé is van téve, hogy az ipari foglalkozások létszáma nem csökkent az utóbbi öt év alatt, viszont meggyőzhetnek adataink arról is, hogy erős lefokozásra szorulnak azok a feltevések, melyek Budapest iparának az inflációs évek alatt történt nagyobbfokú megerősödésére vonatkoznak.* A gyáripari munkáslétszámnak azt a gyarapodását pedig, mely az inflációs konjunktura alatt bekövetkezett, a szanálási válsággal kapcsolatos üzemredukciók nagyrészen ismét visszafejlesztették.

Az önálló iparosok száma már 1910. és 1920. évek között is jelentékeny növekedést jelzett ugyanakkor, mikor az ipari segédzemélyzet és az ipar tekintetében általában hanyatló tendenciát mutattak adataink. Ennek a folyamatnak határozottságára nézve szolgálhat bizonyítéku, hogy nem állt meg az 1920. évnél. *Legutóbbi népszámlálásunkig eltelt öt esztendő alatt az ipar stagnálása ellenére az önálló iparosok számában ismét — mégpedig igen tekintélyes — gyarapodás jelentkezik.* Iparosaink létszámában bekövetkezett legutóbbi változásokról egyébként következő táblázatunk tájékoztat.

11. Önálló iparosok a főváros lélekszámával egybevetve 1920. és 1925. évek között.

	1920	1925	Emelkedés %-ban
Önálló iparosok.....	40.717	63.538	56·0
Budapest lélekszáma.....	928.996	960.995	3·4
Kereső foglalkozásúak száma....	489.546	495.145	1·1
Száz kereső lakosra esik önálló iparos	8·3	12·8	—

Számadataink értelmezése előtt szükségesnek mutatkozik az adatok eredetére is valamelyes figyelmet fordítani. Az 1925. évi népszámlálás alkalmával az adatok begyűjtése nem egyéni lapokon történt, hanem a lakásív hátoldalán kellett a feltett egyéni kérdésekre megfelelni. Természetes,

hogy ilymódon a felvétel nem mehetett a szokott részletességgel végbe, így pl. csupán a »üzetesen megjelölendő« foglalkozás kérdezettett, de az alkalmaztatás minősége nem képezte kutatás tárgyát. A népszámlálás anyaga ezért nem is dolgoztatott fel a munkaviszony (önálló, alkalmazott) szerint s ha az önálló iparosok kiemelése a kérdés fontosságára való tekintettel mégis megtörtént, természetes, hogy ez nem mehetett teljes pontossággal végbe. Így pl. nem volt megakadályozható, hogy a magukat képzettségükönél fogva mesternek nevező, de jelenleg alkalmazásban álló egyének az önálló iparosok soraiba esetleg fel ne vétessenek. Ha tehát ezt a körülményt — mint ami szintén befolyást gyakorolhatott az önálló iparosok számának fentebb kimutatott emelkedésére — a tudományos tárgyilagosság szempontjából le is szögeztük, mindjárt meg kell azonban állapítanunk, hogy ez csak kisebb hatással bírt adataink alakulására. Úgy az adatok részletesebb elemzése, mint számos egyéb körülmény — mint az üzletnyitások és beszüntetések statisztikája stb. — bizonyítékot szolgáltat arra, hogy az önálló iparosok számának emelkedése az inflációs évek alatt valóban nagymértékű volt.

Bizonyára igen mélyreható és nagyszámú tényezőnek kellett közrehatni, hogy az önálló iparúzők tábora korábbi létszámát ily mértékben megnövelje e rövid öt esztendő leforgása alatt. Szinte bizonyos, hogy már az a folyamat sem zárult le az 1920. évvel, mely a háború után az önálló iparúzés kereteinek kibővítését eredményezte. A háború után rendes polgári elhelyezkedést keresők számára bizonyára a későbbi években is nyílt alkalom, hogy önálló műhelyt létesítsenek. A legfontosabb hatókokat azonban az inflációs konjunktúra ideje alatt kell keresnünk. Ez ugyanis — amellet, hogy a meglévő ipari üzemek megnövelték munkáslétszámukat — legnagyobb mértékben új vállalatok, kisebb üzemek létesítésében nyilvánult meg, melyek szinte gombamódra szaporodva szívták magukba az elhelyezkedést keresőket. Egyes társadalmi rétegeknek az infláció és tőzsdei konjunktúra idején történt meggazdagodása is elősegítette a fokozottabb igények kielégítésére dolgozó kézműves iparúzők jobb foglalkoztatását. Bár az 1924. évben beköszöntő válságos időkben igen sok életképtelenebb vállalkozás kényszerült üzeme feladására, mégis sok körülmény meggyőz arról, hogy az alakult vállalatok jelentős hányada túlélte a válságos időket.

Minthogy a főváros lélekszáma a szóbanforgó években is csak csekélyebb (3·4%-os) szaporodást tüntet fel s a népesség kereső foglalkozású része még kisebb növekedést árul el, a 100 kereső lakosra eső önálló iparosok száma jelentős mértékben, 8·3-ról 12·8-ra emelkedett fel. Mindenesetre kétségesnek kell tartanunk, hogy az önálló iparúzés ily előtörése állandó és a gazdasági viszonyokkal kellőképp megindokolt jelenség-e, vagy pedig a letűnt rendkívüli gazdasági viszonyok maradványa-e csupán. Nem lehet ilyen kérdésekben bizonytalan jóslásokba bocsátkozni, következő nép-

számlálásaink majd megmutatják, hogy az iparosok 63 ezer főnyi létszáma további fejlődésnek képezi-e alapját, vagy pedig a fenti létszám csökkenését fogják-e magukkal hozni a gazdasági élet törvényei. A főváros zavartalan fejlődése, de különösen az önálló iparostársadalom szempontjából mindenestre kívánatos volna, hogy ez utóbbi körülmény ne következék be, a főváros lélekszámához viszonyított arányszám csökkenése különben — ha az túlmagasnak mutatkoznék — oly módon is végbemehet, hogy Budapest lélekszáma hozzánövekedik az iparosság megrduzzadt számához.

Midőn a budapesti önálló iparosság adatait végigkísértük az elmúlt 50 év folyamán, csupán a nyers létszámváltozásokra voltunk tekintettel s annak kisebb vagy nagyobb növekedését igyekeztünk gazdasági viszonyokkal megvilágítani. Mindenesetre számos megmagyarázatlanul maradt kérdésre képesek választ adni azok a részletesebb adatok, melyek foglalkozási csoportonként és a fontosabb társadalmi jellegek szerint részletezik az iparosság tömegeit. Célszerűbbnek mutatkozott azonban ezeknek a különlegesebb kérdéseknek vizsgálatát az egyes speciális fejezetek tárgykörébe utalni, midőn az iparostársadalom demográfiai felépítettségének mindazon fázisainál, hol a mult időkre nézve adatok megszerzése lehetséges volt, történelmi visszapillantásokkal kívánjuk az elsősorban szóba kerülő 1925. évi adatokat kiegészíteni.¹⁾

1) A budapesti önálló iparüzés történetéhez a legmegbízhatóbb forrást maga a népszámlálási statisztikai számanyag képviseli, mely a székesfőváros statisztikai hivatalának és m. kir. központi statisztikai hivatalnak népszámlálási kiadványaiban férhető hozzá. Az egyéb forrásmunkák közül a legfontosabbak:

Kereskedelmünk és iparunk. A budapesti kereskedelmi és iparkamara évi jelentései.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése a budapesti kerület kézmű- és gyáriparáról az 1870—1875. években.

A fővárosi ipar állapota 1883 végével. (Különlenyomat a Stat. Havi Füzetekből.)

Az Országos Iparegyesület 50 éves jubileuma 1842—1892. Budapest, 1893.

Országos Iparegyesület: A fővárosi ipar hanyatlásának okai és emelésének eszközei. Budapest, 1903.

Az ipartörvény módosítása. (A kereskedelemügyi m. kir. miniszter kiadása.) 1904.

Gelléri Mór: Ipartörténeti vázlatok. Budapest, 1906.

« « Az újabb ipari mozgalmak köréből. Budapest, 1910.

« « Hetven év a magyar ipar történetéből. (Az Országos Iparegyesület működése 1842—1912.)

Emlékirat a hazai kis- és gyáripár fejlesztésének szükségéről.

Matlekovits: Az ipar alakulása a kapitalizmus korában. Budapest, 1911.

Ipari érdekképviseletek Magyarországon az 1911. évben. (Keresk. m. kir. min. kiadása.)

Katona Béla: Magyarország közgazdasága. (Évkönyv, 1913—1917.)

A kisipar és az ipartestületek közgazdasága. (Magyar Stat. Szemle, 1926. 3. szám.)

Szávay Gy: A magyar kézműipar problémája. Budapest, 1925.

Thirring G: Budapest félszázados fejlődése. Budapest, 1925.

Kerékgyártó György: Háború utáni adatfölvételek a kisipar köréből. (Közgazdasági Szemle, 1925. 1. szám.)

Budapest iparosainak elhelyezkedése az egyes iparcsoportokban.

A fővárosi önálló iparűzés szervezetébe mélyebb bepillantást nyújt az egyes foglalkozási ágak elkülönített vizsgálata, ép ezért az iparosság társadalmi és gazdasági jellemzésére felhasznált demográfiai adatok mind iparágankint kerülnek tárgyalás alá. Hogy ezek a vizsgálatok a viszonyok helyes megítélésére vezessenek, szükségesnek mutatkozik, hogy már eleve tisztában legyünk az egyes iparágak és az ezeket összefoglaló csoportok jelentőségével, ha ez az előzetes vizsgálat az érdeklődést kevésbé felkeltő szárazabb felsorolásokat jelent is. A következőkben tehát végigtekintünk azokon az adatokon, melyek bemutatják, hogy mely iparcsoportok foglalják magukban az iparosok legnagyobb tömegeit és melyek képeznek viszont jelentéktelenebb munkaterületet az önálló iparűzés számára. Megvizsgáljuk egyúttal, milyen különleges vonások állapíthatók meg Budapest önálló iparosságának foglalkozási tagozódásában a külföld hasonló adataival szemben, végül pedig áttekintünk azon a fejlődési folyamaton, melyen az egyes iparcsoportok a múlt évtizedek alatt keresztül jutottak. Az önálló iparűzők számának gyarapodása ugyanis végeredményben az egyes iparágak fejlődési lehetőségeinek vagy visszamaradásának eredményeképpen jött létre.

Célszerű lesz előzetes tájékozódás szempontjából e helyen megvizsgálni, hogy milyen rétegekből tevődik össze az a foglalkozási kategória, melyet a statisztika az önálló iparosság nevével jelöl. Ha erre vonatkozólag exakt számokkal nem is rendelkezünk, becslésszerű megközelítéssel mégis világot vethetünk a kérdésre. Mindjárt megállapítható, hogy a nagyipar képviselői, a gyártulajdonosok igen kis részét teszik az önálló iparűzőknek. Az 1910. évi népszámlálás szerint 1296 gyáripari vállalat működött Budapesten, mely számot 1920-ig 794-re szállítottak le a kedvezőtlen gazdasági viszonyok. Az évenként végrehajtott gyáripari statisztika pedig az 1924. évben 915 gyári jellegű vállalatról számol be. Bár ezek a számok nem egyeznek a gyáriparosok létszámával, mégis megítélhető belőlük a gyártulajdonosok kisebb számbeli — de nem gazdasági — jelentősége a 63 ezer budapesti iparos között. Az önálló iparűzők túlnyomó hányada ezek szerint a kis- és középipar tagjaiból tevődik össze.

Ha adatainkból a budapesti kisipar helyzetére nézve következtetéseket kívánunk levonni, figyelembe kell vennünk még a következőket. A népszámlálási feldolgozásokban »önálló iparosok« alatt értett foglalkozási kategória nem egyezik szorosan azzal a fogalommal, melyet a közfelfogás az iparűzők számára lefoglalt, hanem annál tágabb értelmű. A gyártulajdonosokon, a kisiparos- és kézművesmestereken kívül ugyanis ide sorozzák mindazokat, kik otthon végzett ipari jellegű munkával keresik kenyerüket, továbbá önállóknak tekintik azokat is, kik nem állandó munkaadónál, hanem a kínálkozó munkaalkalmak szerint vállal-

koznak fizikai munkák végzésére. Ez az eljárás, mikor az egész népességet be kell sorolni a foglalkozási kategóriákba, teljesen megindokolt, de akkor viszont, midőn egy társadalmi osztálynak tekinthető foglalkozási csoport adatainak külön vizsgálatáról van szó, ezekre az eltérésekre mégis figyelemmel kell lenni, mert az önálló iparosok létszámaként kimutatott számadat ily módon jóval nagyobb a közfelfogásban is iparosmesterek tekintett társadalmi csoport létszámánál.

A tulajdonképeni kisiparosmesterek számára nézve csak az ipartestületi statisztika szolgálhat felvilágosítással. Eszerint népszámlálásunk évében, 1925-ben 26.993, a következő 1926. évben pedig 27.435 mester tömörült a budapesti ipartestületekben. Bár az ipartestületek taglétszáma nem foglalja magában tudvalevőleg az iparosság teljességét, a tulajdonképeni kis- és kézművesiparosság valószínű száma mégis jelentékenyen kisebb, mint az adatainkban feldolgozott foglalkozási csoport összessége.

Az önálló iparúzők osztálya tehát meglehetősen eltérő társadalmi rétegekből épül fel, (ha legnagyobb többségét a kisiparosmesterek alkotják is annak) s ígyez a körülmény részben meg is indokolja azokat a nagy eltéréseket, szélsőséges adatokat, melyek az egyes demográfiai tényezők vizsgálatánál számsorainkban ki fognak tűnni.

Az iparosság foglalkozási megoszlásának vizsgálatára áttérve, alábbi táblánkban közöljük az önálló iparosok iparcsoportonkinti tagozódását, az alkalmazottak adataival egybevetve.

**12. Önálló iparosok és ipari alkalmazottak tagozódása
ipari főcsoportok szerint. 1925.**

Ipari főcsoport	Önálló	Alkal- mazott	Együtt	Önálló	Alkal- mazott	Együtt
	abszolút számokban			százalékban		
I. Vas- és fémipar	8.234	17.531	25.765	12·9	17·3	15·6
II. Gép- és villamossági ipar ..	5.009	6.941	11.950	7·9	6·8	7·2
III. Kő-, agyag- stb. ipar	557	2.026	2.583	0·9	2·0	1·6
IV. Fa- és csontipar	2.987	5.910	8.897	4·7	5·8	5·4
V. Bőr- stb. ipar	751	945	1.696	1·2	0·9	1·0
VI. Fonó- szövőipar	1.699	2.187	3.886	2·7	2·2	2·4
VII. Ruházati ipar	28.656	15.339	43.995	45·1	15·1	26·6
VIII. Papirosipar	863	1.082	1.945	1·4	1·1	1·2
IX. Élelmezési ipar	3.214	8.004	11.218	5·1	7·9	6·8
X. Vegyészeti ipar	291	1.139	1.430	0·5	1·1	0·9
XI. Építőipar	5.672	5.144	10.816	8·9	5·1	6·6
XII. Sokszorosító- és műipar ...	1.676	5.561	7.237	2·6	5·5	4·4
XIII. Vendéglős-, szállodásiipar ...	3.538	8.282	11.820	5·5	8·2	7·2
XIV. Egyéb iparágak	391	21.260	21.651	0·6	21·0	13·1
Együtt	63.538	101.351	164.889	100·0	100·0	100·0

Az önálló iparúzóik és ipari alkalmazottak százalékos megoszlása között igen mélyreható eltérések mutatkoznak, melyek leginkább szembe-tűnő módon a ruházati ipar adatainál jutnak érvényre. Önálló iparosainknak oly túlnyomó hányada (45·1%) helyezkedik el a ruházati iparban, hogy a többi főcsoportok iparoslétszáma már messze elmarad e legnépesebb iparcsoport mögött. Az ipari segédszemélyzet esetében azonban a ruházati ipar — bár jelentősége ott sem csekély — mégsem képezi a legfontosabb munkaterületet, a gyári jellegű iparúzés szempontjából mért jelentősége tehát jóval alacsonyabb. *A ruházati ipar szolgáltat egyszóval leginkább alkalmat az önálló kisexisztenciák elhelyezkedésére*, ami abból is kitűnik, hogy az önállók száma jóval meghaladja az alkalmazottakét, tehát az itt összefoglalt iparágakban dolgozik a legtöbb segédnélküli önálló munkaerő.

Első ipari főcsoportunk a *vas- és fémipar*, nemkülönben a *gép- és villamosági ipar is jelentős hányadát fogadja* be az önálló iparosoknak, ha a ruházati ipar mögött már messze el is marad e két iparcsoport tagjainak száma, hol egyébként már a segédszemélyzet szempontjából is megfelelő arányszámok mutatkoznak. Az önállók és alkalmazottak foglalkozási ágainak további részletezése azonban kideríti, hogy egészen más iparágak azok, melyek a vas- és gépipar önálló mestereinek munkaterületeit képezik és ismét mások azok, melyek az alkalmazottak tömegeit befogadják. Míg utóbbiaknál a vas- és gépgyári munkásság képezi a döntő többséget, addig az önállók szempontjából inkább a lakatos-, szerelő-, villamossági, műszerész- és finom mechanikai ipar játsszák a vezetőserepet.

Tekintélyes hányadot képvisel az építőipar is (iparosainknak csaknem 9%-át), mely ilyenformán a harmadik legerősebb iparcsoportot alkotja. Itt is megismétlődik ugyanaz a jelenség, mely már a ruházati ipar esetében is jelentkezett, miszerint az építőipar is nagyobb fontossággal bír az önálló iparosokra, mint alkalmazottaikra nézve, ez utóbbiaknak ugyanis kisebb hányadát (csak 5·1%-át) foglalkoztatja, minden bizonnyal éppen a gyár- ipari munkástömegek hiánya folytán.

A vendéglős-, szállodás- és az ételmezési ipar, továbbá a faipar szintén a jelentékenyebb iparágak közé tartoznak, fontosságuk azonban kisebb az önálló mesterekre, mint alkalmazottakra nézve.

Többi ipari főcsoportjaink már csak igen csekély hányadát foglalják magukban az önálló iparosok táborának. Mindenesetre kedvezőtlen tünetnek minősíthető a textilipar alacsony arányszámjai, melyek az önállóak és alkalmazottak eseteiben egyaránt jelentkeznek, úgyhogy a sokszorosító és műipar is eléri, illetve az alkalmazottaknál meg is haladja a textilipar kereteit. A bőr-, papír-, kő-, agyag- és különösen a vegyészeti ipar önálló iparosainak szempontjából jelentéktelen iparágaknak tekinthetők.

Miután Budapest iparosságának tagozódását az egyes iparcsoportok között megismertük, nem lesz érdektelen néhány pillantást vetni az osztrák főváros hasonló adataira és az ott uralkodó viszonyokat a budapesti helyzettel egybevetni.

13. Wien ipari népességének tagozódása iparcsoportok szerint. 1923.¹⁾

Iparcsoport megnevezése	Megfelelő magyar csoport-szám	Önálló	Alkal-mazott	Együtt	Önálló	Alkal-mazott	Együtt
		abszolút számokban			százalékban		
Bányászat, kohászat	—	110	2.084	2.194	—	—	—
Kő- és földipar	III.	570	4.374	4.944	0·8	1·0	1·0
Fémfeldolgozás	I. és II.	4.550	49.259	53.809	6·6	11·1	10·5
Gépipar		4.307	67.422	71.729	6·2	15·2	14·0
Vegyészeti ipar	X.	957	9.118	10.075	1·4	2·0	1·9
Víz-, gáz- és villamosművek	—	—	5.133	5.133	—	1·1	1·0
Építőipar	XI.	4.470	26.515	30.985	6·5	6·0	6·0
Sokszorosítóipar	XII.	1.214	15.589	16.803	1·8	3·5	3·3
Textilipar	VI.	3.009	20.401	23.410	4·4	4·6	4·6
Papíripar	VIII.	823	8.733	9.556	1·2	2·0	1·8
Bőr- és kaucsukipar	V.	1.267	9.149	10.416	1·8	2·0	2·0
Faipar	IV.	6.455	28.767	35.222	9·3	6·5	6·9
Élelmészeti ipar	IX.	4.798	30.069	34.867	6·9	6·8	6·8
Ruházati ipar	VII.	25.351	84.438	109.789	36·8	19·0	21·4
Tisztítóipar		3.725	13.026	16.751	5·4	2·9	3·3
Más iparágak	XIV.	881	44.082	44.963	1·3	9·9	8·7
Összesen, az osztrák csoportosítás szerint	—	62.487	418.159	480.646	—	—	—
Összesen, bányászat nélkül	—	62.377	416.075	478.452	—	—	—
Szállodás-, vendéglőipar	XIII.	6.618	28.421	35.039	9·6	6·4	6·8
Összesen, a magyar csoportosítás szerint	—	68.995	444.496	513.491	100·0	100·0	100·0

Az összehasonlítást megkönnyíti, hogy nagyrészt hasonló csoportosításban foglalják össze Wienben is az ipari foglalkozásokat, mint ahogy az Magyarországon történik. Ép ezért — az összehasonlítás megkönnyítése céljából — az osztrák iparcsoportok megnevezése után megjegyeztük annak a magyar ipari főcsoportnak a sorszámát is, mely a wieni beosztásnak legalább nagyban egészben megfelel. Leginkább szembeűnhetik az összehasonlítás alkalmával *Wienben a ruházati ipar kevésbé kimagasló volta, amivel együttjár más iparágak viszonylag erősebb fejlettsége.* Az alkalmazottak számára pedig a ruházati ipar épen ellenkezőleg fontosabb munkaterületet képez, tehát ez az iparág is jobban hozzáférhető Wienben a nagyobb keretekben folyó iparűzésnek. A fontosabb iparcsoportok közül egyébként a vas- és

¹⁾ Statistisches Handbuch für die Republik Österreich, 1927.

gépipar — melyek adatait a csoportosítás nem azonos volta folytán csak összevonva szabad egybevetni — meglehetősen egyező képet nyújt a két városban, az építőipar azonban kisebb létszámmal bír odaát, ami talán azzal függ össze, hogy Wienben a rendkívüli viszonyok folytán még kevésbé volt lehetőség e szakma mestereinek iparuk folytatására. Azok az iparágak, hol a wieni ipar adatai leginkább emelkednek a magyar főváros fölé, a textil- és vegyészeti ipar körében jelentkeznek, mindkettő ugyanis nem csekély hányadát foglalkoztatja a wieni iparosság összes létszámának.

A továbbiakban Berlin önálló iparosságának iparcsoportok szerint való tagozódását mutatjuk be.¹⁾

14. Berlin önálló iparosságának megoszlása iparcsoportok szerint. 1925.

parcsoport megnevezése	Önálló iparosok száma	Megoszlás %-ban
Bányászat stb.	74	0·0
Kő- és földipar	1.071	0·7
Vas- és fémtermelés.....	414	0·3
Vas- és fémárúk gyártása	7.058	4·7
Gép-, műszer- és közlekedési eszközök gyártása.....	3.246	2·1
Villamossági ipar	6.288	4·1
Vegyészeti ipar	1.885	1·3
Textilipar	3.075	2·0
Papírosipar.....	4.119	2·7
Bőr- és linoleumipar	1.717	1·1
Kaucsukipar	235	0·2
Faipar	8.904	5·9
Hangszer- és játékipar	823	0·6
Élelmezési ipar	13.439	8·9
Ruházati ipar	84.519	55·8
Építőipar	14.390	9·5
Víz-, gáz- és villamosművek	152	0·1
Összesen	151.409	100·0

Minthogy berlini adataink a szállodás-vendéglősipart nem foglalják magukban, nem szabad azokat a korábbi, 12. sz. táblán közölt budapesti százalékszámokkal összehasonlítani, hanem az alábbiakban Budapestre nézve is a szóbanforgó iparcsoport levonásával számított adatokkal fogjuk

¹⁾ Jelen adatok még nem kerültek nyilvánosságra, közreadásukat a német birodalmi statisztikai hivatal szives külön közlése tette lehetővé.

a németországiakat egybevetni. Tagadhatatlan, hogy a feldolgozás nem egyező volta az összehasonlítást sok esetben bizonytalanná teszi és ezért a kisebb eltéréseknek nem is szabad jelentőséget tulajdonítanunk. A mutatkozó különbségek azonban mélyebbre ható szervezeti eltérésekre utalnak a két város önálló iparüzésének kérdésében és ez annál világosabban ítélhető meg, mert a feldolgozás különbözőségei az egyes főcsoportokba besorolt alcsoportok áttekintése útján meg is becsülhető.

Legfeltűnőbb, hogy Berlinben azok az iparcsoportok részesednek kisebb arányban az iparosság létszámából, melyek a nagyiparnak leginkább hozzáférhető területet képezik. Így a vas- és fémipar, továbbá a gépiparhoz tartozó csoportok egyesített adatai Budapesten 22%-át teszik az önálló iparosságnak, míg Berlinben a 11%-ot alig haladják meg. *Az erősen fejlődött gyár-
ipar munkástömegei mellett tehát az önálló iparüzők száma háttérbe szorul Berlinben,* míg a magyar főváros gazdasági viszonyai oly iparágakban is teret nyitnak az önálló iparüzés számára, melyekben külföldön a gyár-
ipar szinte kizárólagos szerepet játszik. Csak az a tény igazolódik be az iparcsoportok összehasonlító vizsgálata segítségével, mely a budapesti önálló iparosságnak a lélekszámhoz viszonyított nagyobb jelentősége által már a tagozatlan adatokból is megállapítható volt.

Ezzel szemben a kisipari munkának jobban fenntartott iparcsoportok lépnek előtérbe a német fővárosban. Különösen áll ez a ruházati iparra nézve, mely a budapesti 47%-kal szemben az iparosság 56%-ának ad kenyeret, de jóval nagyobb arányszámmal rendelkezik Berlinben az élelmezési ipar is, melynek számos ágazata szintén kevésbé van kitéve a gyár-
ipari tömegtermelés versenyének. A vegyészeti ipar tekintélyes arányszáma, mely jóval meghaladja a hasonló magyar adatot, a német vegyiipar fejlettségét mutatja be a budapesti viszonyokkal szemben.

Az eddigiekben csak a legújabb statisztikai eredmények kapcsán vizsgáltuk meg az iparosság foglalkozási tagozódását. Az iparcsoportok szerint részletezett adatok azonban annak a fejlődésnek menetéről is messzebbmenő felvilágosítással szolgálhatnak, melyet az előző fejezetben — az egész iparosságra nézve együttesen — figyelemmel kísértünk.

A mult időkre visszatekintő kutatásoknál azonban bizonyos nehézséget jelent, hogy régebbi népszámlálásaink más csoportbeosztást használtak az ipar terén, mint az újabb feldolgozások. Ez a kedvezőtlen körülmény azonban nem jelenti azt, hogy iparágaink fejlődését ne tudnók a távolabbi multra visszavezetni. Az 1890. évben végrehajtott népszámlálás anyaga ugyanis mindkét csoportosításban rendelkezésre áll s így az átmenet a kétféle módszer között biztosítva van. Ezek előrebocsátása után bemutatjuk az önálló iparosok ipari főcsoportok szerint való megoszlását a mult századbeli évekre vonatkozólag.

15. Önálló iparosok tagozódása iparcsoportok szerint 1874—1890-ig,
a régebbi csoportbeosztás alapján.

	Abszolút számokban			Százalékban ¹⁾		
	1874	1880	1890	1874	1880	1890
1. Élelmezésipar		2.647	3.277			
Ebből vendéglős-szállodásipar ..		1.691	2.109			
Marad a többi iparágakra	945	956	1.168	13·8	12·6	7·6
2. Ruházati ipar	2.733	3.228	6.700	40·0	42·6	43·3
3. Építőipar	279	310	646	4·1	4·1	4·2
4. Fonó-, szövőipar	87	78	84	1·3	1·0	0·5
5. Agyagipar	80	57	38	1·2	0·7	0·3
6. Faipar	746	659	867	10·9	8·7	5·6
7. Fémipar	705	761	1.023	10·3	10·0	6·6
8. Sokszorosítóipar	63	90	84	0·9	1·2	0·5
9. Iparosművészet	229	235	385	3·4	3·1	2·5
10. Műszeripar	181	194	249	2·6	2·5	1·6
11. Bőr- és papíripar	229	235	254	3·3	3·1	1·6
12. Olaj- és zsíripar	27	37	45	0·4	0·5	0·3
13. Iparos festő	91	120	163	1·3	1·6	1·1
14. Vegyesipar	443	633	3.752	6·5	8·3	24·3
Összesen		9.284 ²⁾	17.567			
Összesen vendéglős-szállodás- ipar nélkül	6.838	7.593	15.458	100·0	100·0	100·0

Az iparcsoportok szerint történő feldolgozás az 1880. évvel veszi kezdetét s így a korábbi időkre való visszatekintés a népszámlálások alapján egyáltalában nem volna lehetséges. Az 1874. évben azonban a budapesti kereskedelmi és iparkamara az adókimutatási lajstromok alapján összeállította az iparosmesterek létszámát iparágak szerint vett részletes tagozódásban.³⁾ Ha az adóösszeírásokból származó adatok nem is tarthatnak olyan teljességre számot, mint a népszámlálások, ez az anyag mégis igen értékes számunkra, annál is inkább, mert épen a főváros egyesítését követő első évről számol be s így az ipari átalakulások menete az elmúlt 50 évre hiánytalanul végigkísérhető. Hogy a későbbi adatokkal való összehasonlítás lehetővé tétessék, szükségesnek mutatkozott az iparcsoportok beosztásának némi átcsoportosítása, ami — a két feldolgozás közel rokon volta miatt — könnyűszerrel megtörténhetett.

Az 1874. évre vonatkozó adatok 7023 budapesti iparosról számolnak be. Vonjuk le ebből a 185 főnyi építési és mérnöki foglalkozásúakat, — kiket 1880-ban a szabadfoglalkozásuk között könyveltek el — így 6838 iparost

¹⁾ A vendéglős- és szállodásipar tekintetbevétele nélkül.

²⁾ Jelen adat eltér a másutt közölt 1890. évi iparoslétszámtól, ami annak következménye, hogy itt a fővárosi statisztikai hivatal feldolgozása közöltetett, mely a helybenlakó népességre vonatkozik.

³⁾ A budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a budapesti kerület kézmű- és gyáriparáról az 1870—1875. években.

állíthatunk szembe az 1880. évi 7593 iparosból álló létszámmal. (Vendéglős- és szállodásipar nélkül, mely utóbbi 1874-ben sem szerepelt.) *A két év közötti különbség csupán 11%-os emelkedésnek felel meg, ami különösen az egyesített főváros első éveiben várható fejlődés mértékét semmiképen sem üti meg.* Az 1869 és 1880 között bekövetkezett 30%-os gyarapodásnak is legnagyobb része az első öt évre esik, tehát az 1873. évi válság hosszú időre megbénította az önálló iparosság számának emelkedését is, sőt egyes iparcsoportokban — ha a két felvétel összehasonlíthatóságát feltételezzük — még visszafejlődés is tapasztalható. Legnagyobb számszerű emelkedés a ruházati iparban következett be, de a kisebb jelentőségű sokszorosító-, olaj- és zsír- ipar, továbbá az iparos festők csoportja szintén jelentékeny mértékben megtudták növelni korábbi arányszámaikat. A fejlődés mértékét egyébként igen szemléltetően jelzőszámokban is bemutatjuk és pedig úgy, hogy az 1874. évi adatok minden főcsoportnál 100-zal vétettek egyenlőnek.

16. Az önálló iparosság gyarapodása jelzőszámokban. — 1874 = 100.

	1874	1880	1890
1. Eledelipar	100	101	124
2. Ruházati ipar.....	100	118	245
3. Építőipar	100	111	232
4. Fonó- és szövőipar	100	90	97
5. Agyagipar	100	71	48
6. Faipar	100	88	116
7. Fémipar	100	108	145
8. Sokszorosítóipar	100	143	133
9. Iparosművészet	100	102	168
10. Műszeripar	100	107	137
11. Bőr- és papíripar	100	103	111
12. Olaj- és zsír- ipar.....	100	137	167
13. Iparosfestő	100	132	179
14. Vegyesipar	100	150	846
Összesen	100	111	226

Az 1880-tól 1890-ig terjedő évtized adatai már egészen más képet tárnak eléünk. Az önálló iparüzés nagyarányú fejlődésével kapcsolatban az iparágak legnagyobb része jelentős gyarapodásról adhatott számot. Legnagyobb mértékben ismét a ruházati ipar vette ki részét, melynek indexe az 1874. évi 100-zal szemben már 245-ös színvonalat érte el. Az építőipar sem sokkal marad el mögötte, jelezvén, hogy az építkezési konjunktúra számos kisiparosnak biztosított elhelyezkedést. Az építkezések nagy hatása az önálló iparüzés gazdasági viszonyaira tehát ismét beigazolódott. A fontosabb iparcsoportok közül a fémipar is megkezdte azt a fejlődési irányzatot, mely a későbbi évtizedekben is jellemzi. A vegyes iparágakat összefoglaló 14. iparcsoport előretörésének nem szabad azonban nagyobb jelentőséget tulaj-

donítani, mert csak az a körülmény — mely már az előző fejezetben is említve volt — jut kifejezésre, hogy az otthon dolgozó iparosokat pontosabban sikerült kimutatni, kiket ide sorozott be az akkori feldolgozás. Meglepő, hogy a nagyarányú fejlődés ellenére mégis található olyan iparcsoport — ha kisebb jelentőségű is, mint az agyagipar — mely folytatta a korábbi években megkezdett visszafejlődést. Egészben véve azonban egy-két iparág sorvadásától vagy nem kielégítő fejlődésétől eltekintve az a kedvező fejlődés-menet, melyet az 1880. és 1890. évek között az általános adatok is kifejezésre juttattak, *csaknem minden iparcsoportra kiterjedően általános fellendülési irányzatnak mondható.*

Az 1890. évtől kezdve már az újabb iparcsoportbeosztás alapján is rendelkezésre állanak az adatok, melyeket alábbiakban adunk közre, felsorakoztatva egyúttal a fejlődés szemléltetésére inkább alkalmas index-számokat is.

Legnépesebb iparágunk, a ruházati ipar, mely a korábbi évtizedekben is kitűnt gyors létszámemelkedésével, 1890 és 1900 között is erősen növekedett jelentőségében, úgyhogy a századfordulón már csaknem $\frac{2}{3}$ részét foglalta egybe Budapest önálló iparosainak. Úgy látszik azonban, hogy ekkor bizonyos telítettség állott be, mert innen kezdve meglassult a fejlődés üteme s az elhelyezkedő új tömegek más iparágak körébe csoportosultak. Ezért a ruházati ipar — bár tagjainak száma még ezután is növekedett — már fokozatosan elmaradt a többi iparcsoport fejlődése mögött, úgyhogy az iparosság létszámához viszonyítva állandóan vesztett relativ jelentőségéből s 1925-ben már felét sem tette az önálló iparúzők táborának.

A ruházati ipar visszaszorulásának megfelelően más iparágak nyertek jelentőségben. Fentebb közölt jelzőszámaink értelmében az 1890. évben kimutatott létszámát legnagyobb mértékben a gépipar, a vas- és fémipar továbbá a papirosipar gyarapították, melyekhez a sokszorosító-, textil- és az építőipar csatlakoztak. A világváros létrejöttével kapcsolatos *nagyarányú építkezési tevékenység* teljes mértékben megindokolja az építőipar szereplését a leginkább fejlődött iparágak között. A többi főcsoport pedig, melyek e tekintetben kiemelkednek, nagyrészt *a kultúra fejlődésével és általánosulásával jutnak mind több és több munkaalkalomhoz.* A gépi munkaerő, a villamosáram és a motorikus közlekedés fejlődésével egyre nagyobb tér nyílik azon foglalkozások számára, melyek a gép- és villamossági ipar önállóinak soraiban a legnagyobb tömegeket képviselik. Hasonlóképpen a papír- és sokszorosítóipar fejlődése is a főváros színvonalának emelkedéséről tanuskodik.

Más iparcsoportok fejlődése viszont csak vontatottan ment előre, amire példát az élelmezési és vegyészeti ipar szolgáltat, míg a vendéglőszállodásipar nemcsak, hogy fejlődésében állott meg 1910-ben, hanem még fokozatos visszaesést is jelez azóta.

17. Budapest önálló iparosi ipari főcsoportonként. 1890—1925.

a) Abszolút számokban.

Ipari főcsoport	1890	1900	1910	1920	1925
I. Vas- és fémipar	974	1.258	1.550	2.294	8.234
II. Gégyártás stb.	405	649	1.011	1.931	5.009
III. Kő-, agyag- stb. ipar	126	157	220	223	557
IV. Fa- és csontipar	822	1.035	1.300	1.505	2.987
V. Bőr- stb. ipar	196	212	312	436	751
VI. Fonó- és szövőipar.....	318	911	1.026	1.149	1.699
VII. Ruházati ipar	12.347	19.796	20.672	23.374	28.656
VIII. Papirosipar.....	102	150	219	229	863
IX. Élelmezési ipar	1.182	1.522	1.721	2.080	3.214
X. Vegyészeti ipar	94	95	169	252	291
XI. Építőipar	1.107	1.322	1.989	2.377	5.672
XII. Sokszorosító- és műipar	282	529	706	872	1.676
XIII. Vendéglős-, szállodásipar.....	2.150	3.136	3.886	3.669	3.538
XIV. Egyéb iparágak	766	447	426	326	391
Együtt	20.871	31.219	35.207	40.717	63.538

b) Százalékban.

	1890	1900	1910	1920	1925
I. Vas- és fémipar	4·7	4·0	4·4	5·6	12·9
II. Gégyártás stb.	1·9	2·1	2·9	4·8	7·9
III. Kő-, agyag- stb. ipar	0·6	0·5	0·6	0·6	0·9
IV. Fa- és csontipar	3·9	3·3	3·7	3·7	4·7
V. Bőr- stb. ipar	0·9	0·7	0·9	1·1	1·2
VI. Fonó- és szövőipar.....	1·5	2·9	2·9	2·8	2·7
VII. Ruházati ipar	59·2	63·5	58·7	57·4	45·1
VIII. Papirosipar.....	0·5	0·4	0·6	0·6	1·4
IX. Élelmezési ipar	5·7	4·9	4·9	5·1	5·1
X. Vegyészeti ipar	0·4	0·3	0·5	0·6	0·5
XI. Építőipar	5·3	4·2	5·7	5·8	8·9
XII. Sokszorosító- és műipar	1·4	1·7	2·0	2·1	2·6
XIII. Vendéglős-, szállodásipar	10·3	10·1	11·0	9·0	5·5
XIV. Egyéb iparágak	3·7	1·4	1·2	0·8	0·6
Együtt	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

c) Létszámemelkedés indexszámokban. — 1890 = 100.

	1890	1900	1910	1920	1925
I. Vas- és fémipar	100	129	159	236	845
II. Gégyártás stb.	100	160	250	477	1.237
III. Kő-, agyag- stb. ipar	100	125·	175	177	442
IV. Fa- és csontipar	100	126	158	183	363
V. Bőr- stb. ipar	100	108	159	222	383
VI. Fonó- és szövőipar.....	100	286	323	361	534
VII. Ruházati ipar	100	160	167	189	232
VIII. Papirosipar.....	100	147	215	224	846
IX. Élelmezési ipar	100	129	146	176	272
X. Vegyészeti ipar	100	101	180	268	310
XI. Építőipar	100	119	180	215	512
XII. Sokszorosító- és műipar	100	187	250	309	594
XIII. Vendéglős-, szállodásipar	100	146	181	171	165
XIV. Egyéb iparágak	100	58	56	42	51
Együtt	100	150	169	195	304

Az a fejlődési folyamat, melyet az önálló iparüzés számadatai minden megnyilatkozásokban élénk tárnak, nem ment tehát egyenletes módon végbe, hanem az egyik foglalkozási csoport létszámának nagy felduzzadása mellett, a másik viszont tagjainak megfogyatkozásáról kénytelen beszámolni. Ez a körülmény fokozott mértékben veendő tekintetbe, ha az egyes társadalmi vagy gazdasági tényezők lényeges megváltozásáról számolnak majd be következő fejezeteink adatai. Az esetleges nagy létszámemelkedés új tömegek bevonulását jelenti az önálló iparüzés kereteibe, s ezek az új tömegek lényeges átalakulásokat hozhatnak létre az addig kevés változásnak alávetett demográfiai adatokban.

Férfiak és nők az iparosok között.

Nem ok nélkül való, hogy a statisztika tábláinak sorozatában rendszerint a férfiak és nők kettéválasztásával kezdi meg adattömegének részekre boncolását. Már a népesség egészének vizsgálatánál nagy szerep jut a nemek szerint való osztályozásnak, azon mélyreható különbségek folytán, melyek úgy a szorosabban vett demográfiai tulajdonságokban, mint a társadalmi élet egész területén, szociális és gazdasági szempontból a férfi és női népesség között fennállanak. Az összalakosság esetében pedig a férfi és női népesség száma nagyban egészben egyensúlyban tartja egymást, mennyire fontos tehát a nemi megoszlás vizsgálata egy foglalkozási ág különleges részletkutatása alkalmával. A férfi vagy női elem erősebb túdulása ugyanis az illető foglalkozás egyes ágazatai felé a társadalmi szervezet vagy a gazdasági helyzet mélyreható változásaira enged következtetni s egyúttal az illető foglalkozási ág — statisztikailag a demográfiai adatokban megnyilvánuló — egész jellegének megváltozását vonja maga után.

Fontos kérdések rejlenek a nőknek az ipari foglalkozások körében, s kiváltképp az önálló iparüzés terén bekövetkező előretörése vagy térvesztése mögött. Az a probléma, hogy az ipari foglalkozások női tagjainak mily mértékben sikerül a gazdasági előhaladást jelentő önállósulást elérni, szemben áll azzal a kérdéssel, melyet a gazdasági helyzet rosszabbodása jelent oly időkben, midőn a családok nőnemű tagjai is iparüzésre kényszerülnek. Igen szoros kapcsolatban áll tárgyunkkal a háború hatásának vizsgálata is, hogy a férfiiparosoknak műhelyüktől való hosszas, kényszerű távolmaradása és számuknak háborús veszteségek folytán előálló megfogyatkozása miképp befolyásolta az iparosság nemek szerinti tagozódását.

A férfi- és női iparosok számának alakulását az elmúlt évtizedek alatt és azok egymáshoz való viszonyában beálló változásokat az alábbi tábla mutatja be :

18. Férfi és női iparosok száma és aránya 1890—1925.

a) Abszolút számokban.

	1890	1900	1910	1920	1925
férfi	11.296	17.549	19.583	23.689	41.871
nő	9.575	13.670	15.624	17.028	21.667
összesen ...	20.871	31.219	35.207	40.717	63.538

b) Százalékban.

férfi	54·1	56·2	55·6	58·2	65·9
nő	45·9	43·8	44·4	41·8	34·1

c) Száz férjiparosra esik nő.

	84·8	77·9	80·0	71·9	51·7

Az első évtizedben, melyről e táblázat számot ad, s melyről első ízben vannak összehasonlítást lehetővé tevő adataink, a számszerű emelkedés ellenére a női nem viszonylagos háttérbeszorulását kell megállapítanunk. Szinte kétségtelen, hogy a 90-es években mutatkozó relativ visszaszorulás annak a *nagymértékű bevándorlásnak eredménye*, mely ez évtizedben Budapest lakosságát oly erősen megduzzasztotta; e beköltöző iparosok nagyobb hányadát ugyanis férfiak alkották. Már az is erre látszik mutatni, hogy a következő, 1900—1910-ig terjedő évtized, mely általában lassúbb fejlődést mutat s mikor a vidéki népesség már jóval csekélyebb mértékben tódult a fővárosba munkát keresni, az iparosság női részének százalékos gyarapodása ismét meghaladta a férjiparosok szaporodását. Ennek folytán a két nem egymáshoz való viszonyát jelző az az arányszám, mely a száz férfi iparosra eső iparosnők számát mutatja ki, 1910-ben 80·0-ra emelkedve ismét az 1890. évi állapotot közelítette meg. Budapest iparának gazdasági és szociális viszonyaira nem vet kedvező világot az a tény, hogy a női munka háttérbeszorítását célzó igyekezet ellenére *a női iparosok nemcsak, hogy jelentős mértékben megnövelték korábbi létszámukat, hanem a férfi iparossággal lépést is tudtak tartani.*

Bár a népesség számának s a gazdasági viszonyoknak szokatlan nagy fejlődése jellemzi az eddig tárgyalt éveket, mégis rendkívüli eseményektől megkímélt évtizedek voltak azok, s ezért a két nem egymáshoz való viszonya is csak szűk határok között mutatott kilengéseket. A háború e téren is a viszonyok lényeges megváltozását vonta maga után, s bár nem rendelkezünk oly adatokkal, melyek a nagy világegés *tartama* közben világítanak meg az ipari népességben is bekövetkezett gyökeres szervezeti változásokat, mégis

méltán kelhetnek érdeklődést a háború befejezését nem sok idővel követő 1920. évi népszámlálás adatai.

Első pillanatra mindenestre meglepő a kép, mely e számokból élénk tárul. A háború hatását és a vérveszteségek nagyságát magunk elé idézve, talán magától értetődőnek tűnnek fel, hogy az iparosnők számbeli jelentősége nagyot emelkedjék e háborús évtized alatt, amit a vissza nem tért iparosok özvegyeinek tulajdonosként való szereplése és a súlyos anyagi viszonyok miatt kereső munkára kényszerült nők nagy száma egyaránt megindokolt volna. Ám mást mondanak a statisztikai adatok. Igaz, hogy a női iparosok száma — a fentiekkel már megokoltan — nagy emelkedést mutat, amennyiben 15·6 ezerről közel 17 ezerre szökik fel (s ez 9%-os emelkedésnek felel meg) a férfi iparosok száma azonban jóval nagyobb mértékben, 21%-kal volt nagyobb 1920-ban, mint 10 év előtt. *Ezzel kapcsolatban 1910 és 1920 között a nőnem relatív jelentősége az iparosok között visszaesett*, amennyiben a 100 férfira eső nők aránya 80·0-ról 71·9-ra szállott alá. E jelenség magyarázatánál tekintettel kell lenni arra a körülményre, hogy az 1920. évi népszámlálás már több mint két évvel a háború befejezése után hajtatott végre, ami elég idő volt arra, hogy a háborúból visszatért s részben az önálló iparúzás után vágyódó, részben a felfordult viszonyok között alkalmaztatást nem találó iparosok számára az önállósulás lehetőségét megnyissa. E körülmények eredményezhették az önálló iparosok számának azt a nagymértékű (15·7%-os) s a budapesti lakosság szaporodását háromszorosan meghaladó gyarapodását, mely az előző fejezetekben megfelelő ismertetésben is részesült. Az önálló iparúzők táborában elhelyezkedő — s túlnyomórészt férfiakból álló — új elemek nagy száma idézte tehát elő, hogy a háború oly természetesnek tűnő hatása közömbösítettetett. Hogy a korábban kifejtett, s a nők térfoglalását előidéző indokok, habár hatásukban kiegyenlítve mégis fennforogtak, bizonyítja a női iparosok számának az összlakosság szaporodását szintén igen tekintélyes mértékben meghaladó emelkedése is.

Az iparosok számának az a nagy emelkedése, mely 1920 és 1925 között bekövetkezett, a női iparosok jelentősége tekintetében hasonló eredményt hozott létre, mint amilyen az előző évtizedben is tapasztalható volt; az iparosság körében elhelyezkedést találó tömegek ismét a férfiak számát növelték nagyobb mértékben. Az iparosság számának ezen öt év alatt történt emelkedéséből majd 80% esett a férfiakra — kikkre pedig, arányos szaporodás esetében, csak nem is egész 60% jutott volna, — míg a nők csupán 20·3%-ot tudtak maguknak az általános emelkedésből biztosítani. Természetes következménye volt ennek a női iparosok arányának még mélyebbre való sülyedése, úgyhogy 1925-ben már csak 51·7 nő állott minden száz iparosférfivel szemben.

Az érintett átalakulások eredményeit mélyebben az egyes iparcsoportok vizsgálata árán deríthetjük fel.

19. Száz férfire esik nő az iparosok között, 1910—1925.

Ipari főcsoport	1910	1920	1925
I. Vas- és fémipar	3·1	3·0	2·2
II. Gépgyártás stb.	3·9	3·3	2·7
III. Kő-, agyag- stb. ipar	4·8	4·2	4·1
IV. Fa- és csontipar	3·7	3·1	5·6
V. Bőr- stb. ipar	6·1	4·8	8·2
VI. Fonó- és szövőipar.....	129·5	93·1	51·5
VII. Ruházati ipar	187·6	167·2	176·0
VIII. Papirosipar.....	12·3	13·4	185·8
IX. Élelmezési ipar	8·8	10·4	4·0
X. Vegyszeri ipar	7·0	7·2	24·4
XI. Építőipar	2·7	2·9	0·9
XII. Sokszorosító- és műipar	6·0	16·6	29·0
XIII. Szállodai stb. ipar	38·2	47·8	43·2
XIV. Egyéb iparágak	17·0	9·8	10·1
Összesen ...	80·0	71·9	51·7

Mindenekelőtt a legutóbbi, 1925. évi adatok alapján vizsgáljuk meg az egyes iparágakban a férfi- vagy női iparosok elhelyezkedését. Az iparosok nemek szerint való megoszlásának jelentősége igen eltérő a különböző iparcsoportok jellegéhez mérten és ezért adataik értékelésénél figyelmet kell arra fordítani, hogy az illető iparágban milyen helyzetet tölt be a férfi vagy nő. Vannak iparágak, sőt ipari főcsoportok, hol az ipari munka jellegénél fogva annak üzésére csak férfiak hivatottak. Hogy ily iparágakban mégis — bár elenyésző csekély számban — nőket is találunk, az egyrészt annak tulajdonítható, hogy a nagyobb, gyári jelleget elérő vállalatok tulajdonosaként nő is szerepelhet, másrészt az ipartörvény a kisipar keretein belül is módot ad az elhalt kisiparos özvegyének e címen üzeme folytatására. Vannak már csekélyebb számban oly iparágak is, melyek kizárólag női iparosoknak nyújtanak megélhetést. Lényegesen más megítélés alá kell hogy essék az iparosnők számarányában beálló változás akkor, ha az utóbb említett, tisztán nők számára fenntartott iparágak jó vagy rossz konjunktúrája által okozott létszámváltozásokból áll elő, és más megítélés alá akkor, ha férfimunkát igénylő ipari üzemek körében következett be. Vannak végül oly iparágak, hol az üzem folytatására a férfi- és női iparos egyaránt megfelel s itt mintegy a két nem közötti verseny állít több vagy kevesebb iparúzt a termelés szolgálatába a férfiak és nők közül.

Egy pillantás a 19. tábla adataira feltárja azokat a nagy különbségeket, melyek a két nem elhelyezkedése kérdésében az egyes főcsoportok között fennállanak. Az első öt ipari főcsoport mind olyan iparágat képvisel, hol az iparúzó nők száma jelentéktelen kisebbséggé zsugorodik össze. A vas-, fém- és gépipar, továbbá a kőipar keretein belül alig találunk olyan ipari foglalkozást, hol az elhelyezkedett nők arányszáma a 10%-ot meghaladná. Sőt

e három ipari főcsoportban épen az iparosok legnagyobb számát magukban foglaló foglalkozási ágak azok, (pl. a lakatosok, kovácsok, szerelők stb. csoportja) melyek kizárólag férfiaknak adnak kenyeret. A faipar körében, bár a nők aránya itt is elég alacsony, mégis már több olyan alcsoport található — mint dobozgyártás, aranyozó és fényező, játék- és díszműipar stb. — hol a könnyebb munkamenet miatt, a nők már elég jelentékeny arányban találhatóak. Hasonló a helyzet a bőriparban is, hol az iparosok legnagyobb számát képviselő szíjgyártók és nyergesek kizárólag férfiak, a könnyebb jellegű iparágakban, mint a kefe-, seprő- és tollipar, továbbá a bőrdíszműiparban a két nembeli iparosok vegyesen fordulnak elő. Azon ipari főcsoportok közé, hol a nők jelentéktelen arányban szerepelnek, tartozik — különösen 1925 óta — az élelmiszeripar is, melynek nagyobb ágazatai közül csupán a cukrász- és cukorkakészítőipar az, hol a nők aránya kissé magasabb színvonalra emelkedik. Még a legnagyobbbrészt nőket foglalkoztató ruházati iparban is található kizárólag férfijellegű iparág, t. i. a cipészek és csizmadiák csoportja, kiknek 3243 főt képező számában egyetlen nő sem szerepel. Mind között már a munka természeténél fogva is az építőipar az, hol a nők jelentősége legcsekélyebb. (1925-ben csak 0·9%-ot ért el.)

Azt az iparágat, hol a női iparos az igazán neki megfelelő munkakört leginkább találja meg, a ruházati ipar képviseli, melynek tagjaiból 63·7%-ot foglal le a női nem. Ebben és csak ebben a főcsoportban találjuk meg azokat a foglalkozási ágakat is, melyek kizárólag női iparosnak adnak kenyeret. Ide tartozik első sorban a 8818 önálló munkaerőt foglalkoztató varrónők csoportja, melyet a mosónők, himzönők és fehérneművarrónők iparága követ. Ezenkívül az iparágak egész sorozata szerepel itt, melyekben az iparosnők alkotják a többséget. Ugyancsak a ruházati iparban találunk nem kis számmal olyan iparágakat, melyek a fenti csoportosítás harmadik kategóriájába, a férfi- és női iparosokat egyaránt foglalkoztató iparágak közé tartoznak. Így az egyik legfontosabb csoport a szabóipar, mely 4386 férfi mellett 1692 nőnek ad megélhetést és hasonló a viszonyok a ruházati ipar legtöbb alcsoportjában. E kategóriába tartoznak a fonó- és szövőiparban összefoglalt iparágak is, melyek együttesen 51·5 nőt juttatnak iparúzéshez minden 100 férfi mellett, továbbá a papirosipar, mely ugyan egy ágazatában sem foglal egyedül női iparosokat magában, mégis a budapesti papíripar könnyebb jellege (doboz-, papírzacskókészítés stb.) következtében viszonylag a legtöbb — 100 férfire 186 — nőnek biztosít elhelyezkedést. Jelentős arányban szerepel a női iparoság a sokszorosító- és műipar (főként az iparművészet terén), továbbá a vegyészeti ipar, de különösen a vendéglőipar körében, mely utóbbinak elsősorban kávémérő, tejcarnokos és kifőző csoportjai azok, hol nagyobb arányban elhelyezkedtek.

Miután a két nem szerepe az egyes ipari főcsoportokban megvilágítást nyert és a fontosabb foglalkozási ágak szempontjából is érintve voltak a

férfiak és nők elhelyezkedése az ipar különböző részeiben, ismét a kérdés dinamikus része nyomul előtérbe. Az a kérdés, t. i., hogy a két nem térvészése vagy térnyerése, melyet az iparosság egészére nézve már a 18. számú tábla bemutatott, hogyan alakult az egyes iparcsoportokban és ennek folytán miképp változott meg a férfiak és nők tömörülése az egyes iparágakban. A 19. tábla tanúsága szerint már 1910—1920-ig az első négy, tehát az eminenter férfijellegű iparágakat magában foglaló ipari főcsoport mutatta egyértelműen a nők háttérbeszorulását. Ez a folyamat 1920 és 1925 között is folytatódott, ha nem is olyan egyöntetű módon, mint azelőtt. Szemléltetővé tehető azonban az átalakulás menete olyan módon, ha a főleg férfijellegű iparágakat különválasztva vizsgáljuk azoktól az iparcsoportoktól, melyekben a női iparosok is fontos pozíciót töltenek be. E vizsgálat, melynél a férfijellegű iparágak közé az I—IV., továbbá a IX. és XI. főcsoportok, míg a másik kategóriába a VII. és VIII. ipari főcsoportok soroztattak, a következő eredményt szolgáltatja :

	1920-ban	1925-ben
a férfijellegű ipari főcsoportoknál	4·4	2·8
a nőijellegű ipari főcsoportoknál	163·8	176·8

Ez a kis összeállítás szinte kommentár nélkül mutatja az átalakulás irányzatát, mely abban áll, hogy úgy a férfi-, mint a női iparosok a képességeiknek, munkaerejüknek és tehetségüknek megfelelőbb iparágak felé húzódnak. Talán a háború és egyéb rendkívüli idők által keltett és a természetestől eltérő megoszlás helyreállítását láthatjuk ezen adatokban, mert 1910 és 1920 között igen sok iparágnál — különösen a ruházati iparban — ellenkező irányú fejlődés volt tapasztalható. A vegyesjellegű iparágak körében az átalakulás menete 1920 és 1925 között nem egységes. Legnagyobb, sőt egyenesen meglepő mértékben (93·1-ről 51·5-re) csökkent a nők arányszáma a textiliparban, aminek oka valószínűleg az iparág gyári jellegűvé való fejlődésében keresendő. Az átalakulásnak ilyen irányzata egyébként már kisebb mértékben az előző évtizedben is jelentkezett. Ellenkező irányú a fejlődés, de már szintén 1910 óta tart a sokszorosító és műipar terén is, hol a nők térfoglalása főleg az iparművészek számának emelkedésével függ össze.

Általában megfigyelhető jelenség már a főcsoportok vizsgálatánál is az, hogy a nemek elhelyezkedésére vonatkozó arányszámok gyökeres megváltozása olyan iparcsoportokban észlelhető, hol az iparosok összlétszáma tekintetében is nagy a fejlődés, hol tehát sok új elem kapcsolódott be a termelés menetébe, kiknek más nembeli megoszlása az illető iparcsoport eddigi arányszámait is megváltoztatta. A megelőző fejezetben közölt táblákból megállapítható, hogy melyek azok az iparágak, hol a fejlődés az átlagosnál magasabb volt. Az első három ipari főcsoport, továbbá az építőipar, melyek mind a férfiiparosok százalékos térfoglalását jelzik, egyaránt kitűnnek azzal,

hogy tagjaiknak száma messze felülmúlja az öt év előtti kereteket, jelezvén ezzel, hogy tényleg az elhelyezkedett új iparosok férfitöbbsége volt az, mely a —különbön szintén szépen emelkedő számú— női iparosok arányát alábbszorította. Hasonló, bár az irányzat szempontjából ellenkező a helyzet a papirosiparnál, hol a nagy százalékos emelkedés a nők számát és arányát növelte meg a férfiak rovására. Ugyanígy történt a sokszorosítóiparban, hol a nők arányszámának emelkedése szintén tekintélyes gyarapodással volt egybekötve. Túl nagy jelentőséget azonban nem szabad tulajdonítanunk e két utóbbi iparcsoport arányszámában bekövetkező változásoknak, mert általában kisebb abszolút számokról van itt szó, hol tehát néhány egységnyi eltolódás is az arányszámok változását vonja maga után.

A 19. táblázat, melyhez eddigi fejtegetéseink csatlakoztak, az egyes iparcsoportokban a férfi és a női iparosok egymáshoz mért arányát ugyan szemléltetően mutatja be, az azonban kevésbé ítéhető meg számsoraiból, hogy melyek azon főcsoportok, hol a férfi s melyek azok, hol a női iparosok zöme elhelyezkedik. Ez utóbbi szempont figyelembevételével készült az alábbi tábla, mely bemutatja, hogyan oszlanak meg százalékosan a férfi és hogyan a női iparosok az egyes ipari főcsoportok között.

20. Férfi és női iparosok tagozódása ipari főcsoportonként. 1910—1925.

Ipari főcsoport	F é r f i			N ő		
	1910	1920	1925	1910	1920	1925
I. Vas- és fémipar	7·7	9·4	19·2	0·3	0·4	0·8
II. Gépgyártás stb.	5·0	7·9	11·6	0·2	0·4	0·6
III. Kő-, agyag- stb. ipar	1·1	0·9	1·3	0·1	0·0	0·1
IV. Fa- és csontipar	6·4	6·2	6·8	0·3	0·2	0·7
V. Bőr- stb. ipar	1·5	1·8	1·7	0·1	0·1	0·3
VI. Fonó- és szövőipar.....	2·2	2·5	2·7	3·7	3·2	2·9
VII. Ruházati ipar	36·7	36·8	24·8	86·2	86·0	84·2
VIII. Papirosipar.....	1·0	0·9	0·7	0·2	0·2	2·6
IX. Élelmezési ipar	8·1	7·9	7·4	0·9	1·1	0·5
X. Vegyészeti ipar	0·8	1·0	0·6	0·1	0·1	0·3
XI. Építőipar	9·8	9·8	13·4	0·3	0·4	0·2
XII. Sokszorosító- és műipar .	3·4	3·2	3·1	0·3	0·7	1·7
XIII. Szállodai stb. ipar	14·4	10·5	5·9	6·9	7·0	4·9
XIV. Egyéb iparágak	1·9	1·2	0·8	0·4	0·2	0·2
Együtt ...	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

Szembetűnő az a nagy különbség, mely a férfiak és a nők között az egyes iparágakban való elhelyezkedésük kérdésében fennáll. *Míg a férfi iparosok száma aránylag egyenletes széttagoltságot tüntet fel az ipar különböző területein, addig az iparosnők olyan túlnyomó hányada tömörül a ruházati iparba (1925-ben a női iparosok 84·2%-a), hogy a jelentőség sorrendjében utána következő vendéglős-*

iparra a női létszám alig néhány százaléka esik s a legtöbb iparcsoport a százaléknak csak tört hányadával dicsekedhetik. A férfi iparosok már említett egyenletesebb tagozódása mellett, ha távolról sem oly kimagasló mértékben mint a nőknél, a ruházati ipar itt is a legelső helyet foglalja el a tizennégy iparcsoport között. Mindazonáltal a vas- és fém-, gép- és építőiparok is tekintélyes hányaddal részesülnek az összes létszámból.

Ha ismét az egyes népszámlálások közötti időkben bekövetkezett átalakulásokat vesszük szemügyre, látjuk, hogy az a nagy emelkedés, mely az első négy iparcsoport számában 1920—1925-ig bekövetkezett, ezen iparágak relatív jelentőségét a férfiaknál igen nagy mértékben, de a nőknél is megnövesztette s így a női iparosok fentebb kifejtett, aránylagos visszahozódásában csak a fejlődés kisebb tempója, de nem valóságos térvesztés lehet az indító ok. Az iparosság nemek szerint való megoszlásának nem egy — az előzőkben már érintett — kérdésére ad feleletet e tábla, melynek adatainál azonban hosszasabban időzni nincs módunkban. Bemutatja azt az átalakulást, mely a textiliparban végbe ment s minek folytán ezen iparág a férfiak részére nagyobb, a nők számára kisebb jelentőséggel bír, bemutatja azt a folyamatot, minek következtében a papíripar a jelentékenyebb női iparágak közé számít s bemutatja többek között azt az ellentétes irányú fejlődést, mely az építőipart a férfi iparosok számára jelentékenyebb elhelyezkedési területként állítja oda, míg a nők szempontjából való fontossága felére szállt alá.

Az önálló iparostársadalomnak ama jellemző vonásai, melyek statisztikai úton megrögzítést nyertek, s melyek következő fejezeteink tárgyát alkotni fogják, szintén lényegesen eltérő alakulást mutatnak a férfi és a női iparosok esetében. Ennélfogva az egyes ipari főcsoportok tagjainak a különböző társadalmi és gazdasági tulajdonságok szerint való megoszlása függvénye lesz annak az aránynak is, mellyel a különmemű iparosok az illető iparcsoportban helyet foglalnak. Az összefüggések exakt megállapítása és a nembeli különbségek befolyásának a többi ható ok zavartalan vizsgálata céljából való kiküszöbölése azonban az illető demográfiai tulajdonságnak a nemekkel való további kombinatív feldolgozását tette volna szükségessé. Ez a feldolgozás azonban nem áll rendelkezésre, miért is közelítő eljáráshoz kell folyamodni, mely a kérdések némely pontjára mégis felvilágosítással képes szolgálni. E célra kínálkozik az az eljárás, miszerint a különböző iparcsoportokból kiválogattatnak azok a foglalkozási ágak, melyek csak férfi és azok, melyek csak női iparosokat foglalnak magukban. Hasonló eredményre vezetne esetleg, ha kissé tágabb határokat véve fel, a túlnyomólag — mondjuk 75%-nál nagyobb mértékben — férfi jellegű és a megfelelő női jellegű ipari ágazatokat vennők vizsgálat alá. E módszerek már akkor is kielégítő eredményt szolgáltatnak, ha segítségükkel valamely demográfiai jelenséget a két nem szempontjából — legalább irányzatában — vázolni sikerül.

Az iparosok életkor szerint.

A fővárosi iparosság életkor szerint való tagozódásának vizsgálatánál, épúgy mint az előző fejezetben, két szempontot kell szem előtt tartani. Az egyik a statikus szempont, mely azt kutatja, hogy a különböző ipari csoportok és ezen belül az egyes iparágak tagjainak kormegoszlása minő eltéréseket, minő különleges jellemvonásokat tüntet fel az iparosság egészének korviszonyaival szemben, s ez utóbbinak korévek szerint való tagozódása viszont hogyan aránylik az ipar alkalmazottjainak és Budapest összes kereső lakosságának hasonló adataihoz. A másik a dinamikus statisztika szempontja, mely a kortagozódás arányszámának az évtizedek során való átalakulását kutatja s e változások okait igyekszik felderíteni.

Mindenekelőtt a mult évtizedekre visszatekintő adatokkal óhajtván foglalkozni, meg kell állapítanunk, hogy az önálló iparosok korévek szerint való kombinatív feldolgozása nem áll olyan módon rendelkezésre, hogy az folytatólagos összehasonlítást lehetővé tenne. Az 1880. és 1890. évi népszámlálások ugyanis más korcsoportok szerint részletezték iparosainkat, mint a jelen évszázadbeliak, melyek közül viszont az 1920. év adatai teljesen hiányoznak. Az 1925. évi népszámlálás feldolgozása azonban oly részletességgel történt, hogy lehetővé vált anyagának úgy a régebbi, mint az újabb korcsoportok szerint való összefoglalása. E módon, ha közvetlen folytatólagos összehasonlítást nem is tehető, mégis szembeállíthatók az 1925. évi adatok úgy a jelen, mint a mult század megfelelő anyagával.

21. Iparosok korcsoportok szerint az 1900., 1910. és 1925. években.

a) Abszolút számokban.

	—20	21—40	41—60	61—	Ismeretlen	Együtt
1900.....	1.206	16.507	11.314	2.189	3	31.219
1910.....	1.005	16.985	14.407	2.807	3	35.207
1925.....	6.225	32.114	20.587	3.945	667	63.538

b) Százalékban.

	3·9	52·9	36·2	7·0	0·0	100·0
1900.....	3·9	52·9	36·2	7·0	0·0	100·0
1910.....	2·9	48·2	40·9	8·0	0·0	100·0
1925.....	9·8	50·5	32·4	6·2	1·1	100·0

Iparosok korcsoportok szerint az 1880., 1890. és 1925. években.

a) Abszolút számokban.

	—30	31—50	51—60	61—	Ismeretlen	Együtt
1880.....	1.269	5.451	1.495	1.063	6	9.284
1890.....	4.018	9.385	2.763	1.399	2	17.567
1925.....	23.118	27.764	8.044	3.945	667	63.538

b) Százalékban.

	13·6	58·8	16·1	11·5	0·0	100·0
1880.....	13·6	58·8	16·1	11·5	0·0	100·0
1890.....	22·8	53·5	15·8	7·9	0·0	100·0
1925.....	36·4	43·7	12·7	6·1	1·1	100·0

Az évtizedek folyamán bekövetkezett változások közül különösen szembeűnő, hogy az *iparosok 1925. évi kortagozódása úgy a régebbi, mint az újabb évtizedek anyagával szemben a fiatalabb korosztályok elöterbe nyomulását s ezzel kapcsolatban az idősebbek térvésztsét mutatja*. A korábbi évtizedek adatai nem követnek egyöntetű átalakulást, hanem hol a fiatalabb, hol az idősebb nemzedék foglal el nagyobb hányadot adataink szerint. Az 1880. évet követő tíz esztendő alatt a 30. életévüket még be nem töltött iparosok százalékos arányszáma 13·6-ról 22·8-ra emelkedett, abban az évtizedben, mikor Budapest fejlődése egyike volt a legerősebbeknek. Jelen évszázad első évtizedében viszont úgy a 20 év alatti, mint a 20—40 éves csoportok, tehát mindkét fiatalabb korosztály százalékos visszaesést jelez. Ez a jelenség könnyűszerrel összefüggésbe hozható Budapest fejlődésének azzal a meglassúbbodásával, mely e 10 évet általában jellemzi. S ha tudjuk, hogy épen 1900—1910-ig az önálló iparosok számbeli gyarapodása annyira meglassult, hogy létszámemelkedésük az összlakosság szaporodásának aránya alá is sülyedt, akkor könnyen megmagyarázhatjuk a fiatalabb korosztályok viszonylagos jelentőségének hanyatlását is. *A nagy fejlődések éveiben az iparosok körében elhelyezkedést találó tömegek bizonyára nagyobb mértékben tartoznak a fiatalabb, illetve javakorabeli iparosok közé*. Az utánpótlás lassúlása tehát minden bizonnyal az ifjak korosztályainak gyengülését vonja maga után, miközben az iparostársadalom különböző rétegei egymás után lépik át a magasabb korosztályok küszöbét. Ehhez járul, hogy a kisebb kereseti lehetőségekkel bíztató, gyengébb esztendők alatt ismét a fiatalabb iparos az, ki könnyebben lép át más pályákra, vagy keres alkalmazotti minőségben elhelyezkedést az ipar terén. Szemléltetően mutatja e folyamatot a 60 évnél idősebb iparosok arányának alakulása, az egyetlen korcsoport, mely fenti két táblánkban egyaránt szerepel s így adataik az egész 45 éves időszakon zavartalanul végigkísérhetők. Az 1880. és 1890. évek között e korcsoport, — ha számszerűen nem is — de arányban erősen visszament s e visszaesés a következő, szintén nagy ipari fejlődést jelentő évtizedben tovább folytatódott. Az 1900-tól 1910-ig terjedő évtizedben a 60 évnél idősebbek %-os aránya javulást mutat (ami a fentebb mondottak után már könnyen megmagyarázható), hogy azután a következő, 1925-ig terjedő 15 év alatt újból erős csökkenésnek adjon helyet.

Úgy a háborús évtized, mint a legutolsó öt év tudvalevőleg az önálló iparosok számának nagy emelkedését idézte elő s e létszámgyarapodásnak hatása szükségképen jelentkezik — mint a demográfiai adatok minden csoportjában — az iparosok kormegoszlásában is. A 20 évnél fiatalabbak aránya 2·9-ről 9·8-ra szökött fel s a következő, 20—40 éves korcsoport szintén jelentőségének gyarapodását könyvelheti el. Még szemléltetőbbé válik a kép, ha az iparosokat csupán két korosztályban különítjük el, a 40 évnél fiatalabbak és az annál idősebbek csoportjában, melyek közel egyenlő két

felét foglalják magukban 1910-ben az iparosság összlétszámának. (51·1, illetve 48·9%.) Arányos fejlődés esetén tehát a két korosztálynak közel egyforma gyarapodást kellett volna felmutatni, ezzel szemben az 1910. és 1925. évek között bekövetkezett létszámemelkedésből közel háromnegyed rész — 73·6% — esett a fiatalabbakra, míg az idősebbek korosztálya számára a fejlődésnek $\frac{1}{4}$ -ét alig meghaladó rész jutott.

Az iparosok kortagozódásának általános áttekintése után vessünk néhány pillantást arra a kérdésre, hogyan alakultak az önállók korviszonyai az ipari alkalmazottak és a többi foglalkozási ágak kortagozódásával szemben. Az összehasonlítást az alábbi tábla az 1925. évi és a 15 évvel korábbi viszonyokra nézve teszi lehetővé, a dolog természeténél fogva mindig a kereső népességet tartva szem előtt.

22. Budapest kereső népességének kortagozódása.

a) 1910-ben:

	--20	21—40	41—60	61—	Ismeretlen	Együtt
Önálló iparosok.....	1.005	16.985	14.407	2.807	3	35.207
%-ban	2·9	48·2	40·9	8·0	0·0	100·0
Ipari segédszemélyzet	50.880	99.353	29.914	4.253	2	184.402
%-ban	27·6	53·9	16·2	2·3	0·0	100·0
Ipar összesen	51.885	116.338	44.321	7.060	5	219.609
%-ban	23·6	53·0	20·2	3·2	0·0	100·0
Más foglalkozási ágak	45.406	144.318	63.980	19.634	28	273.366
%-ban	16·6	52·8	23·4	7·2	0·0	100·0
Budapest összesen	97.291	260.656	108.301	26.694	33	492.975
%-ban	19·7	52·7	22·2	5·4	0·0	100·0

b) 1925-ben:

Önálló iparosok.....	6.225	32.114	20.587	3.945	667	63.538
%-ban	9·8	50·5	32·4	6·2	1·1	100·0
Ipari segédszemélyzet	11.679	57.088	26.642	4.780	1.162	101.351
%-ban	11·5	56·3	26·3	4·7	1·2	100·0
Ipar összesen	17.904	89.202	47.229	8.725	1.829	164.889
%-ban	10·9	54·1	28·6	5·3	1·1	100·0
Más foglalkozási ágak	29.369	170.569	95.440	32.199	2.679	330.256
%-ban	8·9	51·6	28·9	9·8	0·8	100·0
Budapest összesen	47.273	259.771	142.669	40.924	4.508	495.145
%-ban	9·6	52·4	28·8	8·3	0·9	100·0

Számadataink bemutatják azt a nagy társadalmi átalakulást, mely az eseménydús 15 év alatt végbement. Úgy az ipari alkalmazottaknál, mint a többi foglalkozási csoportokban a legfiatalabb korosztály adatainak szinte zuhanásszerű esésével szemben az idősebb korosztályok térnyerése áll. A háború hatásai, valamint az egészségi viszonyok javulása a fiatalabb korosztályok gyengébb, az idősebbek nagyobbarányú szereplését idézték elő, ami a kereső és eltartott népességnél egyaránt jelentkezik. Az eltartott népesség adatainak illetően alakulását a háborúban elmaradt születések nagy száma kellőképpen megindokolja, a kereső foglalkozások körében beállott nagy eltolódások indoklására azonban a háború hatásain kívül még más, speciális okok fennforgását is fel kell tételeznünk. Talán nem csalódunk, ha a fiatalabbkorú népességnek a keresők soraiban való gyengébb szereplésénél a társadalmi viszonyok átalakulásának nyomait látjuk; az iskoláztatás nagymértékű terjedése s a tanonchiány problémája egyaránt rányomták bélyegüket a kortagozódásra is. Az idősebbkorú dolgozók számának és jelentőségének emelkedése viszont legalább részben abban találja magyarázatát, hogy a nehezebb megélhetési viszonyok a keresőknek foglalkozásuk abbahagyását csak későbbi időpontban teszik lehetővé. Éles ellentétben áll e folyamattal az önálló iparosok kortagozódásának átalakulása, aminek hatóokai a fentiekben már érintve voltak. Ez az ellentétes irányú fejlődés csökkentette, sőt eltüntette azt a nagy különbséget, mely az önálló iparosoknak és a többi foglalkozásoknak korviszonyai között 1910-ben még fennállt. Az ipari segéd-személyzettel szemben az önállók között 1925-ben is természetesen a magasabb korú kategóriák vannak erősebben képviselve, az idősebb korosztályokban fokozatosan elért önállósítások következtében, a különbségek azonban itt is alábbszálltak.

A budapesti iparostársadalom korviszonyainak behatóbb kutatása az egyes foglalkozási ágak külön-külön és összehasonlító vizsgálatát teszi szükségessé. Meg kell vizsgálni, milyen tényezők hozták létre azokat az eltéréseket, melyek az egyes iparcsoportok kormegoszlása között fennállnak, mert az eltérő jellegű iparcsoportok különböző adatainak egyező és ellentétes vonásaiból alakul ki az a kép, mely mint az iparosság egészének kormegoszlása elének tárult. Főként annak a nagyfontosságú kérdésnek a megállapítása válnék szükségessé, hogy melyek azok az iparágak, hol az önállósítás könnyebb lévén, az korábban következik be, s melyek azok, hol az iparosok csak későbbi életkorban tudnak saját műhelyre szert tenni. Ez a probléma az iparosság korviszonyainak kutatásánál egyik legfontosabb kérdést képezi, az exakt vizsgálat azonban igen nagy nehézségekbe ütközik. A ható körülmények olyan tömege befolyásolja a kormegoszlás módját, mely az önállósítási lehetőségek hatását nagyrészt elhomályosítja.

Mindenekelőtt lássuk a főcsoportok szerint tagolt iparosnépesség kormegoszlását.

23. tábla. Iparosok ötéves korcsoportok szerint.

a) Abszolút számokban.

Ipari főcsoport	-20	20-25	25-30	30-35	35-40	40-45	45-50	50-55	55-60	60-65	65-	Ismeretl.	Összesen
I. Vas- és fémipar	518	1.493	1.380	1.170	914	801	624	504	348	207	193	82	8.234
II. Gépipar	455	1.056	884	754	528	412	319	215	142	93	71	80	5.009
III. Kő-, agyag- stb. ipar	31	46	60	62	56	57	48	63	57	27	31	19	557
IV. Fa- stb. ipar	159	228	308	338	351	362	350	356	210	119	156	51	2.987
V. Bőr- stb. ipar	67	75	100	106	80	71	72	52	48	27	28	25	751
VI. Textilipar	252	230	202	205	165	164	142	129	89	44	57	20	1.699
VII. Ruházati ipar	4.322	4.010	3.844	3.445	3.031	2.790	2.374	1.801	1.241	772	872	154	28.656
VIII. Papíripár	85	127	166	149	84	71	74	35	22	19	22	9	863
IX. Élelmiszeripar	81	276	350	408	424	417	367	341	212	154	112	72	3.214
X. Vegyészeti ipar	15	40	56	35	27	32	33	20	17	5	3	8	291
XI. Építőipar	95	317	708	815	717	756	717	623	433	249	192	50	5.672
XII. Sokszorosítóipar	85	212	270	263	191	179	170	128	82	34	36	26	1.676
XIII. Vendéglős- stb. ipar	51	113	259	345	450	524	542	455	357	231	158	53	3.538
XIV. Egyéb iparágak	10	18	65	69	39	41	34	35	29	21	12	18	391
Összesen	6.225	8.241	8.652	8.164	7.057	6.677	5.866	4.757	3.287	2.002	1.943	667	63.538

b) Százalékban.

Ipari főcsoport	-20	20-25	25-30	30-35	35-40	40-45	45-50	50-55	55-60	60-65	65-	Ismeretl.
I. Vas- és fémipar	6,3	18,2	16,8	14,2	11,1	9,8	7,6	6,1	4,2	2,5	2,2	1,0
II. Gépipar	9,1	21,0	17,7	15,1	10,6	8,2	6,4	4,3	2,8	1,8	1,4	1,6
III. Kő-, agyag- stb. ipar	5,6	8,2	10,8	11,1	10,1	10,2	8,6	11,3	10,2	4,9	5,6	3,4
IV. Fa- stb. ipar	5,3	7,7	10,3	11,3	11,8	12,1	11,7	11,9	7,0	4,0	5,2	1,7
V. Bőr- stb. ipar	8,9	10,1	13,3	14,1	10,7	9,4	9,6	6,9	6,4	3,6	3,7	3,3
VI. Textilipar	14,8	13,5	11,9	12,1	9,7	9,7	8,3	7,6	5,2	2,6	3,4	1,2
VII. Ruházati ipar	15,1	14,0	13,4	12,0	10,6	9,7	8,3	6,3	4,4	2,7	3,0	0,5
VIII. Papíripár	9,8	14,7	19,2	17,3	9,7	8,2	8,6	4,1	2,6	2,2	2,6	1,0
IX. Élelmiszeripar	2,5	8,6	10,9	12,7	13,2	13,0	11,4	10,6	6,6	4,8	3,5	2,2
X. Vegyészeti ipar	5,2	13,7	19,2	12,0	9,3	11,0	11,3	6,9	5,9	1,7	1,0	2,8
XI. Építőipar	1,7	5,6	12,5	14,4	12,6	13,3	12,6	11,0	7,6	4,4	3,4	0,9
XII. Sokszorosítóipar	5,1	12,7	16,1	15,7	11,4	10,7	10,1	7,6	4,9	2,0	2,1	1,6
XIII. Vendéglős- stb. ipar	1,4	3,2	7,3	9,8	12,7	14,8	15,3	12,9	10,1	6,5	4,5	1,5
XIV. Egyéb iparágak	2,5	4,6	16,6	17,6	10,0	10,5	8,7	9,0	7,4	5,4	3,1	4,6
Összesen	9,8	13,0	13,6	12,9	11,1	10,5	9,2	7,5	5,2	3,1	3,0	1,1

Már e részletes tábla is jelzi azokat a nagy eltéréseket, melyek az egyes ipari főcsoportok között fennállanak. Ha csak azokat a korcsoportokat vizsgáljuk, melyek egy-egy iparcsoport tagjai közül a *legnagyobb számú iparost* foglalják magukban, a különbségek akkor is szembetűnők. Bár legnagyobbbrészt a 30 év körül tömörül az iparosok túlnyomó száma, vannak olyan főcsoportok (mint a textil- és ruházati ipar), hol a legfiatalabb, 20 évet sem ért iparosok képviselik a legnagyobb számarányt. Az élelmiszeri iparnál viszont csak a 35—40, a faiparnál a 40—45, sőt a vendéglősiparnál a 45—50

évek azok, melyek közé az iparosok legnagyobb része esik. Emellett azonban igen változó az a megoszlás, mellyel az egyes iparcsoportok tagjai a növekvő kor éveket benépesítik. Olyan jelzőszámra van tehát szükségünk, mely amellet, hogy az iparágak kormegoszlását lehetőleg egyszerűen, egy számadattal jellemezze, az összes kor éveken végigterjedő kortagozódással is összefüggésben legyen. E célra leginkább az a középszám felel meg, melyet *medián*-nak nevezünk s mely annak az iparosnak életkorával egyenlő, kinél ugyanolyan számú idősebb, mint fiatalabb iparos található a vizsgált főcsoportban. A medián pontos megállapítása természetesen csak abban az esetben volna lehetséges, ha minden egyes iparos életkora külön-külön feldolgoztatnék. Fenti tábla alapulvételével is egyszerű eszközökkel — kumulatív frekvencia módszerével — pontosan kijelölhető az az öt éves korcsoport, mely a mediánt, tehát a közepeskorú iparost tartalmazza. (E korcsoportok számai a 23. táblában vastagabb nyomással szedettek.) Arányos interpoláció segítségével közelítőleg megállapítható a medián számértéke is, melyet az egyes iparágakra nézve, az azt tartalmazó korcsoport megjelölésével együtt a következő tábla ad meg.

24. Az iparosok életkorának középszámjai ipari főcsoportonként.

I p a r i f ő c s o p o r t	A korcsoport, melybe a medián esik	A medián közelítő értéke	
	év	hó	nó
I. Vas- és fémipar	30—35	33	1
II. Gépgyártás stb.	30—35	30	8
III. Kő-, agyag- stb. ipar	40—45	42	1
IV. Fa- és csontipar	40—45	41	7
V. Bőr- stb. ipar	35—40	36	8
VI. Fonó- és szövőipar.....	30—35	34	1
VII. Ruházati ipar	30—35	33	1
VIII. Papírosipar.....	30—35	31	10
IX. Élelmezési ipar	40—45	40	10
X. Vegyészeti ipar	30—35	34	11
XI. Építőipar	40—45	41	2
XII. Sokszorosító- és műipar	35—40	35	2
XIII. Szállodás- és vendéglősipar	45—50	45	2
XIV. Egyéb iparágak	35—40	39	4
Együtt	35—40	35	4

Mindenesetre feltűnő az a nagy különbség, mely az egyes főcsoportok mediánértéke között fennáll, Hiszen az iparosok túlnyomó többsége (több mint $\frac{8}{10}$ része) a 20 és 60 éves által jelzett korosztályba esik, abba a 40 évbe tehát, mely általában a munkaképes férfikort jelzi. Ennek dacára *a medián*, — tehát az iparosok életkorának közepes értéke — mégis közel 15 évre terjedő különbségeket jelez a szélső kortagozódású főcsoportok között. Az egyik szélsőséget a vendéglős- és szállodásipar képezi, hol a közepes életkorral bíró iparos 45-ik életévét is túlhaladta már. A legfiatalabb közepes életkorral viszont feltűnő módon nem a textil- vagy a ruházati ipar, hanem a gép- és villamosági ipar rendelkezik, mely iparcsoportban a medián életkora 30 év és 8 hónap körül helyezkedik el. A II. főcsoporton kívül a vas- és fémipar, a

textil-, ruházati-, papír- és vegyészeti ipar azok, melyek közepes koréveit jelző mediánértékek a 35. évet sem érik el. Célszerű lesz mindenesetre ez iparágakat együtt venni vizsgálat alá és megállapítani, mely körülmények, mely foglalkozási ágazatok azok, melyek fenti iparcsoportoknak ilyen fiatalos jelleget kölcsönöznek. A következő, 35—40 éves kategóriába a tulajdonképeni iparcsoportok közül csak kettő, a bőr- és sokszorosítóipar tartozik s ezenkívül a vegyes iparágakat összefoglaló utolsó ipari főcsoport. Megemlíthető, hogy a budapesti iparosság összességére vonatkozó mediánérték: 35 év és 4 hónap szintén ebbe a kategóriába esik, az ellentétes jellegű ipari főcsoportok adatainak eredőjeként. Ismét más jelleggel bírnak a korviszonyok szempontjából azok az iparcsoportok, melyek mediánértéke a 40 évet is túlhaladja. Ide kell sorolnunk — a már említett s 45 évnél is magasabb középszámmal bíró vendéglősiparon kívül — a kő-, agyagipart, a faipart, nemkülönben az élelmezési és építőipart is.

Az egyes foglalkozási ágak kortagozódásának részletesebb kutatása alkalmával először is a hat fiatalabb jellegű főcsoport adatait sorakoztatjuk fel.

25. Kormegoszlás (%-ban) a 35 évnél alacsonyabb mediánnal bíró ipari főcsoportok fontosabb alcsoportjainál.

a) Vas- és fémipar. (I. főcsoport.)

Iparcsoport és foglalkozási ág	—20				Ismeretlen
	20—40 40—60 60— éves korúak százalékban				
Lakatos.....	6·9	67·3	21·7	3·5	0·6
Bádogos, szerelő	4·2	53·5	33·6	7·3	1·4
Kovács	3·6	48·6	39·1	8·5	0·2
Aranyműves.....	7·2	53·0	33·1	6·1	0·6
Gépész, gépszerező	9·0	64·5	23·5	1·1	1·9
I. főcsoport együtt	6·3	60·3	27·7	4·7	1·0

b) Gép- és villamossági ipar. (II. főcsoport.)

Villany- és gázszerelő	6·9	66·9	22·4	2·0	1·8
Műszerész	13·3	67·4	14·8	2·6	1·9
Fogtechnikus	4·2	72·7	18·9	4·2	—
Automobilszerelő.....	18·9	69·0	11·3	0·4	0·4
Órás	3·6	46·4	41·1	7·5	1·4
II. főcsoport együtt	9·1	64·4	21·7	3·2	1·6

c) Fonó- és szövőipar. (VI. főcsoport.)

Kárpitos	3·4	39·6	44·8	10·5	1·7
Kötő-szövő	22·6	57·7	18·8	0·9	—
Szőnyegszövő	35·1	54·8	9·0	—	1·1
VI. főcsoport együtt	14·8	47·2	30·8	6·0	1·2

d) Ruházati ipar. (VII. főcsoport.)

Varrónő	27·5	57·7	12·8	1·7	0·3
Szabó.....	8·5	43·5	40·5	7·0	0·5
Cipész	4·4	37·8	43·6	13·6	0·6
Mosó- és vasalónő	4·9	39·2	44·2	11·4	0·3
Borbély, fodrász	1·7	44·8	47·3	5·5	0·7
Nőikalapkészítő	28·1	58·6	11·1	1·8	0·4
VII. főcsoport együtt	15·1	50·0	28·7	5·7	0·5

Táblázatunk csupán a legfontosabb foglalkozási ágakat részletezi életkor szerint. E foglalkozási ágak azonban oly nagy tömegét egyesítik az iparosoknak, hogy az ipari főcsoportok kortagozódásának jellegét döntő módon befolyásolják. A fenti táblázatban foglalt hat iparcsoport tagjai közül — az egyetlen textilipar kivételével — mindegyiknél az iparosok 80%-ánál többet képvisel a felsorolt néhány iparág. Sőt a vas- és fémipar öt megadott alcsoportja 88,2%-át teszi a vas- és fémiparosok összes számának.

A vas- és fémipar körében a lakatos-, továbbá a gépész- és gépszerelő-csoportok azok, hol a fiatalok a legnagyobb arányban szerepelnek. Az a már említett körülmény, hogy az új elemeknek az ipar körében történő nagyszámú elhelyezkedése általában a fiatalok arányát szökteti fel, úgylátszik a vasiparnál is erős mértékben érvényre lép, mely egyike az elmúlt öt év alatt legnagyobb fejlődést felmutató iparágainknak. A gép- és villamossági ipar adatai élen szemléltetik azt a befolyást, melyet a *jellegzetesen modern iparágak* a kormegoszlásra gyakorolnak. Azok a modern iparágak, melyek szinte a mai generáció szemei előtt nőttek nagygyá s melyekben úgyszólván még idejük sem volt az iparosoknak megöregedni. Az automobilszerelők ipara vezet e téren, hol az iparosoknak közel 90%-a nem éri el a 40-ik esztendőt, majd a villany- és gázszerelők következnek. A legtöbb idősebb embert a rég meghonosodott órásiipar mutathatja fel, hol még az is szerepet játszhat, hogy a képzés megszerezése is hosszabb időt igényel.

Igen nagy ellentétek mutatkoznak az egyes foglalkozási ágak viszonyai tekintetében a textil- és ruházati ipar adatainál. Míg előbbinél a kárpitások képezik az egyik, a kötő-szövő és szőnyegszövő ipar a másik szélsőséget, addig a ruházati iparban a varrónők és női kalapkészítők csoportja bír igen fiatal korosztályokkal s a többi alcsoportnál, különösen a borbélyiparnál a magasabb korosztályok felé tolódnak el az arányok. Az ellentétek oly nagyok, hogy a ruházati ipar együttes koradatai tulajdonképpen egyik alcsoport arányszámaihoz sem esnek közel s így csupán az ellentétes hatások eredőiként foghatók fel. Nagy része lesz e különbségekben azoknak a szervezeti eltéréseknek, melyek a VII. főcsoport egyes ágai között fennállanak és melyek az egyiknél szigorú képzéshez, tanonc- és segéd-időhöz kötik az iparüzés jogát, míg másoknál a kereső munka végzése semmiféle hatósági beavatkozáshoz kötve nincs. Nagy része lesz azonban annak is, hogy a *férfi és női jellegű iparágak* sehol sem sorakoznak fel oly változatos sorrendben, mint épen a textil- és ruházati ipar körében. A papír-iparban a könyvkötők képezik az egyetlen jelentősebb foglalkozási ágat s ezért életkor szerint való megoszlásuk jellegét a főcsoport adatai is magukon viselik. A vegyészeti ipar a kormegoszlás tekintetében szintén ebbe a kategóriába tartoznék, mediánja (34 év 11 hónap) azonban már a következő

osztályhoz esik igen közel. Minthogy azonban itt az iparágak nagy széttagoltsága következtében az »egyéb vegyiszerek készítése« rovatba esik az iparosok túlnyomó része, az al csoportok vizsgálatát el kell ejtenünk.

*

Talán itt, a legnagyobb mértékben női jellegű iparágak tárgyalása után volna helyénvaló annak megvizsgálása, hogy az iparosok nemek szerint való összetételének különböző arányai mikép befolyásolják az életkor szerinti tagozódást. Már az eddig megvizsgált foglalkozási ágak is sejtetik, hogy a nők főleg fiatalabb korban találhatók iparospályákon, míg a későbbi években a népesség más csoportjában, az eltartottak között kell őket keresnünk. Feltevésünket megerősíti az alábbi kis táblázat, mely 500-nál nagyobb taglétszámmal bíró foglalkozási ágak közül különválasztja azokat, melyek csak férfiakból állnak és azokat, melyek viszont egyedül női munkának adnak teret. Az 500 iparosnál többet magukban foglaló foglalkozási ágak tagjai közül esik a

—20	20—40	40—60	60—	Ismeretlen
éves korúakra %-ban a kizárólag férfiakból álló iparágaknál				
4·4	53·0	35·3	6·4	0·9
a kizárólag nőkből álló iparágaknál				
22·3	53·4	20·2	3·8	0·3

A 20—40 éves, javakorbéli iparosok tehát mindkét nemben közel egyformán, az iparoslétszámnak több mint felét képviselik, bár itt is minden bizonnyal a nőknél a 20, a férfiaknál a 40 év felé eső korévek lesznek jobban benépesítve. A 40 évnél idősebb korosztályoknál már igen nagy az eltérés a nők rovására, kik a növekvő évekkel mind kisebb számmal maradnak az ipari munka mellett. Még nagyobb az eltérés a 20 évnél fiatalabbak adatainál, hol a női iparosok viszonylag ötször erősebben vannak képviselve. Kétségtelen, hogy a férfi és női iparosok kormegoszlásának ily nagy különbözősége folytán az egyes iparcsoportok kortagozódását erősen befolyásolja a bennük helyetfoglaló iparosok nemek szerint való megoszlásának változása. Az is kétségtelen azonban, hogy a nemi megoszlásnak a kortagozódásra való illetén hatása csak szimptomatikus jellegű törvényszerűség lehet. Azokon a különbségeken kívül, melyek a két nem között képességeik és társadalmi helyzetük szempontjából fennállanak s melyek a nőket korábbi években készítetik iparospályákra és korábban vonják el őket onnan, mint a férfiakat, még számos, a foglalkozási ágak jellegéből folyó hatóok is van, mely az életkorbéli különbözetet megmagyarázza. Így a férfiak által benépesített iparágak legnagyobb részben képesítéshez kötöttek, ami későbbi években engedi csak meg az ipar önálló üzését. Ezenkívül az iparúzéshez szükséges

tőke és felszerelés és sok egyéb tényező is játszik közre, hogy a férfiak és nők szerint kettéválasztott iparágak között oly nagy korbeli különbségek állanak fenn.

*

E kitérés után ismét felvesszük a megszakított fonalat s folytatjuk a vizsgálatot azon iparcsoportok részletes adatainál, melyekhez tartozó iparosok életkorának középszámai a 35 és 40 évek közé esnek.

26. Kormegoszlás %-ban a 35 és 40 év közé eső mediánnal bíró ipari főcsoportok fontosabb iparágainál.

a) *Bőr-, sörte- és tollipar. (V. főcsoport.)*

Iparcsoport és foglalkozási ág	-20	20-40	40-60	-60	Isme- retlen
		éves korúak százalékban			
Szíjgyártó, nyerges	4·5	44·0	37·3	6·9	7·3
Bőröndős	12·3	41·5	33·9	10·8	1·5
V. főcsoport együtt	8·9	48·2	32·3	7·3	3·3

b) *Sokszorosító- és műipar. (XII. főcsoport.)*

Iparművész	7·4	76·0	15·5	0·2	0·9
Fényképész	3·3	54·2	36·5	4·5	1·5
Kő- és könyvnyomda	1·6	32·4	58·5	7·5	—
XII. főcsoport együtt	5·1	55·9	33·3	4·1	1·6

Az összehasonlíthatóság kedvéért mindjárt itt közöljük azon öt ipari főcsoport adatait, melyeknél a medián értéke a 40. évet is meghaladja.

A bőripar körében a nyergesek, szíjgyártók és a bőröndösök korviszonyai között mutatkozó nagy eltérések bizonyára azzal magyarázhatók, hogy az utóbbi erősebb fejlődésben levő iparág. A XII. főcsoportban viszont az aránylag nagy tőkét igénylő nyomdatulajdonosoknál az idősebb korosztályok a túlnyomóak s az iparcsoport életkorbeli jellegét csak az iparművészek körében található nagyszámú fiatal elem szorítja le.

A kő-, agyag- és faiparban már a 40-ik évet is meghaladta a középső életkorú iparos. Az egyes foglalkozási ágak nagyban-egészben egyöntetű képet adnak e két főcsoportban, melyeket általában a rég megtelepedett és ipartestületekben tömörült mesterek alkotják. Hasonló a helyzet az élelmezési ipar terén is, hol a malomiparban mégis kimagasló az idősebbek száma és aránya, már a nehezebb önállósítás miatt is. A magasabb korosztályok telítettsége még inkább jellemzi az építőipart, hol úgy a nehezebb munka, mint a képesítés, illetve a hosszú tanulási idő gátolja a fiatalok térfoglalását. Különösen nagy befolyással bír a képesítés megszerzése a kortagozódásra az építésszek és építőmesterek alcsoportjánál. A többi foglalkozási ág közül a 40 évnél idősebb korosztályok az ácsoknál, míg az azon aluliak a fényezőknél és szobafestőknél a legerősebbek.

27. Kormegoszlás (%-ban) a 40 évnél magasabb mediánnal bíró ipari főcsoportok fontosabb iparágainál.

a) Kő-, agyag- és földipar. (III. főcsoport.)

Iparcsoport és foglalkozási ág	—20 20—40 40—60 60—				Isme- retlen
	éves korúak százalékban				
Kőfaragó	1·2	36·1	46·5	11·6	4·6
Kályhás	0·8	39·2	44·1	11·7	4·2
Üvegmegmunkáló	9·2	58·1	23·5	6·7	2·5
III. főcsoport együtt	5·6	40·2	40·3	10·5	3·4

b) Fa- és csontipar. (IV. főcsoport.)

Asztalos	4·1	37·5	46·8	10·4	1·2
Esztergályos	6·8	45·5	35·9	7·3	4·5
Aranyozó, fényező	6·9	52·5	32·3	6·9	1·4
Bognár	9·1	44·0	38·5	7·7	0·7
IV. főcsoport együtt	5·3	41·1	42·7	9·2	1·7

c) Élelmezési ipar. (IX. főcsoport.)

Hentes, mészáros	2·1	45·2	43·5	7·4	1·8
Sütő, pék	2·4	45·6	39·5	9·0	3·5
Cukrász	5·0	54·7	33·7	4·7	1·9
Molnár	0·5	46·0	35·0	14·8	3·7
IX. főcsoport együtt	2·5	45·4	41·6	8·3	2·2

d) Építőipar. (XI. főcsoport.)

Építész, építőmester	0·4	47·4	44·0	7·1	1·1
Szobafestő	2·0	47·5	43·6	6·2	0·7
Kőműves, pallér	1·3	44·6	45·6	8·3	0·2
Fényező, mázó	4·9	44·8	39·6	9·5	1·2
Ács	1·1	38·2	48·3	12·0	0·4
XI. főcsoport együtt	1·7	45·1	44·5	7·8	0·9

e) Vendéglős- és szállodásipar. (XIII. főcsoport.)

Vendéglős	0·8	28·2	59·3	9·8	1·9
Kocsmáros	1·7	31·7	51·4	12·9	2·3
Kávémérő	1·8	32·8	54·1	10·7	0·6
Kávéház	1·5	38·1	44·1	14·8	1·5
Kifőzés	1·3	32·9	60·6	5·2	—
Szállodás	0·9	31·0	49·5	18·6	—
XIII. főcsoport együtt	1·4	33·0	53·1	11·0	1·5

A többi iparcsoport között kiemelkedően magas kormegoszlású vendéglős- és szállodásiparban mindenesetre elsősorban az önállósításhoz szükséges nagy tőke okozza, hogy az önállóak száma csak az idősebb korosztályokban jelentékeny. Emellett azonban a kocsmáros- és vendéglős-csoportoknál az iparüzésnek italmérési engedélyhez való kötése is hatást gyakorolhat a korviszonyokra. Míg a többi foglalkozási ágban általában a 20—40 éves korcsoportok játsszák a vezetőszerepet, addig a vendéglősipar alcsoportjaiban a 40—60 évesek azok, kik felénél is nagyobb részét teszik az összes létszámnak. A 40—60 évesek csoportja csak két iparágnál, a kávéházi és szállodaiparnál száll 50% alá, hogy annál nagyobb helyet engedjen a 60 évnél is idősebbek elhelyezkedésének.

Ismét más szempontból világítja meg a korviszonyoknak és az ipari foglalkozási ágaknak kapcsolatát az alábbi 28. sz. tábla. Míg az eddigiekben az egyes iparcsoportok tagjainak életkor szerint való tagozódását vizsgáltuk, addig most azt állapítjuk meg, hogy az egyes korosztályokhoz tartozó generációk hogyan oszlanak meg a különböző iparágak között.

28. A különböző korcsoportokhoz tartozó iparosok %-os megoszlása az ipari főcsoportok között.

Ipari főcsoport	Korcsoportok:				Összesen
	—20	20—40	40—60	60—	
I. Vas- és fémipar	8·3	15·4	11·0	10·1	12·9
II. Gépgyártás stb.	7·3	10·1	5·3	4·2	7·9
III. Kő-, agyag- stb. ipar ..	0·5	0·7	1·1	1·5	0·9
IV. Fa- és csontipar	2·5	3·8	6·2	7·0	4·7
V. Bőr- stb. ipar	1·1	1·1	1·2	1·4	1·2
VI. Fonó-, szövőipar	4·1	2·5	2·5	2·5	2·7
VII. Ruházati ipar	69·4	44·5	39·9	41·7	45·1
VIII. Papirosipar	1·4	1·7	1·0	1·0	1·4
IX. Élelmezési ipar	1·3	4·6	6·5	6·7	5·1
X. Vegyészeti ipar	0·2	0·5	0·5	0·2	0·5
XI. Építőipar	1·5	8·0	12·3	11·2	8·9
XII. Sokszorosító- és műipar	1·4	2·9	2·7	1·8	2·6
XIII. Vendéglős- stb. ipar ...	0·8	3·6	9·1	9·9	5·5
XIV. Egyéb iparágak	0·2	0·6	0·7	0·8	0·6
Összesen	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

A ruházati ipar döntő túlsúlya tehát minden korosztálynál jelentkezik, de különösen a fiatalabb csoportok tömörülnek a ruházati és a rokon textilipar körében. A 20 évnél fiatalabb iparosok közül ugyanis 73·5% a fenti két iparcsoportban találja megélhetését, azokban az iparágakban, melyek az összes iparosságból csak 47·8%-ot foglalnak le a maguk számára. A többi

iparág azonban, de különösen a vendéglős-, építő- és élelmezési ipar erősen háttérbe szorul a fiatalokorúak szempontjából. Minden korosztály között a középkorúak, 20—40 évesek csoportjában találjuk a legerősebben képviselve a vas-, fém- és gépipart. A VII. főcsoport pedig — bár döntő túlsúlyát mindvégig megtartja — mégis már csekélyebb szerepet játszik itt, hogy azután a következő, 40—60 éves korosztályban még kisebb hányadát tudja csak az iparosoknak foglalkoztatni. A 40—60 éves iparosoknak már jelentékenyebb része, jó egyenylcada az építőipart keresi fel s ugyane korosztálytól kezdve nyer a vendéglősipar is nagyobb szerepet. A feltűnően magas kortagozódású vendéglősiparnak relativ jelentősége a legidősebb, 60 évet is meghaladó iparosok körében is még növekszik, mikor már majdnem minden tizedik iparos a vendéglős- és szállodásiparhoz tartozik. Ezenkívül még több iparág is található, — mint a kő-, fa- és élelmezési ipar — melyek szintén nagyobb jelentőséggel bírnak a 60 évnél idősebb iparosok szempontjából, mint a fiatalabb évjáratok tagjai között.

Igen érdekes kérdésre tudnának adataink feleletet adni, ha e körülményből arra lehetne következtetni, hogy fentiek azok az iparágak, hol a nyugalombavonulás csak későbbi korévekben válik lehetővé. A működő hatóokoknak azonban oly nagy tömege szerepel az életkor-adatok kialakításánál, — mint az önállósítás időpontja, a munka könnyebb vagy nehezebb volta, az iparág egészségi ill. élettartamviszonyai, stb. — hogy messzebbmenő következtetéseket csak az iparosok anyagi viszonyainak közelebbi vizsgálata segítségével szabad levonni. Mindenesetre szomorú szociális helyzetre enged következtetni — csak egy szélső esetet ragadunk ki a sok közül — az a körülmény, hogy a VII. főcsoportban a mosó- és vasalónők közül 11·4% túlhaladta a 60. korévet, annak ellenére, hogy a nők általában a fiatalabb korosztályokban találhatók az ipar területén. Ezenkívül — a vendéglős-, továbbá a malomipart nem számítva, hol az idősebbkorúak erősebb szereplését más okoknak tulajdonítjuk — a bognárok (16·1%), cipészek (13%), ácsok (12%), kályhások (11·7%), kőfaragók (11·6%) stb. csoportjai azok, hol a 60 évnél idősebb iparosok tekintélyes hányadot képviselnek.

A székesfőváros iparosainak származása.

Budapesten, hol a lélekszámnak nagyarányú emelkedése csak csekély mértékben eredménye a természetes szaporodásnak, különös fontossággal bír az a kérdés, hogy honnan származik, mely területekről tömörült össze e néptömeg a nagyváros falai közé. A budapesti társadalom szerkezete, a különféle demográfiai tulajdonságok kimagaslóbb vagy gyengébb szerepe lényegében mind attól függ, hogy milyen vidékekről, milyen elemek gyarapították nagyobb mértékben a főváros lakosságát. A budapesti társadalom

összetételén kívül fontos problémákat rejteget e kérdés azokra a területekre nézve is, melyek a világváros létrehozásához szükséges emberanyagot szolgáltatották. A vidék társadalmi és gazdasági jellege, kereseti lehetőségei, a népszaporodási és közlekedési viszonyok mind együttesen alakították ki azokat az arányszámokat, melyekkel e területek Budapest népességének gyarapításához hozzájárultak.

A modern társadalmi kutatás egyik legfontosabb kérdése, *a városokba tödulás problémája* kíván statisztikai módszerekkel való exakt megvilágítást. E probléma olyan nagyarányú mozgalommal áll szemben, mely új népvándorláshoz hasonlóan az emberek millióit mozdította ki eddigi lakóhelyükből. S ha a statisztikus, az általa *belső vándorlások* kérdésének nevezett anyagra nézve közvetlen adatgyűjtéssel nem is rendelkezik, a népszámlálások közvetett módon igen értékes adatokat nyújtanak számára. *A születési helyre vonatkozó anyag* ez, mely igen megbízható és részletes anyaggal szolgál a vele foglalkozóknak. Természetes viszont, hogy a születési hely statisztikája nem a belső vándormozgalom egészét fogja meg, a Budapestre való beköltözésnek és az innen való elköltözésnek csupán egyenlegét rögzíti le számokban, ami azonban a főváros jelen társadalmi szerkezetét vizsgálva, teljesen kielégítőnek mutatkozik.

A születési hely adatai alapján kívánjuk tehát megállapítani, hogy a budapesti iparosok mily hányadát tudta a főváros önfenntartó ereje belső szaporodásból a termelőmunka szolgálatába állítani, vajjon Budapest bennszülött lakosai nagyobb, vagy kisebb mértékben vonzódnak-e az iparospálya, mint más foglalkozások felé. Meg kívánjuk vizsgálni, hogy mely iparágak azok, hol nagyobb mértékű külföldi bevándorlásra volt iparunk rászorulva s hogy mennyiben járult hozzá a magyar vidék a főváros iparostársadalmának felépítéséhez. Hány budapesti iparos tartozik már születésénél fogva is a szűkebb határok közé szorított csonka országba és hányan vannak, kik Magyarországon születtek ugyan s szülőhelyük mégsem szerepelhet a magyar területeket összefoglaló rovatainkban, kiknek szülőföldjén most is ott feszül a trianoni bilincs.

A főváros iparosai közül 34,6% találtatott, ki Budapesten látta meg a napvilágot. Újabb 38% olyan, ki a trianoni magyar vidék szülöttje, úgyhogy Csonkamagyarország együttesen közel $\frac{3}{4}$ részét, 72,6%-át adja ki a fővárosi iparosok 1925. évi létszámának. Ez az arány alacsonyabb annál a részesedésnél, melyet Magyarország jelenlegi területéről származók az ipari alkalmazottak körében betöltének. Az ipari segédszemélyzet esetében ugyanis csaknem 76% született Magyarország mai területén, míg az elszakított területek részesedése kisebb hányadot, 18,6%-ot tesz, szemben az önálló iparosok 21,9%-os arányával. Ez a tekintélyes részesedés közel 14 ezer önálló iparost jelent s ez a tizennégyezer magyar ember talán még többi

iparostársánál is jobban érzi az ország feldarabolásának fájdalmas következményeit. A külföldiek szerepe — mint az alábbi összeállítás is jelzi — szintén az önállók táborában ér el magasabb színvonalat.

29. Az iparosok születési helyére vonatkozó általános összehasonlító adatok.¹⁾

	Budapest	Jelenlegi Magyarország		Elszakított terület	Külföld	Ismeretlen	Összesen
		Budapest nélkül	összesen				
Önálló iparosok.....	21.958	24.159	46.117	13.901	3.232	288	63.538
%-ban	34·6	38·0	72·6	21·9	5·1	0·4	100·0
Ipari segéd személyzet	35.143	41.845	76.988	18.921	4.580	862	101.351
%-ban	34·6	41·3	75·9	18·7	4·5	0·9	100·0
Többi foglalkozási ág	80.279	165.397	245.676	66.807	15.659	2.114	330.256
%-ban	24·3	50·1	74·4	20·2	4·7	0·7	100·0
Budapest összesen	137.380	221.401	358.781	109.629	23.471	3.264	495.145
%-ban	27·8	44·7	72·5	22·1	4·7	0·7	100·0

Csak néhány vázlatos vonással tekintettünk végig az iparosok születési helyére vonatkozó adatok sorozatán, hogy bizonyos általános tájékozottsággal fogjunk hozzá azokhoz a behatóbb vizsgálatokhoz, melyekkel az egyes területek és országok szülőtteinek jelentőségét kívánjuk megállapítani Budapest iparosai között. A fővárosi iparostársadalmat felépítő nagy vándormozgalmak adatainak felsorakoztatásánál mindenekelőtt *a budapesti helybeli születésű iparosok adatainak elkülönítése válik szükségessé, hogy külön legyen vizsgálat alá vonható az a bevándorolt népesség, mely korábbi lakhelyét elhagyva költözött a főváros falai közé.*

Az önálló iparosokra nézve egyösszegben a fenti tábla is közölt e részben adatokat, az ipar többi kategóriáival és a főváros összességével való összehasonlításban. A célból, hogy a budapesti helybeli születésűek jelentősége jobban szembeállítható legyen a bevándorlás adataival, ragadjuk ki e táblából a budapesti, továbbá együttesen a beköltözött iparosok százalékos adatait:

	Budapesti születésűek s z á z a l é k b a n	Bevándoroltak	Ismeretlen születésűek
Önálló iparosok.....	34·6	65·0	0·4
Ipari segéd személyzet	34·6	64·5	0·9
Többi foglalkozási ág	24·3	75·0	0·7
Budapest keresői együtt	27·8	71·5	0·7

¹⁾ Az adatok a kereső foglalkozással bíró népességre értendők.

Feltűnő mindenesetre az, hogy míg az ipar önálló mesterei és alkalmazottai között a budapesti születésűek egyforma %-os aránnyal jelentkeznek, addig más foglalkozási csoportokban és a főváros összes kereső népességében már jóval nagyobb a vidékiek részesedése a helybeli születésűek rovására. Nem lesz tehát érdektelen megállapítani, hogy mely foglalkozások azok, melyek a helybeli születésűek jelentőségét ily módon lezorítják az összes lakosság soraiban és hogy milyen helyet foglal el az ipar e tekintetben a többi foglalkozás között.

30. Budapesti születésűek %-os aránya a foglalkozási főosztályokban.

Östermelés	26·4
Bányászat	24·4
Ipar	34·6
Kereskedelem	33·6
Hitel	35·1
Közlekedés	22·1
Iparforgalom együtt	33·4
Közszolgálat és szabadfoglalkozások	32·8
Véderő	14·6
Napszámos k. m. n.	24·2
Nyugdíjas, tőkepenzes	21·0
Egyéb és ismeretlen	13·5
Együtt	27·8

Megállapítható e számokból az a természetes tény, hogy *a leginkább városi jellegű foglalkozási osztályok fogadják be aránylag legnagyobb mértékben a budapesti születésűek tömegét.* A vidéki jellegű östermelők és napszámosok, — továbbá a véderő és nyugdíjasok — csoportjaival szemben, melyek csak kisebb százalékban adnak teret a helybelieknek, a közszolgálat és szabad foglalkozások keresői már igen magas %-ban állanak budapesti születésűekből és az iparforgalmi népesség még magasabb arányszámmal rendelkezik. Itt is kiválik a budapesti származásúak magas arányával a hitelügy, mely után azonban közvetlenül az ipar sorakozik. *Az ipar tehát egyike a legnagyobb mértékben helybeliekből álló foglalkozási osztályoknak s ez épűgy áll az önállókra, mint alkalmazottaikra nézve,* hiszen az ipari népesség e két csoportjának megfelelő arányszáma még az első tizedes jegyben sem tér el egymástól. Minden bizonnyal ott rejlik e számok mögött az a tendencia, hogy a városi ember szívesebben fordul az ipari, tehát a jellegzetesebben városi foglalkozások felé, de talán az is emelheti az iparosok között a budapestiek arányszámát, hogy az őslakó budapesti családok nagyrészen a kisiparosmesterek közül kerülnek ki. Következő táblánk főcsoportok szerint tagolja a budapesti születésű és a főváros területén kívül eső helyekről származó önálló iparosokat.

31. Helybeli születésű és bevándorolt iparosok ipari főcsoportonként.

Ipari főcsoport	Budapesti	Bevándorolt	Budapesti	Bevándorolt
	születésű		születésű	dorolt
	abszolút számokban		százalékban	
I. Vas- és fémipar	3.059	5.124	37·4	62·6
II. Gépgyártás, villamossági ipar stb.	2.504	2.488	50·2	49·8
III. Kő-, agyag- stb. ipar	203	347	36·9	63·1
IV. Fa- és csontipar	868	2.108	29·2	70·8
V. Bőr-, sörté-, toll- stb. ipar .	259	489	34·6	65·4
VI. Fonó- és szövőipar.....	621	1.068	36·8	63·2
VII. Ruházati ipar	9.495	19.050	33·3	66·7
VIII. Papirosipar.....	512	344	59·8	40·2
IX. Élelmezési ipar	830	2.364	26·0	74·0
X. Vegyszereti ipar	116	174	40·0	60·0
XI. Építőipar	1.846	3.804	32·7	67·3
XII. Sokszorosító- és műipar .	762	905	45·7	54·3
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	729	2.792	20·7	79·3
XIV. Egyéb iparágak	154	235	39·6	60·4
Együtt	21.958	41.292	34·7	65·3

E tábla tanúsága szerint a gép- és villamossági ipar, a papír- és nyomdaipar foglalja magában legnagyobb mértékben a főváros területén született iparosokat, mely iparágak közül az első kettőben a helybeliek aránya az összlétszám felét is eléri, ill. meghaladja. A gép- és villamossági iparnak csaknem minden ágazata azzal tűnik ki, hogy tagjaik között a helybeliek viszik a vezetőszerpet, kik egyes iparágakban a 60%-ot is meghaladják. Tipikusan *városi jellegű* iparágak ezek. A II-ik ipari főcsoport legfontosabb ágazatai, mint a villany- és gázszerelők, műszerészek, automobilszerelők, fogtechnikusok stb. mind olyan iparágak, melyek minősítetten képzett szakembereket kívánnak s *melyek munkáját épen a nagyváros speciális életkörülményei teszik szükségessé*. Érthető tehát, hogy az iparospályára induló vidéki fiúnak még fizikai lehetősége sincs meg arra, — a nagyobb vidéki városokat természetesen kivéve — hogy épen ezeket az iparágakat elsajátítsa. A fővárosi, intelligensebb munkára vágyódó elem annál szívesebben keresi fel az ipar e területeit. Hasonló a helyzet, ha nem is ennyire kiélezetten, a többi iparcsoportban is, melyeket a helybeli származású iparosok túlsúlya jellemez. Minthogy azonban az egymástól igen eltérő jellegű iparágakat összetömörítő főcsoportok adatai nagyrészt elhomályosítják épen a finomabb részleteket, célszerű lesz külön is kiemelni a különböző főcsoportok szám-tömegéből azokat az ipari foglalkozásokat, melyeket a helybeli elem erős részesedése különböztet meg a többi iparától. Az alábbiakban a legnagyobb mértékben helybeliekből álló fontosabb iparágak felsorolása mellett megadjuk azt a %-os arányt is, mellyel a budapesti születésűek az illető foglalkozási ágba szerepelnek :

¹⁾ Az ismert születésű iparosok létszámához viszonyítva.

Műszerész	62·4	Építész, építőmester	47·2
Könyvkötő	61·4	Gépész, gépszerelő	46·1
Varrónő	54·2	Iparművész	45·6
Automobilszerelő	53·0	Kőfaragó	42·3
Aranyműves, ékszerész	52·8	Kő- és könyvnyomda	42·3
Nőiaklapkészítő	51·5	Kályhas	41·6
Fogtechnikus	50·8	Fényező, mázoló	41·2
Esztergályos	50·8	Fényképész	40·7
Villany- és gázszerelő	50·1		

Csak előbbi feltevéseinket erősíti meg ez a kis összefoglalás, a társadalmi jelenségek irányzata ugyanis ritka egyértelműséggel nyilatkozik meg a számok sorozatában. Valóban a fenti iparágak csaknem megszakítatlan sorát képezik a városi jellegű foglalkozásoknak. Fordított a helyzet viszont azon iparágaknál, melyeket a bevándorolt népesség nagy túlsúlya tüntet ki s melyeket alábbi felsorolásban adunk közre :

Kifőző	9·0	Sütő, pék	18·5
Cipész	10·6	Molnár, malomipar	20·6
Bognár	11·2	Vendéglős, kocsmáros	21·8
Kovács	14·0	Borbély, fodrász	22·2
Mosónő, vasalónő	14·1	Szabó	22·7
Ács	15·6	Szálloda	23·9
Kávémérő	15·8	Hentes, mészáros	24·3
Szobafestő	16·4	Asztalos	24·8
Kávéház	18·3	Órás	24·9

Vessük ezeket az adatokat össze a 31. táblában ipari főcsoportonként összefoglalt számokkal, hol a fa-, ruházati, ételmezési és építőiparok, de legnagyobb mértékben a vendéglősiipart magában foglaló XIII. főcsoport voltak azok, melyek legnagyobb hányadban állottak bevándoroltakból. Kétségtelen, hogy itt is jelentkezik a főként helybeliekből álló iparágakra nézve fentebb megállapított törvényszerűség, — természetesen ellenkező értelemben. Az utóbbi felsorolás tartalmazza ugyanis azokat az iparágakat, melyek vagy kimondottan falusi jellegűek — mint a bognár, kovács stb. — vagy pedig melyek, mint általános közszükségleteket ellátó ipari foglalkozások, mindenütt feltalálhatók. Az ország minden helységében munkát találó iparosok nagyszámú tagjai természetesen könnyen láthatták el a fővárost is beköltöző iparosokkal. Ide sorolhatjuk a ruházati és ételmezési ipar mindazon alcsoportjait, melyek a megelőző felsorolásban is helyet foglalnak.

Mindez megmagyarázatlanul hagyja még azt a feltűnő körülményt, hogy a vendéglős- és szállodásiipar csaknem minden ágazata azon foglalkozások közé sorolható, melyek legkevésbé állanak bennszülött budapestiekből, minek folytán a XIII. főcsoport az, mely a többi iparcsoportokat messze maga mögött hagyva, kimagasló mértékben (csaknem 80%-ban) bevándorolt elemekből áll. Talán nem tévedünk, ha ezt a körülményt össze-

függésbe hozzuk a vendéglős- és szállodásiparnak az életkor adatainál szintén mutatkozó kivételes összetételével. Ott ugyanis kimutatást nyert, hogy ebben az iparágban tolódnak el a korviszonyok leginkább a magasabb korévek felé, ami az önállósítás nagy tökeszükségletével volt magyarázható. Ugyanezen ok működhethet közre jelen adataink kialakításánál is; budapesti vendéglőseink nagy része ugyanis hosszas vidéki munkája árán jut el oda, hogy a fővárosban üzletet nyithasson.

A helybeli születésű iparosok adatainak legalább nagy vonásokban történt ismertetése után most már sorra vehető a bevándorolt iparostömegek számszerű anyagának vizsgálata, a bevándorolt iparosoké, kik a szélrózsa minden irányából kerekedtek fel, hogy Budapesten lépjenek a termelő munka szolgálatába. E vizsgálatnál mindenekelőtt Nagymagyarország egész területén született iparosok számát fogjuk a külföldi születésűekkel szembeállítani s csak a későbbi tanulmányok folyamán kerül sor a megmaradt csonka terület és az idegen impérium alá került országrészek szerepének tisztázására. Hiszen *Nagymagyarország mint osztatlan egész* fejlesztette majd milliós várossá Budapestet s a 63 vármegye még határsorompók nélkül küldte fiait a fővárosba, hogy azok ott az iparospályák terén találják megélhetésüket. A mai magyar iparosnemzedéknek minden tagja még Szent István birodalmának csorbitatlan területén látta meg a napvilágot s így mindenképen indokolt, ha adatainknál először is figyelmen kívül hagyjuk a Trianon okozta sebek hatásait.

32. A magyar szent korona országaiból és a külföldről Budapestre települtek száma és aránya.

	Integer Magyarországból bevándorolt kereső népesség száma	Külföldről	Száz bevándorolt közül külföldi
Önálló iparosok.....	38.060	3.232	7·8
Ipari segédszemélyzet ...	60.766	4.580	7·0
Ipar együtt	98.826	7.812	7·3
Más foglalkozási ágak ..	232.204	15.659	6·3
Budapest együtt	331.030	23.471	6·6

Míg a 27. számú tábla az összes lélekszám százalékában mutatja be Magyarországon vidéki településeiről és a külföldről Budapestre költözött iparosokat, addig a fenti kimutatás a bevándorolt népességhez viszonyítja az említett adatokat. Ily módon kiküszöbölhető az a zavaró befolyás, mellyel a helybeli születésűek kisebb vagy nagyobb aránya a bevándoroltak százalékszámát is megváltoztatja. Már említést nyert e fejezet legelején is, hogy az önálló iparosok között valamivel nagyobb arányban találunk külföldi származásúakat, mint akár az ipar többi csoportjaiban, akár a főváros összlakosságában. Minthogy azonkívül önálló iparosaink között általában kisebb hányadot foglalnak el a bevándorolt elemek, így ez utóbbiak körében a külföldiek szerepe még jelentősebb lesz. Az a tény, hogy ennek ellenére az idegen születésűek aránya még a bevándoroltak között sem éri el a 10%-ot,

újból bebizonyítja, hogy a budapesti önálló iparüzés gyenge vonzóerőt gyakorol a külföldre. A fővárost letelepedés céljából felkereső száz iparos közül tehát több, mint 90 a régi Magyarország területéről indult útnak s így *Budapest önálló iparossága döntő súllyal hazai származásúnak mondható.*

Nem szakítjuk meg a külföldi származású iparosok adatainak további részletezésével most a természetes gondolatmenetet, mely a budapesti helybeli születésű iparosok után a magyar vidék szülötteinek szerepét kívánja megállapítani. Lássuk tehát először is, hogy az egyes főcsoportok iparosságának hány százalékát adta a magyar vidék Budapestnek s azután, hogy ez a kontingens hogyan oszlik meg a magyar fennhatóságnak meghagyott csonka terület és az elszakított országrészek egyes tagjai között.

33. Magyarország szétdarabolt részei, mint a budapesti iparosok származási területei.

Ipari főcsoport	Csonka-magyar-országon (Budapest nélkül)	Ausztriához	Jugoszláviához	Romániához	Csehszlovákiához	Elszakított területen összesen	Egész Magyarországon (Budapest nélkül)
		csatolt területen					
született budapesti iparosok száma az 1925. évben							
a) Abszolút számokban.							
I. Vas- és fémpipar	3.097	46	215	591	818	1.670	4.767
II. Gépgyártás stb.	1.464	9	107	330	331	777	2.241
III. Kő-, agyag- stb. ipar .	188	1	18	29	50	98	286
IV. Fa- stb. ipar	1.313	10	85	251	293	639	1.952
V. Bőr- stb. ipar	262	—	19	51	72	142	404
VI. Fonó-, szövőipar.....	518	2	40	122	159	323	841
VII. Ruházati ipar	11.054	87	1.056	2.631	2.902	6.676	17.730
VIII. Papíripipar	195	1	12	54	50	117	312
IX. Élelmészeti ipar	1.466	11	112	239	384	746	2.212
X. Vegyészeti ipar	99	2	10	18	31	61	160
XI. Építőipar	2.162	16	186	551	576	1.329	3.491
XII. Sokszorosító- stb. ipar	447	2	54	122	159	337	784
XIII. Vendéglős- stb. ipar .	1.767	30	111	250	511	902	2.669
XIV. Egyéb iparágak	127	2	16	24	42	84	211
Összesen	24.159	219	2.041	5.263	6.378	13.901	38.060
b) Százalékban.							
I. Vas- és fémpipar	37·6	0·6	2·6	7·2	9·9	20·3	57·9
II. Gépgyártás stb.	29·2	0·2	2·1	6·6	6·6	15·5	44·7
III. Kő-, agyag- stb. ipar	33·8	0·2	3·2	5·2	9·0	17·6	51·4
IV. Fa- stb. ipar	44·0	0·3	2·9	8·4	9·8	21·4	65·4
V. Bőr- stb. ipar	34·9	—	2·5	6·7	9·6	18·8	53·7
VI. Fonó-, szövőipar.....	30·5	0·1	2·4	7·2	9·3	19·0	49·5
VII. Ruházati ipar	38·6	0·3	3·7	9·2	10·1	23·3	61·9
VIII. Papíripipar	22·6	0·1	1·4	6·3	5·8	13·6	36·2
IX. Élelmészeti ipar	45·6	0·3	3·5	7·4	12·0	23·2	68·8
X. Vegyészeti ipar	34·0	0·7	3·4	6·2	10·7	21·0	55·0
XI. Építőipar	38·2	0·3	3·3	9·7	10·1	23·4	61·6
XII. Sokszorosító- és műipar	26·6	0·1	3·2	7·3	9·5	20·1	46·7
XIII. Vendéglős- stb. ipar .	50·0	0·8	3·1	7·1	14·5	25·5	75·5
XIV. Egyéb iparágak	32·5	0·5	4·1	6·2	10·7	21·5	54·0
Összesen	38·0	0·3	3·2	8·3	10·1	21·9	59·9

E táblázatban felsorakoztatott százalékos adatok — melyek az egyes iparcsoportok összes iparoslétszámához nyertek viszonyítást — a magyar vidék jelentőségét szemléltetik a nem vidéki származású, tehát helybeli születésű és külföldről bevándorolt iparosokkal szemben. A vendéglős- és szállodásipar, az ételmezési ipar, továbbá a fa-, ruházati és építőipar azok, melyek kimagasló mértékben — az összesség 60%-át is meghaladóan — *vidéki iparosokat* foglalkoztatnak. Azt is mutatja e tábla azonban, hogy csaknem pontosan ugyanazon iparcsoportok szerepelnek első helyen a Csonkamagyarországról, mint az elszakított területekről való bevándorlás adataiban. Ez is jelzi, hogy *a Budapestre költözés tekintetében is egységes test volt az ország egész területe*, mindenünnen ugyanazokat az iparágakat lepték el a fővárosba igyekvő iparosok. Az egyes területrészek között azonban mindenesetre lényeges eltérés mutatható ki a Budapestre költözés tekintetében, már a távolság különbözősége miatt is. Ennek megvizsgálása céljából azonban — különösen az illető területek lélekszámával való összehasonlíthatóság érdekében — az ország megmaradt területéről és szétdarabolt részeiből Budapestre költözött iparosok számát nem az iparosság összlétszámához, hanem Nagymagyarország bevándorlási kontingenséhez viszonyítjuk s az így nyert adatokat állítjuk szembe a régi Magyarország lélekszámának az új határok között való megoszlásával.

	Magyarország szétdarabolt területeinek százalékos részesedése		
	a lélekszámból	a Budapestre vándorolt iparosokból	jelzőszámokban, ha a lélekszám aránya = 100
Megcsonkított Magyarország	41·6	63·5	152·6
Ausztriához csatolt terület ..	1·6	0·6	37·5
Jugoszláviához « « ..	8·6	5·4	62·8
Romániához « « ..	28·7	13·8	48·1
Csehszlovákiához « « ..	19·3	16·7	86·6
Elszakított terület összesen	58·4	36·5	62·5

Azt a már eleve is valószínű tényt bizonyítják csak be e számok, hogy *a mai terület az, mely elsősorban és a megmaradt lélekszám arányát messze túlhaladó módon látta el Budapestet iparosaival*. Már a távolság kis volta is döntő szerepet játszik a bevándorlás kérdésében, mihez még az is járul, hogy a csonka ország vidéke is erősebben iparosjellegű, mint az elszakított vármegyéké s így a fővárosba költözésre is viszonylag nagyobb iparostömeg állott készen. Mindenesetre az anyanyelvi különbségek is befolyást gyakoroltak e téren, mégpedig abban az irányban, hogy a perifériák nemzetiségeit a fővárosbaözléstől visszatartsák. A megmaradó terület bevándorlásának a lélekszámnál sokkal erősebb szereplése az egyes iparcsoportok részletesebb vizsgálatánál sem változik. Csaknem minden ipari főcsoportnál egyforma mértékben, 62 és 67% között részesedik a csonka terület az egész Magyarország területéről beköltözött iparosokban s csak két amúgy is kisebb

— s különösen a bevándoroltak szempontjából jelentéktelen — iparágnál találunk eltérő arányszámokat: a papíriparnál, hol Csonkamagyarország és a nyomdaiparnál, hol az elszakított országrészek jelentősége emelkedik erősebben az átlagos fölé.

Már élesebb különbségek jelentkeznek az idegen uralom alá került országrészek egymás közötti vizsgálatánál. Hogy tisztán lássunk, viszonyítsuk a cseh, román stb. fennhatóság alá jutott területekről származók adatait az elszakított országrészek összességéhez és ezeket a viszonyszámokat hasonlítsuk össze azokkal a százalékos adatokkal, melyek elszakadt honfitársaink lélekszámának megoszlását mutatja az elszakított területek között, hogy azt az *intenzitást* megmérhessük, mellyel ezen országrészek fiaikat a különböző iparágak budapesti műhelyeibe küldötték.

34. Magyarország elszakított részeiből származó budapesti iparosok százalékos megoszlása.

Ipari főcsoport	Ausztriához hoz csatolt területen	Jugoszláviához hoz született területéről	Romániához hoz származók	Cseh- Szlovákiához az elszakított %-ában
I. Vas- és fémipar	2·7	12·9	35·4	49·0
II. Gépgyártás stb. ipar	1·2	13·8	42·4	42·6
III. Kő-, agyag- stb. ipar	1·0	18·4	29·6	51·0
IV. Fa- és csontipar	1·6	13·3	39·3	45·8
V. Bőr- stb. ipar	—	13·4	35·9	50·7
VI. Fonó- és szövőipar	0·6	12·4	37·8	49·2
VII. Ruházati ipar	1·3	15·8	39·4	43·5
VIII. Papíripar	0·9	10·3	46·7	42·7
IX. Élelmezési ipar	1·5	15·0	32·0	51·5
X. Vegyészeti ipar	3·3	16·4	29·5	50·8
XI. Építőipar	1·2	14·0	41·5	43·3
XII. Sokszorosító- és műipar ..	0·6	16·6	36·2	47·2
XIII. Vendéglős- stb. ipar	3·3	12·3	27·7	56·7
XIV. Egyéb iparágak	2·4	19·0	28·6	50·0
Együtt ...	1·6	14·7	37·9	45·8

Fenti adataink mellé állítsuk oda a Magyarországtól elszakított területek lakossága lélekszámának az egyes területek között való százalékos megoszlását:

Ausztriához,	Jugoszláviához, csatolt terület	Romániához,	Cséh-szlovákiához
2·7	14·7	49·1	33·5

Bevándorolt iparosok jelzőszámokban, ha a lélekszám aránya = 100

59·3	100·0	77·2	136·8

Míg tehát Magyarország lakosságából Románia kapta a legnagyobb hányadot, e területéről származó budapesti iparosok szám szerint csak a második helyet foglalják el, mivel szemben a legtöbb iparost a cseh uralom alá került országrész küldötte Budapestre. A felvidéken született

iparosok aránya jóval meghaladja tehát azt a hányadot, melyet e terület népessége képvisel. A mostani cseh határnak a fővárostól való kis — alig néhány kilométernyi — távolsága és a jó vasúti összeköttetés mindenesetre megkönnyítették e területek kapcsolatát Budapesttel, amihez még a felvidéki, régi tradíciókon nyugvó ipar fejlettsége is járult. A Csehországhoz csatolt részeken épen a határ mentén vannak a csonka országgal összefüggő nyelvterületek s a magyar elem volt az, mely elsősorban járult hozzá a főváros lélekszámának emeléséhez. Emellett azonban a tótság közül is, kik nagyobb számban keresték fel a magyar fővárost főként napszámosmunkára, bizonyára sokan tudták az önállósítást elérni. Az erdélyi területeken ezzel szemben a Budapesttől mért távolság nagysága mellett épen a zárt magyar tömegek azok, melyek a legtávolabbi részeken települtek, amihez járul, hogy az ipar is alacsonyabb színvonalon áll e területen.

A Csehország által megszerzett magyar területekről a vendéglősipar, az élelmezési ipar, a kő-, agyag- és vegyészeti ipar azok, melyek legmagasabb aránnyal szerepelnek s melyekben a felvidékről származó iparosok felét is elérik vagy meghaladják a trianoni határokon túli Magyarországon született iparosoknak. Az *oláh megszállás* területén ellenben nemcsak az iparosok egészére megállapított beköltözési viszonzyszám marad a népességi arány alatt, hanem egyetlen iparcsoport sem akad, melynél a román impérium területén született iparosok százalékos aránya a 49·1%-ot, a népességi arányt elérné. Legmagasabbra viszonylag mégis a jelentéktelen papíriparon kívül a gép- és építőiparban emelkedik az innen való bevándorlás.

A *délszláv uralom* alá került területről származó iparosok aránya pontosan ugyanaz, mint amilyen hányadot e terület lakossága az elszakított országrészek egyetemében elfoglal. Ehhez járul, hogy a déli terület részese-dése az egyes iparágakban is csak kisebb változásokat mutat, úgyhogy a megoszlás itt a legegyenletesebb. Egyébként a kő-, agyag-, vegyi és nyomdaipar azok, melyek a szerb megszállás területének nagyobb kontingenst biztosítanak.

Az *osztrákoknak* jutott határvidék, mely az elszakított területek lakosságának 2·7%-át teszi, csak 1·6%-át szolgáltatva a perifériákról Budapestre költöző iparosoknak. Hogy e vidék magas kultúrája ellenére népességi arányánál ennyire kisebb mértékben vett részt a főváros iparosokkal való ellátásában, minden bizonnyal annak tulajdonítható, hogy a közeli wieni és wien-környéki ipari települések szívták fel a népfelületet.

Minden kétséget kizáróan megállapítható ezen adatokból az a nagy szerep, mellyel az elszakított területrészek a fővárosi iparostársadalom felépítéséhez hozzájárultak. Bizonyítéka ez is annak a nagy *gazdasági és nemzeti összetartozásnak*, mely Szent István országának legtávolabbi részeit is a Duna völgyéhez fűzte. Feltétlenül emelte azonban az elszakított területbeli iparosok

számát a megszállást követő évek alatt folyó nagyarányú visszaözönlés is ; a *menekültek* jelentős része bizonyára az iparban keresett elhelyezkedést.

Hátra van még az integer Magyarország határain kívül született külföldi származású iparosok szerepének megvilágítása. Budapest iparosai közül 3232, azaz az összlétszám 5·1, a bevándorolt iparosok 7·8%-a született a külföldi országokban. Az idegen származásúak jelentősége nagyobb tehát az önállók között, mint az ipar többi kategóriáiban, de még inkább mint Budapest összes népességében.

Az önállókat és alkalmazottakat összefoglalva, az ipari népességben a külföldiek ugyanolyan helyet töltenek be (4·7%), mint Budapest összes népességében, az egyes foglalkozások között azonban előreláthatólag nagy különbségek vannak e téren s hogy az iparban dolgozó külföldiek százalékszámát az összesség megfelelő adataival egyezik, csak annak tulajdonítható, hogy az ipar is csak a számarányának megfelelő számú idegent foglal magában s ily módon megegyezik az összes népesség szélsőségeket kiegyenlítő átlagadatával. Bizonyítja ezt az alábbi tábla is, mely a külföldi születésűek elhelyezkedését mutatja be az egyes foglalkozási osztályokban :

	A külföldi származásúak	
	száma	százalékos aránya
Östermelés	271	6·4
Bányászat	12	4·4
Ipar	7.812	4·7
Kereskedelem	2.349	5·4
Hitel	583	3·4
Közlekedés	500	2·2
Iparforgalom együtt.....	11.256	4·5
Közszolgálat és szabadfogl. .	4.726	5·5
Véderő	139	2·2
Napszámos k. m. n.	713	4·6
Nyugdíjas, tőkepénzes	1.935	5·8
Egyéb és ismeretlen	4.431	4·4
Együtt ...	23.471	4·7

Amint e felsorolásból kitűnik, az östermelés, a kereskedelem, a nyugdíjasok és feltűnő módon a közszolgálat és szabadfoglalkozások körében található a legtöbb idegenszármazású elem. *Habár az ipar számszerűleg a legtöbb külföldi születésűt foglalja is magában, a belföldi származású ipari tömegekhez képest ez a 7812 külföldi mégsem haladja meg az átlagos arányt.* Megjegyzendő, hogy bár a születési helyre vonatkozó adatok igen jellemző módon mutatják be a főváros mai társadalmának eredetét, adatai abban a vonatkozásban mégsem használhatók fel, hogy a külföldi, idegen munkaerő szerepét tisztázzák az egyes foglalkozásokban. Ez, a hazai munkaerő védelme

szempontjából igen fontos kérdés, a honosságra vonatkozó adatok során lesz elbírálható, míg a külföldi születésűek igen nagy tömegét ma már teljesen asszimilálta a magyarság nagy beolvastó ereje, úgyhogy ezek magyar voltokra nézve miben sem különböznek itthon született honfitársaiktól. Ebből a szempontból tehát jelen adatok csak az iparosok honosságára vonatkozó számannyal való összevetés útján nyernek értéket. Ezek előrebocsátása után a magyar szent korona országainak területén és a külföldön született iparosok adatait ipari főcsoportonként a következőkben mutatjuk be.

35. Nagy-Magyarország területéről származó és külföldi iparosok Budapesten.

Ipari főcsoport	Nagy-Magyarországi származású iparosok	Külföldi száma	Száz iparos közül külföldi
I. Vas- és fémipar	7.826	357	4·3
II. Gépgyártás stb.....	4.745	247	4·9
III. Kő-, agyag- stb. ipar	489	61	11·0
IV. Fa- és csontipar	2.820	156	5·2
V. Bőr- stb. ipar	663	85	11·4
VI. Fonó- és szövőipar.....	1.462	227	13·4
VII. Ruházati ipar	27.225	1.320	4·6
VIII. Papirosipar.....	824	32	3·7
IX. Élelmezési ipar	3.042	152	4·8
X. Vegyészeti ipar	276	14	4·8
XI. Építőipar	5.337	313	5·5
XII. Sokszorosító- és műipar .	1.546	121	7·2
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	3.398	123	3·5
XIV. Egyéb iparágak	365	24	6·1
Együtt ...	60.018	3.232	5·0

A vendéglős-, szállodás- és papíripar az a két iparág, melyek viszonylag a legnagyobb mértékben állnak hazai születésű elemekből s melyek tehát legkevésbé vannak külföldi szakerők beköltözésére ráutalva, e két iparágban a külföldiek aránya ugyanis még a 4%-ot sem éri el. A vendéglősiparban majd minden alcsoport olyan, hogy alig tartalmaz idegen származásúakat. Hasonló a helyzet a vas-, és fém-, továbbá a gépiparban is, az előbbiben ugyanis csak az aranyműves, a gépiparban csak az órácsok csoportja az, hol a külföldiek aránya magasabbra emelkedik. Ezeken kívül még a ruházati ipar, továbbá az élelmezési és vegyészeti ipar azok, melyekben a külföldiek aránya nem éri el az 5%-ot, az önálló iparosok között elfoglalt átlagos arányszámot.

Ezzel szemben három oly ipari főcsoportról számolnak be adataink, hol az integer Magyarország területéről származók aránya a 90% alá süllyed: legmélyebben a textilipar körében, hol az idegenek aránya a 13·5%-ot éri el, majd a bőripar és kő-agyagipar következnek. A textiliparnak csaknem minden jelentősebb ágazata nagy hányadban foglalkoztat külföldi születésű mestereket, mégis kiemelkedik a kötő-szövőipar, hol 17·1% és a szőnyeg-

szövő, amelyben 10·7% a külföldi iparos. A bőripar két legnépesebb alcsoportja, a szíjgyártók, nyergesek és bőrdöngősek egyaránt nagyszámú idegen mestert foglalnak magukban. Hasonlóképp magas a külföldiek aránya a mondottak szerint a III. ipari főcsoportban is. Itt azonban a két legfontosabb iparágban, a kőfaragók és kályhások csoportjában (8·1, illetve 3·3% külföldivel) kisebb %-os aránnyal szerepelnek az idegen születésűek, mint a főcsoport egészében. Az üvegmegmunkálók és a többi kisebb iparág — mint a cementárúképzés, téglagyártás stb. — magas aránya emeli fel ugyanis a kő- és agyagiparban helyet foglaló idegen származásúak jelentőségét. Nem lesz érdektelen egyébként végigtekinteni azon iparágak sorozatán, melyek viszonylag a legtöbb külföldi születésű mestert foglalkoztatják:

Bőrdöngő	19·2	Kőfaragó	8·1
Kötő-szövő	17·1	Cukrász	8·1
Üvegmegmunkáló	12·6	Aranyműves	7·5
Fényező, mázoló	11·9	Kárpitos	7·4
Órás	11·1	Esztergályos	7·3
Szőnyegszövő	10·7	Fényképész	6·9
Szíjgyártó, nyerges	10·7	Szobafestő	6·2

Feltűnik, hogy néhány iparágon kívül, melyeknek a felsorolásban való szereplése meglepetést okozhat, általában azon iparágak találhatók meg e táblázatban, melyek *speciális jellegűknél fogva külföldi szakemberek bevonását tették szükségessé*. Hogy ez a beköltözés mennyiben járt végleges letelepedéssel s mennyiben csak ideiglenes kereseti lehetőségek tartják itt az illetőket, az ismét a honossági statisztikával való összevetés útján ítélni lehet meg. Talán az is feltűnhetik az iparágak e sorozatában, hogy nagyrészt olyan iparágakat tartalmaz, melyek a gyáripar keretében is Magyarországon a fejletlenebb ágak közé tartoznak, vagy pedig melyek a legújabb időben, továbbá külföldi tőke és szakerők bevonásával fejlődtek ki, mint a bőrfeldolgozó, textil-, üvegipar, óragyártás stb. Habár az iparosok létszámában csak kis hányadot tesznek a gyárt tulajdonosok s a nagy tömeg a kis- és kézműiparosokból áll, a fenti tény mégis arra utal, hogy ezek az iparágak azok, melyeknek — legalább eddig — a magyar földön kevésbé volt talajuk. Alábbi felsorolás viszont a legkisebb mértékben külföldi születésűekből álló ipari alcsoportokat sorakoztatja egymás után, melyeket tehát legnagyobb mértékben tudott hazai közgazdaságunk munkaerővel ellátni:

Kifőző	0·6	Könyvkötő	3·0
Bognár	1·4	Autobilszerelő	3·2
Nyomdász	1·6	Kovács	3·3
Cipész	2·5	Kályhás	3·3
Villany-, gázszerelő	2·7	Hentes, mészáros	3·4
Iparművész	3·0	Kőműves	3·4
Kocsmáros	3·0	Lakatos	3·6

Természetszerűleg megtaláljuk itt azokat a rég meghonosodott iparágakat, melyek mindenütt otthon vannak s hol a külföldi szakember kevésbé találhatta meg azokat a kereseti lehetőségeket, melyekért hazáját otthagyni érdemes lett volna. Ide sorolható például a cipészek, lakatosok, kőművesek, hentesek csoportja, a kovács- és kocsmárosipar és így tovább. Feltűnést kelthet azonban, hogy vannak *modern és csak újabban kifejlődött iparágak*, melyek mégis nagyrészt külföldről mentesen képesek munkájuk végzésére. Így az automobilszerelők és javítók ipara, nemkülönben a villany- és gáz-szerelőipar is, melyeknek magyar munkából való kifejlődése biztosítékot nyújthat iparunk további önerejéből való fejlődésére is.

Itt lesz helyénvaló annak a szerepnek a tisztázása is, melyet az egyes külföldi országok az idegen iparosok beköltözése terén játszottak. Minthogy azonban egy-egy iparcsoport összes létszámának százalékában kifejezve, a különböző országok szerepét általában csak tört százalékok kerülnének táblázatainkba, melyek pedig szemléltetésre kevésbé alkalmasak, célszerű lesz az egyes országok szülőtteit a külföldi iparosok számához hasonlított viszonyszámokban is kifejezni.

A 3232 főnyi idegen születésű iparos több mint egynegyed részét természetesen a szomszédos Ausztria szolgáltatta. A kis távolság, a szoros közjogi viszony és emellett bizonyára a német nyelvnek hazánkban általános ismerte voltak azok a tényezők és szolgáltatták azokat az okokat, melyek Ausztriának ugyan magas, de azért egyáltalában nem a többi ország adatai közül kimagasló jelentőségét előidézték. Főleg a textil-, bőr- és nyomdaiparok azok, hol az osztrák származásúak jelentékenyebb szerepet visznek. A többi külföldi ország közül kiválik az osztrákok aránya a papír- és vendéglősiparban is, ezekben az iparágakban azonban a külföldi születésűeknek általában kisebb szerepe miatt az összességhez viszonyítva mégis alacsony hányadot képviselnek. Mindenesetre meglepő, hogy *Ausztria után közvetlen Lengyelország következik*, a külföldi iparosok 22·1%-át szolgáltatván. Ezen arányszám megítélésénél nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ma Lengyelországhoz kell számítani oly területeket, melyek — mint Galicia — a jelenleg dolgozó iparosok születése és nagyrészt beköltözése idején is, még a Monarchia alkotó részeit képezték. A bevándorlók e csoportja főként a bőripart kereste fel, mely iparágaknak szám szerint is Lengyelország adta a legtöbb iparost a külföldi államok közül. Ezenkívül a textil-, fa-, ruházati és még néhány iparágban jelentős hányadot foglal el a mai Lengyelország az idegen országok beköltözői között. Ugyancsak a múltban fennállott állami közösség veendő figyelembe *Csehország* anyaterületének 21·5%-os arányának mérlegelésénél, az innen való beköltözés azonban minden bizonnyal a legutóbbi években is jelentős volt, épen a textilipar fejlődése következtében. Kiváltképp ugyanis a textil- és ruházati ipar foglalkoztat nagyobb számban cseh mestereket, arányuk azonban csak az előbbi iparcsoportban jelentős,

36. Budapest külföldi származású iparosai.

Ipari főcsoport	Bulgária	Cseh- szlovákia	Jugoszlávia	Lengyel- ország	Ausztria	Német- ország	Románia	Egyéb Európa	Más világrész	Összesen
a) Abszolút számokban.										
I. Vas- és fémipar	1	83	19	68	98	37	9	38	4	357
II. Gépgyártás stb.	2	43	15	44	61	26	16	37	3	247
III. Kő-, agyag- stb. ipar	—	20	4	12	8	5	—	12	—	61
IV. Fa- és csontipar	—	37	13	46	28	7	8	17	—	156
V. Bőr- stb. ipar	—	20	5	27	17	9	1	6	—	85
VI. Fonó- és szövőipar	—	59	3	37	48	49	—	29	2	227
VII. Ruházati ipar	5	230	76	339	364	107	72	108	19	1.320
VIII. Papirosipar	—	7	3	8	10	1	—	3	—	32
IX. Élelmezési ipar	3	49	18	22	30	10	4	14	2	152
X. Vegyészeti ipar	—	5	—	2	4	3	—	—	—	14
XI. Építőipar	1	83	35	74	57	23	10	30	—	313
XII. Sokszorosító- stb. ipar	1	20	4	17	42	14	5	16	2	121
XIII. Vendéglős- stb. ipar	—	36	10	16	42	5	2	12	—	123
XIV. Egyéb iparágak	—	3	2	6	11	2	—	—	—	24
Együtt	13	695	207	718	820	298	127	322	32	3.232
b) Százalékban.										
I. Vas- és fémipar	0·0	1·0	0·2	0·8	1·2	0·5	0·1	0·5	0·0	4·3
II. Gépgyártás stb.	0·0	0·9	0·3	0·9	1·2	0·5	0·3	0·8	0·0	4·9
III. Kő-, agyag- stb. ipar	—	3·6	0·7	2·2	1·4	0·9	—	2·2	—	11·0
IV. Fa- és csontipar	—	1·2	0·4	1·6	0·9	0·2	0·3	0·6	—	5·2
V. Bőr- stb. ipar	—	2·7	0·7	3·6	2·3	1·2	0·1	0·8	—	11·4
VI. Fonó- és szövőipar	—	3·5	0·2	2·2	2·8	2·9	—	1·7	0·1	13·4
VII. Ruházati ipar	0·0	0·8	0·3	1·2	1·3	0·4	0·2	0·4	0·0	4·6
VIII. Papirosipar	—	0·8	0·4	0·9	1·2	0·1	—	0·3	—	3·7
IX. Élelmezési ipar	0·1	1·5	0·6	0·7	1·0	0·3	0·1	0·4	0·1	4·8
X. Vegyészeti ipar	—	1·7	—	0·7	1·4	1·0	—	—	—	4·8
XI. Építőipar	0·0	1·5	0·6	1·3	1·0	0·4	0·2	0·5	—	5·5
XII. Sokszorosító- stb. ipar	0·1	1·2	0·2	1·0	2·5	0·8	0·3	1·0	0·1	7·2
XIII. Vendéglős- stb. ipar	—	1·0	0·3	0·5	1·2	0·1	0·1	0·3	—	3·5
XIV. Egyéb iparágak	—	0·8	0·5	1·5	2·8	0·5	—	—	—	6·1
Együtt	0·0	1·1	0·3	1·1	1·3	0·5	0·2	0·5	0·0	5·0
c) A külföldi iparosok %-ában.										
I. Vas- és fémipar	0·3	23·3	5·3	19·1	27·4	10·4	2·5	10·6	1·1	100·0
II. Gépgyártás stb.	0·8	17·4	6·1	17·8	24·7	10·5	6·5	15·0	1·2	100·0
III. Kő-, agyag- stb. ipar	—	32·8	6·5	19·7	13·1	8·2	—	19·7	—	100·0
IV. Fa- és csontipar	—	23·7	8·4	29·5	17·9	4·5	5·1	10·9	—	100·0
V. Bőr- stb. ipar	—	23·5	5·9	31·8	20·0	10·6	1·2	7·0	—	100·0
VI. Fonó- és szövőipar	—	26·0	1·3	16·3	21·2	21·6	—	12·7	0·9	100·0
VII. Ruházati ipar	0·4	17·4	5·8	25·6	27·6	8·1	5·5	8·2	1·4	100·0
VIII. Papirosipar	—	21·9	9·4	25·0	31·2	3·1	—	9·4	—	100·0
IX. Élelmezési ipar	2·0	32·2	11·9	14·5	19·7	6·6	2·6	9·2	1·3	100·0
X. Vegyészeti ipar	—	35·7	—	14·3	28·6	21·4	—	—	—	100·0
XI. Építőipar	0·3	26·5	11·2	23·6	18·2	7·4	3·2	9·6	—	100·0
XII. Sokszorosító- stb. ipar	0·8	16·5	3·3	14·1	34·7	11·6	4·1	13·2	1·7	100·0
XIII. Vendéglős- stb. ipar	—	29·2	8·2	13·0	34·1	4·1	1·6	9·8	—	100·0
XIV. Egyéb iparágak	—	12·5	8·3	25·0	45·9	8·3	—	—	—	100·0
Együtt	0·4	21·5	6·4	22·1	25·4	9·2	3·9	10·1	1·0	100·0

hol az összes iparosoknak 3·5%-át, a külföldieknek pedig 26%-át alkotják. Még nagyobb a relatív jelentőségük a kő- és agyagipar körében (3·6, illetve 32·8%), főleg az üveg- és rokonszakmákban való térfoglalásuk következtében.

A *Németországgal* fennálló szoros gazdasági kapcsolatra utal az a tény, hogy a németországi születésű iparosok a külföldi származásúaknak jelentékeny hányadát, majdnem egytized részét teszik. Ismét a textilipar az, hol a német származásúak a legnagyobb aránnyal szerepelnek, de jelentőségük a többi külföldivel szemben a vegyészeti, nyomda-, bőr- és ruházati iparban is számottevő.

*

A származási helyre vonatkozó eddigi fejtegetéseinkben teljesen mellőztük az elmúlt időkre visszatekintő történeti vonatkozásokat. Mellőzve voltak már csak azért is, mert csak a múlt század két népszámlálásában, 1880-ban és 1890-ben dolgoztattak fel a születési hely adatai a foglalkozással kombináltan s így folytatólagos összehasonlítás már eleve nem lehetséges. Végül a múlt századbéli adatok is csak az ipar egészére nézve állanak rendelkezésre s így az *önálló iparosok származását megvilágító statisztikai adatok tekintetében az 1925. évi fővárosi népszámlálás úttörő munkát végzett*. A fejlődés irányának megítélésére azonban e régi s csak az ipar egészét érintő számadatok mégis felhasználhatók és ezért az alábbi táblában közöltetnek :

37. Külföldi származásúak Budapesten a múlt században.

<i>Az 1880. évben.</i>			
	Belföldi származásúak	Külföldi száma	Együtt
Ipar	48.920	9.131	58.051
%	84·3	15·7	100·0
Összlakosság	317.478	38.204	355.682
%	89·3	10·7	100·0
<i>Az 1890. évben.</i>			
Ipar	73.823	11.075	84.898
%	87·0	13·0	100·0
Összlakosság	444.934	41.737	486.671
%	91·4	8·6	100·0

A helybeli születésűek számát nem közölte külön az akkori feldolgozás s így csak a belföldi és külföldi származásúak egymáshoz mért jelentőségében beállott eltéréseket figyelhetjük meg. Látható, hogy a külföldiek szerepe jóval nagyobb volt a múltban, mégpedig úgy az összes lakosság, mint az ipari foglalkozások körében. Már 1880 és 1890 között is csökkent az idegen születésűek aránya, az a nagy csökkenés pedig, mely azóta napjainkig beállott, mutatja, hogy — egyrészt a külföldtől való függetlenítés, de talán a főváros fejlődésének lassúbbodásával kapcsolatban is — csökkenőben van a külföldi

bevándorlás. Mindkét multszázadbeli népszámlálásnál az ipar volt az, mely az össznépelességgel szemben a külföldiek magas arányával kivált, 1925-ben ellenben az ipar és az összes népességben helyet foglaló idegenek aránya (4·7%) egy és ugyanaz. Már e nyers adatok is bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy *a mult században még fokozottabb arányban külföldiekre szoruló ipar tudta magát még a többi foglalkozásoknál is nagyobb mértékben a külföldtől mentesíteni.*

Csonkamagyarország vármegyéinek szerepe a budapesti iparosok bevándorlásában.

A születési hely adataihoz és ezzel együtt a bevándorlás kérdéséhez kapcsolódó eddigi fejtegetéseink csak nagyobb összefoglalásban, államterületek szerint részletezték a Budapestre költözött önálló iparosokat. E fejtegetések alkalmával Csonkamagyarország területe még nem képezte további osztályozás tárgyát, csupán a Budapesten született, helybeli iparosok száma választatott külön a vidékről beköltözött társaiktól, hogy a bevándorlás ily módon zavartalanul legyen vizsgálat alá vonható. Az 1925. évben végrehajtott fővárosi népszámlálás feldolgozása különleges figyelemben részesítette az egyébként általában elhanyagolt származási hely kérdését, úgyhogy a csonka ország vidéki helységeiből származó budapesti iparosok száma vármegyénként áll rendelkezésre. Úgy a fővárosi iparostársadalom összetételének szempontjából, mint a bevándorlás kiindulópontját képező vidéki településekre való tekintettel nagy fontossággal bírnak e szám adatok, úgyhogy azok behatóbb vizsgálata válik szükségessé.

Végigtekintve azokon az adatokon, melyek a magyar vármegyékben született és Budapesten önálló ipari munkát végző egyének számát feltűntetik, elsősorban is Pest megye kimagasló részesedése ötlük fel; a fővárost körülfogláló legnagyobb vármegyénk ugyanis 21½%-át szolgáltatta a csonka országból Budapestre vándorolt iparosoknak. A többi vármegye már messze elmarad a fenti számadat mögött, amennyiben Fejér, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Zala, Veszprém és mindazok a vármegyék, melyek a többi közül a Budapestre küldött iparosok nagy száma által kiválnak, egyenkint már 8%-át sem érik el a beköltözők összes létszámának. A bevándorlók számára való tekintettel viszont legjelentéktelenebbek természetesen azok a vármegyék, melyekből a trianoni békeokmány csak elenyésző kis területeket hagyott meg számunkra.

A bevándorolt iparosok számát — akár abszolút, akár százalékos számokban — bemutató adatok teljesen megfelelők akkor, ha csupán azt vizsgáljuk, hogy szülőterület szerint milyen elemekből tevődik össze a budapesti iparostársadalom. Arra a kérdésre azonban nem adnak felvilágosítást, hogy az ország egyes területrészei, vármegyéi mennyiben vették ki részüket iparosaiknak Budapestre költözéséből, vagyis, hogy a *bevándorlás intenzitása*

hogyan alakult Magyarország különböző részeiből. Tudvalevő, hogy az ország vármegyéi már a világháborút megelőző időkben is nagy területbeli és lélekszámbeli különbségeket mutattak fel s ezek a különbségek az összeomlás után még inkább kiéleződtek, mikor az új határ nem egy vármegyénből csak néhány négyszögkilométert hagyott meg számunkra. A közel 1¼ millió lakost magában foglaló Pest megyével szemben Pozsony megye megmaradt része csak néhány szigetből áll s ebben a sorsban még néhány megmaradt vármegye osztozik. Hogy a bevándorlás intenzitását ilyen körülmények között megmérhessük, a vármegye lélekszámához kell hasonlítanunk az onnan Budapestre költözött iparosok számát, amit úgy érünk el, hogy az illető megye 10.000 lakosára eső Budapestre vándorolt iparosok számát határozzuk meg. Ezeket a viszonyszámokat a szülőhely szerint részletezett iparosok abszolút és százalékos adataival együtt alábbi táblázatban állítottuk össze.

38. A mai Magyarország vármegyéiből származó budapesti iparosok a vármegye lélekszámával összehasonlítva.

V á r m e g y e	Iparosok száma absz. számban	száma ‰-ban	A vármegye lélekszáma ¹⁾	10.000 lélekre esik Budapestre vándorolt iparos
Abauj-Torna	125	0·52	85.817	14·6
Arad	18	0·07	21.720	8·3
Bács-Bodrog	350	1·45	115.223	30·4
Baranya	669	2·77	287.599	23·3
Békés	778	3·22	311.109	25·0
Bereg	45	0·19	25.265	17·8
Bihar	201	0·83	161.061	12·5
Borsod	597	2·47	307.405	18·8
Csanád	252	1·04	129.908	19·4
Csongrád	778	3·22	322.383	24·1
Esztergom	441	1·83	55.793	79·0
Fejér	1.785	7·39	262.307	68·1
Gömör	74	0·31	15.989	46·3
Győr	632	2·62	141.004	44·8
Hajdu	585	2·42	271.506	21·6
Heves	912	3·77	297.590	30·6
Hont	258	1·07	27.169	95·0
Jász-Nagy-Kun-Szolnok	1.449	6·00	387.225	37·4
Komárom	681	2·82	110.935	61·4
Moson	120	0·50	53.227	22·6
Nógrád	562	2·33	177.063	31·7
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	5.183	21·46	1,234.434	42·0
Somogy	1.138	4·71	368.486	30·9
Sopron	561	2·32	174.019	32·3
Szabolcs	542	2·24	333.683	16·3
Szatmár	149	0·62	109.419	13·6
Tolna	1.131	4·68	263.112	43·0
Torontál	59	0·24	15.811	37·3
Ung	27	0·11	1.397	193·3
Vas	1.124	4·65	267.810	42·0
Veszprém	1.221	5·05	232.554	52·5
Zala	1.421	5·88	346.965	41·0
Zemplén	291	1·20	136.159	21·4
Együtt ..	24.159	100·00	7,051.147	34·3

¹⁾ A vármegyék lélekszámadatai az 1920. évi népszámlálásból vették

A vármegye lakosságához történő viszonyítás azonnal jelzi, hogy nem a budapesti iparosok legnagyobb tömegeit szolgáltató Pest megye az, honnan a bevándorlás intenzitása a legnagyobb volt. A kis Ung megyét nem tekintve (hol az abszolút létszám csekély volta miatt a viszonyszámok semmit sem mondanak), Hont és Esztergom megye vette ki részét aránylag legerősebben a fővárosnak szolgáltatott iparosok szempontjából. Mindkettő Budapesthez közeleső terület, honnan nagy számban keresik fel az otthon elhelyezkedést nem találó munkaerők a főváros ipari üzemeit s így — ha az anyagi lehetőségek adva voltak — közelfekvő a Budapestben megindítandó önálló iparüzés gondolata. Ezenkívül Fejér, Komárom és Veszprém megyék azok, hol az 50-et is meghaladja a 10.000 lélekre számított budapesti iparosok száma és így már itt feltűnhetik, hogy szinte kizárólag dunántúli megyék azok melyek a fővárosi iparnak mesterekkel való ellátásában elől jártak. Lakosságukhoz mérten viszont Arad, Bihar, Szatmár és Bereg megyék küldöttek Budapestre a legkevesebb iparost, mely vármegyék mind az ország keleti határszélén fekszenek s így ennek a területnek csekély részesedését igazolják. Anélkül, hogy már most részletesebben óhajtanánk kitérni az egyes területrészek szerepének tisztázására, mint tényt leszögezhetjük azt a nagy különbséget, mely az egyes vármegyék, tehát az ország egyes területrészei között iparosaiknak Budapestre vándorlása tekintetében fennáll. Hiszen az egyik helyen száz körül van a 10.000 lélekre eső beköltözöttek aránya, míg másutt a tízet sem éri el az. Bizonyára mélyreható társadalmi, gazdasági és talán lélektani különbségeknek kellett fennforogniok, melyek a bevándorlás intenzitásának illetően alakulását megokolták. Ha az alábbiakban néhány — főként földrajzi — szempont alapján csoportosítva a vármegyék adatait, némi fényt is derítünk a bevándorlás alakulására, ezzel azonban a hatóokok végső gyökereit nem sikerül kinyomoznunk. Nemcsak azok áttekinthetetlen sokfélesége miatt, hanem annak folytán is, hogy számos, a néplélekben gyökerező tulajdonság, mint az örökölt hajlam, szokás, utánzás stb. statisztikailag egyáltalában nem rögzíthető.

Azon ható tényezők közül, melyek az iparosok Budapestre vándorlásának intenzitását befolyásolják, a földrajzi tényező kétség kívül nagy szerepet játszik, minthogy az ország különböző részeiből, a nehezebb megélhetést nyújtó hegyvidékről, a nyugati jellegű Dunántúlról és a búzatermő Alföldről történő bevándorlás mindenesetre más és más képet fog nyújtani. Az ország egyes részeinek ebből a szempontból való csoportosítását elérendő, jobbnak látszik, ha a Keleti Károly óta megszokott felosztás helyett három részben (dunántúli-, északi dombos vidék és magyar Alföld) foglaljuk össze a megmaradt ország vármegyéit.

39. Vidéki származású budapesti iparosok országrészek szerint.

	Dunántúli dombos vidék	Északi dombos vidék	Alföld
Budapestre vándorolt iparosok száma...	10.924	2.819	10.416
%-ban	45·22	11·67	43·11
Az országrész lélekszáma	2,563.811	1,047.192	3,440.144
%-ban	36·4	14·8	48·8
10.000 lakosra esik bevándorolt iparos	42·6	27·0	30·3

Országrészek szerint összefoglalt adataink azt a megállapítást igazolják világosabban, mely a vármegyék egyenkinti adatainál is már jelentkezett hogy *a Dunántúl szülöttjei sokkal intenzívebb mértékben keresik fel Budapestet önálló iparüzés céljából, mint azok, kik a Dunától keletre fekvő vármegyéket vallják származási helyüknek.* A dunántúli vármegyék 10—10.000 lakosára 42·6 Budapestre vándorolt iparos esik, mivel szemben — táblázatunk tanúsága szerint — az északi dombos vidék csak 27·0, az Alföld pedig 30·3 iparost tud kimutatni. A Dunán innen fekvő két országrész adatait egyesítve 29·7 az az arányszám, melyet e területek a Dunántúl fenti, negyvenet is meghaladó adatával szembeállítanak. A Dunántúl vármegyéi csaknem mindazon területek közé tartoznak, honnan fokozottabb mértékben történt a bevándorlás s emellett az egyes megyék között csekélyebb eltérések tapasztalhatók, mint az ország másik két részében. Több vármegyéből álló összefüggő területek figyelhetők meg a Duna jobbpartján, melyekből csekély különbséggel *egységes intenzitással* folyt a Budapestre költözés, e területek egységes gazdasági és népességi struktúrájának bizonyítéka gyanánt. Az északi dombos vidéken már nagyobb változatosság állapítható meg, de még inkább az Alföldön, hol egészen minimális bevándorlási intenzitás váltakozik egészen tekintélyes arányszámokkal. Az Alföld és az északi területrészek fentebb már közölt adatainak összehasonlításánál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az előbbi országrészhez számítjuk a szám szerint legnagyobb és arányaiban is jelentős bevándorlást felmutató Pest megyét is, úgyhogy az innen származók tömegei szöktetik fel az Alföldre vonatkozó viszonylagos adatainkat az északi részek fölé. Pest megye figyelmen kívül hagyásával — mely azáltal, hogy Budapestet körülzárja, úgyis különleges helyet foglal el az ország vármegyéi között — az Alföldnek 10.000 lélekre számított bevándorlási tényezője 23·7-re s így az északi felvidék megfelelő arányszáma alá süllyed. *Pest megye tekintetbevétele nélkül tehát a dombos vidék mindenütt fölényben van e tekintetben a sík területek felett.*

E kérdéssel kapcsolatban nem lesz érdektelen az az összehasonlítás sem, mely hivatva lesz megállapítani, hogy az országrészek bevándorlási kontingensének fenti megoszlása a többi foglalkozási ágakra is kiterjedően általános érvényű-e, vagy pedig csupán az önálló iparüzésre vonatkozik.

Következő összeállításban a főváros egész népességére nézve (keresők és eltartottak együtt) adjuk meg a származási hely adatait, közölve egyúttal az önálló iparúzással szorosan összefüggő, illetve az azt magában foglaló ipari kereső népességet érintő adatokat.

40. Budapest vidéki származású népessége országrészek szerint.

	Dunántúli dombos vidék	Északi dombos vidék	Alföld
Bevándorolt népesség összes száma	165.845	38.606	154.952
10.000 lélekre számítva.....	647	369	450
Bevándorolt ipari kereső népesség száma	30.170	6.923	28.911
10.000 lélekre számítva.....	117	66	84
Ezer bevándorolt egyén közül önálló iparos	66	73	67
Ezer bevándorolt ipari elem közül önálló . .	362	407	360

Adataink tanúsága szerint a bevándorlás irányára nézve fentebb tett megállapításaink nem egyedül az önálló iparosokra érvényesek, hanem *a többi foglalkozási csoportok bevándoroltjai között is a dunántúli származásúak viszik a vezetőszeret*. Úgy Budapest összes, nem helybeli lakosságánál, mint az ipari foglalkozásoknál egyaránt a nyugati vármegyék adják a legnagyobb kontingenst, mivel szemben az északi felvidék már messze a háttérbe szorul, az Alföld adatait pedig csak Pest megye magasabb viszonyszámai emelik az országos átlag fölé. Bizonyára számos tényező működik közre, melyek a duna-jobbparti vármegyék bevándorlásának különleges erejét eredményezik, de ezek között is minősítetten fontos szerep tulajdonítható annak a nyugati jellegű kultúrának, mely épen ezeket a területeket jellemzi. Ez a hatás, melyet statisztikailag meg sem határozhatunk — talán az analfabetizmus alakulása deríthet rá valamelyes fényt — s így csak eredményeiben mutatkozik adatainkban, többféle szempontból befolyással bírhat a bevándorlás kérdésére. A nyugati részek népessége — hol még a kisebb helységek is városias jelleget öltenek, míg az Alföldön a városoknak is inkább falusias, őstermelő jellege van — egyrészt erősebben vágyódik a fővárosi élet után, de másrészt nagyobb mértékben képes is a nagyvárosi foglalkozások fokozottabb igényeinek megfelelni.

Ugyancsak előbbi táblázatunkban közöljük azon számítások eredményeit is, melyek azt kívánták megállapítani, hogy az egyes országrészekből beköltözött népesség összetétele milyennek mutatkozik. Esetünkben az bír érdekléssel, hogy a dunántúli, vagy pedig a dunáninni országrészekből idetömörült népesség foglal-e magában *nagyobb arányban* önálló iparosokat, ezért tehát vessünk egy pillantást a bevándorlás kvantitatív ismerete után a beköltözött népesség kvalitatív összetételére. E célból kiveszünk a dunántúli bevándoroltak közül és az alföldiek közül ezer-ezer egyént és megvizsgáljuk, hogy ezek között hány önálló iparos találtatik. Ezen adatok

szerint épen az iparosok nagy bevándorlási arányával kitűnt Dunántúl az, hol a bevándorlottak tömegei kevésbé állanak iparosokból, mint a másik két országrészben. A különbségek mindenesetre nem nagyok (a Dunáninnen adatait összefoglalva, 68⁰/₀₀ áll szemben a Dunántúl 66⁰/₀₀-ével), de már az a tény, hogy a nyugati vármegyékből ideözönlött népesség viszonylag nem foglal magában több iparost, mint a Dunától keletre eső területek, arról győz meg, hogy a dunántúli nagy iparoskontingens csak az általános bevándorlási mozgalom nagy erejének, de nem az iparosok különleges beköltözési hajlamának tulajdonítható.

A statisztikai számok ismerete nélkül, csupán az elméleti megfontolás is valószínűvé teszi, hogy a bevándorlás kérdésére a Budapesttől mért távolságnak is szereppel kell bírnia. A következőkben felsorolt adataink ezt a kérdést kívánják exakt számadatokkal megmérni.

41. Budapestre vándorolt iparosok távolsági körzetenként.

a) Dunántúl.

	Bevándorolt iparosok száma	iparosok %-ban	Az övezet lélekszáma	10.000 lélekre esik Budapestre vándorolt iparos
I. Övezet. (Esztergom, Komárom, Fejér vm.)	2.907	12·04	429.035	67·8
II. Övezet. (Győr, Veszprém, Tolna vm.)	2.984	12·35	636.670	46·9
III. Övezet. (Moson, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya vm.)	5.033	20·83	1,498.106	33·6
Dunántúl összesen	10.924	45·22	2,563.811	42·6

b) Dunáninnen.

I. Övezet. (Pest, Hont, Nógrád vm.) ..	6.003	24·86	1,438.666	41·7
II. Övezet. (Gömör, Heves, Borsod, Jász-N-K, Csongrád, Bács-B. vm.)	4.160	17·22	1,445.815	28·8
III. Övezet. (Abauj-Torna, Zemplén, Hajdu, Bihar, Békés, Arad, Csanád, Torontál vm.)	2.309	9·54	1,133.091	20·3
IV. Övezet. (Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ung vm.)	763	3·16	469.764	16·3
Dunáninnen összesen	13.235	54·78	4,487.336	29·5
Magyarország összesen	24.159	100·00	7,051.147	34·3

A bevándorlás intenzitását távolsági körzetenként szemléltető adatok e táblában teljesen különválasztva közöltettek a Dunától nyugatra és az attól keletre fekvő vármegyék számára. Történt pedig ez azért, mert — már az eddigiekből is megállapíthatóan — teljesen eltérő magatartást tanúsítanak

a vándorlási jelenségek a Duna két oldalán. Nem képezhetők tehát olyan koncentrikus körök, melyek az egész országra kiterjedően egységes bevándorlási jellegű területeket foglalnának össze. Az ország két felét ennél fogva külön-külön véve vizsgálat alá, először is a Dunántúlra nézve állapítottunk meg három távolsági övezetet, melyek közül a legbenső 75 kilométeres körön belül fekszik, a második a 150, a harmadik pedig a 250 kilométert nem haladja túl. A Dunától keletre fekvő két országrészben a vármegyék fekvése miatt nem sikerült ilyen egységes körzeteket felállítani, de a megállapított négy övezet (nagyban-egészben 75, 150, 200 és 300 kilométeres távolsággal) mégis alkalmas a viszonyok kellő megvilágítására.

Az eltérő számadatok mellett is abban egységes az ország két része, hogy *a bevándorlás mértéke fokozottan csökken a határszélek felé*. A Dunántúli részekben csaknem pontosan felére esik vissza az első övezetben kiemelkedően magas arányszám (67·8 iparos az övezet 10.000 lakosára), az Alföldet és az északi dombos vidéket összefoglaló dunáninnyi adatok pedig a bevándorlásnak még rohamosabb csökkenéséről adnak számot. A fővárostól keletre ugyanis a belső körzetben mutatkozó arányszám már az utolsóelőtti övezetben is felénél alacsonyabba süllyed, az országrészek keleti szögletében fekvő legtávolabbi megyék pedig csak $\frac{3}{8}$ részét teszik a pestkörnyéki területek bevándorlásának. A Budapestre költözés alakulásának mélyebbre hatoló képét tárják fel a távolsági körzetek szerint csoportosított adatok, de távolról sem jelentik azt, hogy csupán a kilométerekben mért távolság volna az, mely a bevándorlás ily alakulását előidézi. Tagadhatatlan ugyan, hogy a fővároshoz közelebb lakó s így kevesebb pénzzel és idővesztéssel Pestre jutó népességben, mely ennél fogva gyakrabban keresi is fel azt, könnyebben érlelődik meg a nagyvárosba költözés gondolata. A fontosabb szerep mégis azoknak a különbségeknek tulajdonítható, melyek műveltségi, gazdasági és foglalkozásbeli tekintetben a fővároshoz közelebb és attól távolabb eső területek között fennállanak. Budapest, a magyar világváros azzal az ezerféle gazdasági és kulturális köteléssel, mellyel a vidék lakosait is — a közelebbieket erősebb, a távolabbiakat gyengülő mértékben — magához kapcsolja, maga készíti elő azokat az indítóokokat, melyek a népességnek idevándorlását nagy részben előidézik.

Azt a nagy különbséget, mely az ország keleti és nyugati részének Budapestre vándorlása között fennáll, szintén szemléltetőbbé teszik a távolsági körzetek szerint részletezett adatok. A Dunántúl II-ik (75 és 150 kilométer közé eső) övezete is nagyobb bevándorlást mutat fel, mint a Dunáninnen legközelebb fekvő három vármegyéjének (Pest, Hont, Nógrád) együttes adatai. A Dunántúl legszűkebb, Ausztriával határos vármegyéi pedig ismét meghaladják a Pestmegyével közvetlen határos II. övezetbeli, dunáninnyi vármegyék adatait. Ha tehát a fővárostól egyenlő távolságra levő övezetek adatait az egész országra nézve összefoglaltuk volna, úgy a Duna két oldalá-

ról lényegesen eltérő jellegű bevándorlási területek kerültek volna egymás mellé. Az iparosok bevándorlását a többi foglalkozások adataival összehasonlítható, ismét közreadjuk Budapest egész népességére és az ipar egészére nézve a Budapestre vándorlás számait, távolsági övezetenként.

42. Budapest vidékről bevándorolt népessége, távolsági körzetenként.

a) Dunántúl.

	Bevándorolt népesség		Bevándorolt ipari kereső népesség		Ezer bevándorolt egyén közül önálló iparos
	összes száma	10.000 lélekre	száma	10.000 lélekre	
I. Övezet ...	51.655	1.203	8.517	198	56·3
II. Övezet ...	44.245	695	7.978	125	67·5
III. Övezet ...	69.945	467	13.675	91	72·0
Dunántúl össz.	165.845	647	30.170	118	65·9

b) Dunáninnen.

I. Övezet ...	96.053	668	17.122	119	62·5
II. Övezet ...	56.227	389	10.936	76	74·0
III. Övezet ...	30.647	270	5.859	52	75·4
IV. Övezet ...	10.631	226	1.917	41	71·8
Dunáninnen össz.	193.558	431	35.834	80	68·4
Magyarország összesen ...	359.403	510	66.004	94	67·2

Az önálló iparosok és a budapesti népesség többi részének bevándorlása párhuzamos alakulását jelen esetben is igazolják adataink. Csak természetes, hogy az ipar összes keresői, valamint Budapest összes foglalkozási ágait egybefoglaló adatok egyaránt a közelebbi vármegyékből fokozottabban és azután a távolsággal egyre gyengülő bevándorlásról tesznek tanúságot. Ha most már ismét arra a kérdésre fordítjuk figyelmünket, hogy a különböző távolsági övezeteknek ezer-ezer bevándorlójából hány volt önálló iparos, arra az eredményre jutunk, hogy *a fővárostól távolodva, az önálló iparosok növekvő hányadát alkotják a beköltözötteknek.* A közelebb eső vármegyék nagyobb szerepe az önálló iparosok szempontjából ismét azzal magyarázható tehát, hogy a bevándorlás általános intenzitása nagyobb volt e területekről. A határ-széleken lakó népesség, ha kisebb számmal indult is útnak Budapest felé, mégis jobban vonzódik az iparospályához, mint a szomszédos területek lakói. Talán azzal magyarázható ez a jelenség, hogy a fővároshoz közelebb fekvő területekről nagyobb arányokban jönnek a fővárosba a felsőbb iskolákat látogató, magasabb tanultsággal rendelkező elemek, míg a távolabbi vidékek az ipart látják el nagyjából munkaeörökkel, akiknek soraiból aztán — bizonyára túlnyomórészt budapesti gyakorlat, illetve tanulás után — a főváros iparosmesterei kerülnek ki.

Bizonyára szoros összefüggésben van az iparosság Budapestre vándorlása azzal a foglalkozási tagozódással is, mely az egyes vármegyék népességében jelentkezik. Minthogy a fővárosba költözött önálló iparosok nagyrésze mindenesetre a vidéki ipar köréből származik, ezért valószínű, hogy a bevándorlás mértéke az illető törvényhatóság ipari vagy mezőgazdasági jellegével is összefüggésben van. Ha azonban a vármegyék egyenkinti adatainak végigtekintünk, már akkor is kitűnik, hogy azok nem követnek egyöntetű alakulást. Némely esetben ugyan erős bevándorlási intenzitás jár együtt magas ipari fejlettséggel, vannak azonban kimondottan ipari jellegű vármegyék, hol a bevándorlás mértéke alatta marad hasonló földrajzi fekvésű, hasonló távolságban lévő mezőgazdasági jellegű területek adatainak. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha módszeresebb úton járván el, kombinative csoportosítjuk a bevándorlás adatait a vármegyék ipari fejlettségével, mely utóbbira nézve az ipari foglalkozású népesség százalékos arányában mérőszámunk is akad.

Valóban, valamely területrészi ipari fejlettsége két ellentétes irányú tényezőt is rejt magában a bevándorlás mértékére nézve. Egyrészt elősegíti azt, amennyiben az iparilag képzett egyének nagyobb tömegében könnyebben található több bevándorlásra kész iparos. Ha azonban az illető vármegye ipari népességének magas aránya épen annak köszönhető, hogy az utóbbi időben nagy ipari fejlődés ment ott végbe, ami az ipari foglalkozások körébe kíváncszó népességet helyben megkötötte, akkor ez a körülmény a Budapestre történő vándorlás csökkenését eredményezte.

Mindenesetre mélyreható tanulmányoknak kellene eldönteni, hogy mely tényezők azok, melyek az egyes vidékeken az ipari népesség helybenmaradását vagy Budapestre költözését előidézik. Az ipari településpolitikának amellett, hogy a gyártelepek számára rentabilitási szempontból legkedvezőbb telephelyet kijelöli, egyik legfontosabb feladata, hogy oly területekre irányítsa a kiépülő gyáripárt, hol arra az iparba tóduló népesség elhelyezkedése céljából a legnagyobb szükség mutatkozik. Az ehhez szükséges statisztikai alapvetés azonban nem hajtható végre a bevándorlás adatainak egyszerű vizsgálata segítségével, hanem az egyes jellegzetes területrészekre nézve a gyáripari üzemi adatoknak a vándorlási kérdésekkel való részletes egybevetése alapján lehetne fenti kérdésre is világot deríteni.

Helybenlakás tartama az iparosok között.

Szoros kapcsolatban áll az iparosok származási helyét tárgyaló anyaggal a bevándorlás idejére vonatkozó adatok megvizsgálása, ami következő fejezetünk tárgyát fogja képezni. Míg a származási hely kérdése földrajzi szempontból vette szemügyre a bevándorlás problémáját, addig most annak időpontját kell vizsgálunk. Az 1925. évi fővárosi népszámlálásnak az a kérdőpont is tárgyát képezte, hogy hány éve lakik az illető Budapesten, minek

alapján iparosainkra nézve a helybenlakás időtartama megállapítható. Arra természetesen nem használhatók fel ezek az adatok, hogy segélyükkel mérhessük, hány iparos vándorolt be a multban évtizedről-évtizedre. Nem csupán a Budapestről elköltözők száma zavarja meg a képet, hanem elsősorban a halandóság. Magától értetődő ugyanis, hogy a régebbi multidőben bevándorolt iparosoktól ma már kevesebb van életben, mint az utóbbi években beköltözöttek közül. Attól a közelítő számítástól is el kellett e részben tekintenünk, melyet az 1890. évi népszámlálás szöveges ismertetésben Kőrösi és Thirring — összlakosságra vonatkozólag — végeztek,¹⁾ midőn a halandósági adatok segítségével visszamenőleg kiszámították az egyes évtödégekben beköltözöttek létszámát. Bármily érdekes lett volna ezt az eljárást az iparosokra nézve végrehajtani, az időközben lezajlott világháború, az elszenvedett vérvesztések teljesen megbízhatatlanná és következtetések levonására alkalmatlanná tették az ily számításokat. Ha ilyenformán az elmúlt időkre nézve nem is vonhatunk le messzebbmenő következtetéseket, az iparos-társadalom jelenlegi struktúrájának s az egyes iparágak között e tekintetben mutatkozó eltéréseknek felderítésére azonban igen nagy értékkel bírnak.

A vizsgálatokat ismét azzal kell megindítanunk, hogy az önálló iparosok adatait szembeállítjuk az alkalmazottakra és más foglalkozási ágakra vonatkozó számanyaggal, hogy ily módon felderíthetők legyenek azok a különleges vonások és törvényszerűségek, melyek a tárgyunkat képező önálló iparüzés terén jelentkeznek. Alábbi adataink természetesen mindenütt a kereső népességre értendők.

43. Összehasonlító adatok a helybenlakás tartamára vonatkozólag.

	-1	1-5	6-10	11-15	16-20	21-	Ismeretlen	Összesen
	év óta helybenlakó egyének száma							
Önálló iparosok	2.279	6.157	5.584	7.065	9.721	31.654	1.078	63.538
%-ban	3·6	9·7	8·8	11·1	15·3	49·8	1·7	100·0
Ipari alkalmazottak	5.472	14.313	11.064	11.469	14.326	43.150	1.557	101.351
%-ban	5·4	14·1	10·9	11·3	14·2	42·6	1·5	100·0
Ipar összesen	7.751	20.470	16.648	18.534	24.047	74.804	2.635	164.889
%-ban	4·7	12·4	10·1	11·3	14·6	45·3	1·6	100·0
Többi foglalkozási ágak	31.697	56.853	37.251	34.170	33.095	132.956	4.234	330.256
%-ban	9·6	17·2	11·3	10·3	10·0	40·3	1·3	100·0
Budapest összesen	39.448	77.323	53.899	52.704	57.142	207.760	6.869	495.145
%-ban	8·0	15·6	10·9	10·6	11·5	42·0	1·4	100·0

Ezen adatok kommentálásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy nemcsak a bevándorolt, hanem a budapesti születésűek

¹⁾ Kőrösi J. és dr. Thirring G. : Budapest fővárosa az 1891. évben II. kötet 20 oldal.

is szerepelnek a kimutatásban. A 30 év óta helybenlakó iparosok között például nemcsak azok foglalnak helyet, kik 30 esztendővel ezelőtt költöztek a fővárosba, hanem a 30 év előtt Budapesten született iparosok is, úgyhogy ily módon a bevándorlási és életkoradatok vegyesen hozzák létre a fenti számokat. Minthogy azonban a kereső népesség úgyszólván kizárólag 15 éven felüliekből áll, (a 15 évnél fiatalabb kereső egyének száma az összes népességben az 1%-ot sem éri el, s az önálló iparosok között minden bizonnyal még sokkal alacsonyabb) az ennél rövidebb idő óta Budapesten lakó iparosoknál szinte biztonsággal következtethetünk a bevándorlás intenzitására.

Adataink ritka egyértelműséggel mutatják azt a tényt, hogy az önálló iparosok között a rövidebb idő óta helyben lakó kategóriák viszonylag gyengébben, az ipar többi osztályaiban — tehát az alkalmazottaknál — erősebben vannak képviselve. A 11—15 év óta Budapesten tartózkodók csoportja már közel egyenlő jelentőséggel bír az önállóak és alkalmazottak esetében, hogy azután a még hosszabb ideje itt lakók csoportjában mind nagyobb és nagyobb szerep jusson az önállók számára. Az tűnik ki ezekből az adatokból, hogy hosszabb ideig tartó budapesti munka árán vívják ki maguknak iparosaink az önállósítást. A budapesti iparosok nagyrésze egyszerűen olyan elemekből áll, kik munkásként, alkalmazottként költöztek a fővárosba s munkájuk segítségével jutottak el az önálló műhely birtokához. *A vagyontalan bevándorlók számára Budapest adja meg tehát az anyagi előhaladás lehetőségeit.* Ez a törvényszerűség annál világosabban lép érvényre, mert a helybeli születésűeknek adatainkban való szereplése sem zavarja meg a képet, az önálló iparosok között ugyanis pontosan ugyanannyi 34·6% a helybeli származású, mint ahány az ipar többi részeiben kimutatható volt. Közelítő módon egyébként adataink meg is tisztíthatók a budapesti születésűek zavaró hatásától, ha t. i. a fővárosban született iparosokat mind 15 évnél idősebbeknek tételezzük fel és elhanyagoljuk az innen elköltözött és ismét visszavándorolt budapesti iparosok számát, akkor úgy találjuk, hogy a *bevándorolt* önálló iparosok közül 49·0% lakik 15 évnél hosszabb ideje városunkban, míg az alkalmazottakra nézve a megfelelő arányszám csak 36·1%. Így még határozottabban lép érvényre az önállók között a régebbi lakosok túlsúlya, amit az alábbi összeállítás ismét más szempontból, de igen szemléltetően tár elénk.

Száz budapesti ipari foglalkozású egyén közül önálló :

Az 1 évnél rövidebb ideje Budapesten tartózkodók között...	29·4
Az 1—5 év óta	« « « ... 30·1
A 6—10 « «	« « « ... 33·6
A 11—15 « «	« « « ... 38·0
A 16 évnél hosszabb idő óta	« « « ... 41·8
A budapesti helybeli születésűek között.....	38·5
A 16 évnél hosszabb ideje Budapesten tartózkodók között, a helybeli születésűek nélkül	46·5
Általában	38·5

Csak előbbi következtetéseinket igazolja más formában e táblázat, mely azt jelzi, hogy az ipari foglalkozásúaknak milyen hányada érte el az önállóságot. *A mind hosszabb és hosszabb idő óta Budapesten tartózkodó ipari elemek között az önállók állandóan növekvő hányadot képviselnek*, úgyhogy e hányadrész az 1 évnél rövidebb ideje itt lakó iparosoknál a 30%-ot sem éri el, a 15 évnél régebbi lakosoknál pedig már majdnem minden második az önálló iparúzó közé tartozik.

A korábbi, 43. sz. tábla tartalmazza ugyancsak az iparra vonatkozó adatok sorozatának Budapest másfoglalkozású népességével való egybevetését. A többi foglalkozási ágak megfelelő adatai még jobban eltérnek az önálló iparosok adataitól, mint amilyen különbség az ipari alkalmazottakkal szemben fennállott. Az összlakosságban ennél fogva a rövidebb idő óta Budapesten tartózkodó csoportok erősebben vannak képviselve, mint akár az önálló, akár az alkalmazott ipari elemek körében. Az összehasonlítás itt már nem történhetik olyan kifogástalanul, mint előbbi tárgyalásainknál. Budapest egész kereső népességében ugyanis a helybeli születésűek kisebb hányadot, csak 27·8%-ot képviselnek, s így az összes arányszámok eltolódást szenvedtek. A különbség azonban nem olyan nagy, hogy a levont következtetések nem volnának helytállóak. Adataink a helybeli születésűek számának közelítő kiküszöbölése után is azt mutatják, hogy más foglalkozási ágakban több a rövidebb ideje Budapesten lakó egyén, mint az iparban, de különösen mint az önálló iparosok között. *Az ipar egyike tehát leginkább megtelepedett foglalkozási ágainknak.* Alábbi táblában önálló iparosaink helybenlakásának tartamára vonatkozólag felsorakoztatjuk a részletesebb adatokat, melyek ötéves időközönként és ipari főcsoportok szerint állítottak össze.

44. Iparosok a helybenlakás tartama szerint, ipari főcsoportonként.

Ipari főcsoport	1—	1—5	6—10	11—15	16—20	21—	Ismeretlen	Összesen
	év óta Budapesten lakó iparosok száma							
a) Abszolút számokban.								
I. Vas- és fémipar	337	999	737	848	1.112	4.011	190	8.234
II. Gépgyártás stb.	176	426	309	493	799	2.697	109	5.009
III. Kő-, agyagipar	24	72	45	69	51	270	26	557
IV. Fa- és csontipar	103	258	230	355	409	1.583	49	2.987
V. Bőr- stb. ipar	38	63	65	102	102	369	12	751
VI. Fonó-, szövőipar	98	245	159	180	229	772	16	1.699
VII. Ruházati ipar	880	2.593	2.677	3.490	5.306	13.292	418	28.656
VIII. Papirosipar	10	43	61	63	102	570	14	863
IX. Élelmezési ipar	145	331	291	331	355	1.680	81	3.214
X. Vegyészeti ipar	13	26	43	26	40	138	5	291
XI. Építőipar	225	539	508	565	628	3.094	113	5.672
XII. Sokszorosító- és műipar	59	132	118	137	216	1.005	9	1.676
XIII. Vendéglős- stb. ipar	162	397	318	367	335	1.927	32	3.538
XIV. Egyéb iparágak	9	33	23	39	37	246	4	391
Együtt	2.279	6.157	5.584	7.065	9.721	31.654	1.078	63.538

44. Iparosok a helybenlakás tartama szerint, ipari főcsoportonként. (Folytatás.)

Ipari főcsoport	1—	1—5	6—10	11—15	16—20	21—	Isme- retlen	Összesen
	év óta Budapesten lakó iparosok száma							
b) Százalékban.								
I. Vas- és fémipar	4.1	12.2	9.0	10.3	13.5	48.6	2.3	100.0
II. Gépgyártás stb.	3.5	8.5	6.1	9.9	16.0	53.8	2.2	100.0
III. Kő-, agyagipar	4.3	12.9	8.0	12.4	9.2	48.5	4.7	100.0
IV. Fa- és csontipar	3.5	8.5	7.7	11.9	13.7	53.1	1.6	100.0
V. Bőr- stb. ipar	5.1	8.4	8.7	13.6	13.6	49.0	1.6	100.0
VI. Fonó-, szövőipar	5.8	14.4	9.3	10.6	13.5	45.5	0.9	100.0
VII. Ruházati ipar	3.1	9.1	9.2	12.2	18.5	46.4	1.5	100.0
VIII. Papirosipar	1.2	5.0	7.1	7.3	11.8	66.0	1.6	100.0
IX. Élelmészeti ipar	4.5	10.3	9.1	10.3	11.1	52.2	2.5	100.0
X. Vegyészeti ipar	4.5	9.0	14.7	8.9	13.7	47.5	1.7	100.0
XI. Építőipar	4.0	9.5	9.1	9.9	11.1	54.4	2.0	100.0
XII. Sokszorosító- és műipar	3.5	7.9	7.1	8.2	12.9	59.9	0.5	100.0
XIII. Vendéglős- stb. ipar	4.6	11.1	9.0	10.4	9.5	54.5	0.9	100.0
XIV. Egyéb iparágak	2.3	8.4	5.9	10.0	9.5	62.9	1.0	100.0
Együtt	3.6	9.7	8.8	11.1	15.3	49.8	1.7	100.0

Mint már említettük, ezek az adatok a helybeli születésűeket is magukban foglalják. Természetes, hogy az anyag ilyen beállítása is jogosult, mert a budapesti születésűek tényleg a hosszú ideje itt tartózkodók számát növelik. Annak szemléltetésére, hogy a bevándorlás az egyes iparcsoportokban mikor volt nagyobb és mely években csekélyebb mértékű, a következő táblát közöljük, mely a bevándorolt iparosokat részletezi a helybenlakás ideje, tehát a beköltözés időpontja szerint. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a — fentebb már említett módon számított — adatok csak közelítő értékűek.

45. Budapestre bevándorolt iparosok %-os megoszlása a helybenlakás tartama szerint.

Ipari főcsoport	-1	1	2	3	4	5	1—5	6—10	11—15	16—
	év óta Budapesten lakó iparosok %-ban									
I. Vas- és fémipar	6.6	4.1	3.9	4.0	3.4	4.1	19.5	14.3	16.5	43.1
II. Gépgyártás stb.	7.1	3.8	2.8	3.3	3.9	3.4	17.2	12.4	19.8	43.5
III. Kő-, agyagipar	6.9	3.5	4.3	7.5	2.0	3.5	20.8	13.0	20.0	39.3
IV. Fa- és csontipar	4.9	2.3	2.4	3.0	2.5	2.0	12.2	10.9	16.8	55.2
V. Bőr- stb. ipar	7.8	3.1	2.7	2.5	2.3	2.5	13.1	13.3	20.9	44.9
VI. Fonó-, szövőipar	9.2	7.1	4.7	3.3	3.8	4.0	22.9	14.9	16.8	36.2
VII. Ruházati ipar	4.6	2.3	2.3	2.9	2.9	3.2	13.6	14.0	18.3	49.5
VIII. Papirosipar	2.9	2.6	1.2	3.8	2.6	3.3	12.5	17.7	18.3	48.6
IX. Élelmészeti ipar	6.1	3.0	2.7	2.7	2.4	3.2	14.0	12.3	14.0	43.6
X. Vegyészeti ipar	7.5	2.9	1.7	1.1	4.6	4.6	14.9	24.7	14.9	38.0
XI. Építőipar	5.8	2.8	2.9	2.7	2.4	2.9	13.7	13.0	14.4	53.1
XII. Sokszorosító- és műipar	6.5	2.1	4.2	1.9	2.8	3.6	14.6	13.1	15.1	50.7
XIII. Vendéglős- stb. ipar	5.8	2.5	1.9	3.8	2.4	3.6	14.2	11.4	13.1	55.5
XIV. Egyéb iparágak	3.8	2.1	3.4	1.7	0.9	6.0	14.1	9.8	16.6	65.7
Együtt	5.5	2.9	2.7	3.1	2.9	3.3	14.9	13.5	17.1	49.0

Ezen utóbbi táblának adatai, melyek tehát a bevándorlás időpontjára vonatkoznak, annyira jellemző alakulást mutatnak, hogy szükségesnek látszik az egyes években Budapestre történő bevándorlás intenzitásának megállapítására néhány szót szentelni annak ellenére, hogy a halálozások és visszaköltözések a tiszta képet elhomályosítják. Mindjárt első adatunk, az egy évnél rövidebb ideig itt tartózkodó iparosok aránya annak köszöni viszonylagos magasságát, hogy az ideiglenesen és rövidebb ideig itt tartózkodók e rovatba kerülnek be. Emellett azonban nem lehetetlen, hogy a szanalás után az 1925. évben újra meginduló gazdasági vérkeringés ismét több iparost indított útnak Budapest felé. Az egy évnél hosszabb, de öt évnél rövidebb idejeitt tartózkodók számaiban nyernek azok kimutatást, kik az 1920—1924-ig terjedő időben, tehát az inflációs években költöztek a főváros falai közé. Ezeknek az éveknek adatait tábláinkban külön is összefoglaltuk, hogy annál könnyebb legyen az összehasonlítás a megelőző öt esztendővel (6—10 év óta helybenlakó iparosok), mely évek viszont 1915-el kezdődőleg a háborús és forradalmi esztendőket foglalják össze. Amint adatainkból kitűnik, a háború és az azt követő rendkívüli idők hatása a bevándorlási adatokon is kérlelhetetlenül mutatkozik. Az 1915—1919 években Budapestre vándorolt iparosok száma — vagy legalább is a bevándorlások többlete — kisebb úgy a korábbi, mint az azt követő öt esztendő bevándorlási kontingensénél. Különösen az 1914. évet megelőző évtödben emelkedik a bevándorlás nagysága a háborús öt év adatai fölé s ez nemcsak az iparosok összességénél, hanem egy jelentékenyebb iparcsoport kivételével minden ipari főcsoportnál egyaránt jelentkezik, ami határozott, egységes irányzatról tesz tanúságot. Csak azt a tényt világítják meg más oldalról ezek az adatok, mely a statisztikai vizsgálat minden tárgykörénél kifejezésre jutott. *Budapest ipari fejlődésének hirtelen meglassulását, sőt visszaesését okozta a nagy világgégés és ez nemcsak a háborús évekre terjedt ki, hanem az azután következő években is érezteti hatását: 1920 után a főváros iparának új iparosokkal való gyarapodása már nem tudja megközelíteni a 10 év előtti kereteket.*

A fejlődés megakadása egyébként természetesnek tűnhetnék fel a háború és a forradalmak hatásai nyomán, az iparosok esetében azonban a bevándorlás kérdésének ilyen gyökeres megváltozása méltán keltheti fel az érdeklődést. Épen az önálló iparüzés volt ugyanis az a foglalkozási ág, hol — korábbi tárgyalásaink értelmében — úgy a háborús évek, mint az azt követőleg eltelt öt esztendő adatai nagyarányú létszámemelkedésről számolhattak be. Félreérthetetlenül arra mutat tehát a számok illetően alakulása, hogy az önálló iparüzés nagy előretörése nem annyira újabb tömegek bevándorlása útján történt, hanem nagyrészt a helybeli lakosoknak e foglalkozás körébe húzódása idézte azt elő. Arra is figyelmeztet azonban a gyarapodásnak és a bevándorlásnak futólagos összehasonlítása, hogy az iparosok táborának megszaporodása nem annyira kedvező gazdasági lehetőségek, jó kereseti viszonyok

eredménye volt, hiszen ebben az esetben a vidéki elemek is újra megtalálták volna az útát Budapestre, mint a korábbi évtizedekben is kivétel nélkül együttjárt a gazdasági fellendüléssel a bevándorlás megélénkülése. Más oldalról láthatjuk tehát igazolva azt a feltevésünket, hogy a rendkívüli idők hatásainak tulajdonítottuk azt a foglalkozáscserét, mely adatainkban megnyilvánult s így nem nagyobbarányú gazdasági fellendülés, hanem éppen a rendes életfolyamatából kikökönt gazdasági folyamatok terelhették a munkalehetőséget keresők ezreit az önálló iparüzés műhelyeibe.

Természetes viszont, hogy a háborút megelőző években bevándoroltak közül — már az azóta eltelt hosszabb idő folytán is — viszonylag több beköltözött számára vált lehetővé időközben az önállósítás megszerzése, míg az utóbbi években bevándoroltak nagyobb részben vagyontalanok lévén, alkalmazottként keresnek elhelyezkedést. Éppen ezért az ipari tisztviselők és munkások adatainál — bár a háború romboló hatása ott is jelentkezik — mégis kisebb az a különbség, mely a korábbi, békebeli adatokkal szemben fennáll.

Az egyes iparcsoportok közül a textilipar a legrövidebb ideje helybenlakó iparosok arányával tűnik ki, hol úgy az 1—5, mint az 1 évnél is rövidebb ideje itt tartózkodók aránya messze felülmúlja az átlagot. A fonó-szövőipar fejlődése tehát nagyon kis részben történt helybeli mesterek elhelyezkedése útján s itt volt legnagyobb szükség a bevándorlásra. Bár a fentiek szerint az iparosok számának emelkedése főként helybeliek bevonása útján történt, mégis azok az iparcsoportok, hol kimagaslóan nagy fejlődés következett be 1920 és 1925 között, általában azzal tűnnek ki, hogy körükben nagyobb aránnyal szerepelnek a rövidebb ideje itt lakó kategóriák, mint azokban, hol stagnáció vagy éppen visszafejlődés volt tapasztalható. Nagy fejlődést és egyúttal nagyobb arányú beköltözést találunk a vas- és fémipar, a gép-, a kő- és agyagipar terén, míg a papír- és az építőipar ezzel szemben túlnyomórészt budapesti lakosokból tudta fedezni létszámgyarapodását. Különösen érthető ez az építőiparban, a háború előtt ugyanis e szakmában dolgozó és az építkezések szünetelése alatt másutt elhelyezkedő iparosok bizonyára nagyrészt szívesen térnek vissza tulajdonképeni foglalkozásukhoz, amint azt a viszonyok lehetővé teszik. Az is erre vall, hogy az építőipar egyike azon iparágaknak, melyek legnagyobb mértékben foglalnak magukban hosszú, 16 évnél is nagyobb ideje Budapesten lakó mestereket.

Mint már az ipari foglalkozásokra általában megállapítható volt, úgy az önálló iparüzésre nézve is érvényes, hogy *nagyrésztben megállapodott, Budapesten gyökeret vert egyénekből tevődik össze*. Bizonyítékot szolgáltat erre az a körülmény, hogy Budapest bevándorolt iparosainak csaknem fele (49%-a) tizenöt évnél hosszabb ideje lakik városunkban. Ez a megállapítás még világosabbá válik, ha nemcsak a bevándorolt, hanem az összes iparos-ságot vesszük tekintetbe, a bennszülött iparosok ugyanis elsősorban és még

a hosszú idő óta itt lakó beköltözötteknél is nagyobb mértékben tekinthetők meghonosodott budapestieknek. A 63.538 önálló iparosok közül 41.375, vagyis az iparosságnak közel kétharmad része 16 évnél hosszabb idő óta tartózkodik a fővárosban s így teljes joggal megtelepedett budapestinek tekinthető. Már az ipar alkalmazottainál jóval kisebb arányban találunk hosszabb ideig helybenlakó elemeket. Részben mindenesetre annak következménye ez, hogy az idők folyamán az önállósítást mind nagyobb számmal érik el a korábbi alkalmazottak, de része lehet e kérdésben annak is, hogy az alkalmazottak kategóriái kisebb helyhez kötöttséget tanúsítanak.

Budapest iparosainak honossága.

Szoros összefüggésben van az iparosok származására vonatkozó fejtegetéseinkkel a honosság kérdése. Mindkét vizsgálódás földrajzi, területi különbségeket tart szem előtt az iparosság összlétszámának részekrebontásánál, a két — látszatra oly közelálló — szempont azonban igen lényegesen különbözik egymástól. A születési helyre vonatkozó adatok, a múlt időkbe visszatekintve, a bevándorlás kérdésének és a társadalom származás szerint való felépítettségének vizsgálatánál bír nagy értékkel, de emellett figyelmen kívül hagyja azt a fontos körülményt, hogy a különböző helyekről ideköltözött elemek már véglegesen betelepetteknek és a helybeli népességbe beolvadtaknak tekinthetők-e, vagy pedig még mindig régi lakóhelyükkel tartják meg a kapcsolatot és jelen itt tartózkodásuk csak átmeneti jellegű. Ez utóbbi kérdések azok, melyekre — legalább nagyjából — a honosságra vonatkozó adatok adják meg a feleletet. Bemutatják tehát egyrészt, hogy miképpen oszlik meg a fővárosi iparosság területi hovatartozandóság tekintetében, másrészt pedig a származási adatokkal való összevetés útján arra a kérdésre is világot vetnek, hogy a hazai társadalomban való beolvadás miként haladt előre. Természetes, hogy a honossági adatok kizárólag országok szerint nyújtanak tagozódást, s a magyar honos iparosoknak az egyes külföldi államokban illetőséggel bíró iparostársaikkal való szembeállítására használhatók fel. Ebből a szempontból azonban a honossági adatoknak annál nagyobb a fontosságuk, mert a külföldiek szerepének megítélése céljából a születési hely adatai — mint már a megfelelő helyen említve volt — csak fenntartással használhatók. Hazai szakemberek hiánya és ennek folytán külföldi mesterek térfoglalása egyes iparágakban egyrészt, a nemzeti munka védelme másrészt, mind olyan kérdések, melyekhez az iparosok honossági adatai a szükséges alapot biztosítják.

Budapest egész lakosságának 3·5%-a volt külföldi honos az 1925. évben. Ezt a csekély arányszámot a főváros a külföldieknek 1890 óta történő fokozatos csökkenésével érte el, 1890-ben ugyanis még Budapest népességének 6·8%-át alkották az idegenhonosok. Ez a visszaszorulás könnyen megmagya-

rázható azzal a gazdasági és intellektuális fejlődéssel, minek következtében Budapest a külföldtől mindinkább függetlenné vált. Feltűnhet azonban az, hogy 1910 óta, mikor még 5·0% külföldi honos élt Budapesten, újabb, mégpedig jelentékeny visszaesés tapasztalható annak ellenére, hogy az addig magyar fennhatóság alatt álló területek külfölddéválása a lehetőséget megsokszorozta, hogy Budapesten a nem magyar honosok aránya emelkedjék. Az elszakított területekre tartozó, de Budapesten munkát találó magyarok nagy száma azt a feltevést erősítette meg, hogy az ország megcsonkítása az idegen honosok számának és arányának megnagyobbodását fogja eredményezni. Ennek magyarázata abban keresendő, hogy a perifériákról itt tartózkodó magyar elemek és különösen a menekültek csak igen elenyésző számban tartották meg az utódállamok honosságát és így teljesen elszakítván a köteléket régi lakóhelyükkel, véglegesen — vagy legalább is a trianoni határok megváltoztáig — budapestiek akarnak maradni. A főváros kereső népességében, az itt tartózkodó idegen munkaerők következtében nagyobb, 4·2% az idegen honosok aránya, de ez a szám hasonlóképen jelentékeny mértékben marad el az 1910. év megfelelő adata mögött. Alábbi kis összeállítás bemutatja, hogy az egyes foglalkozások eltérő honossági adatai miképen hozzák létre a 4·2% fővárosi átlagot:

	Külföldi honosok száma	százalékos aránya
Östermelés	337	8·0
Bányászat	10	3·7
Ipar	7.532	4·6
Kereskedelem	1.756	4·1
Hitel	323	1·9
Közlekedés	290	1·3
Iparforgalom együtt.....	9.911	4·0
Közszolgálat és szabad foglalkozások ..	3.764	4·4
Véderő	22	0·4
Napszámos k. m. n.	765	4·9
Nyugdíjas, tőkepénzes	833	2·5
Egyéb és ismeretlen	4.971	2·0
Együtt ..	20.603	4·2

A külföldi honosok jelentősége szempontjából nem azonos a foglalkozási osztályok sorrendje azzal, melyet a külföldi születésűek adatainál megállapítottunk. Igaz ugyan, hogy itt is a jelentéktelenebb östermelés, továbbá a napszámosok csoportja azok, hol aránylag a legtöbb idegen honos dolgozik, emellett azonban a közszolgálati ágak és szabad foglalkozások, kereskedelem és nyugdíjasok csoportjai, tehát épen a leginkább képzett elemeket magukban foglaló osztályok azok, hol a honosság szempontjából jóval kisebb a külföldiek jelentősége, semmint az a születési hely adatainál kimutatható volt.

En utóbbifelsorolt foglalkozási ágakban járt egyszóval a beköltözés nagyrészen végleges letelepedéssel együtt. Ennek folytán az ipar az, mely a többi foglalkozási osztály közül a külföldiek magas aránya által kiválik. Míg a származás kutatásánál az ipar is csak az átlagos, 4·7%-nyi külföldi születésű bevándorlót foglalkoztatott, addig itt az átlagot képező 4·2%-kal szemben az ipari foglalkozások körében 4·6% külföldi találtak. Főleg az ipar tehát az a terület, hol a külföldiek kevésbé állandó megtelepedés, mint inkább *ideiglenes kereseti szempontok által vezéreltetnek*.

Az önálló iparosok között a külföldiek hányada nem sokkal alacsonyabb az iparra vonatkozó átlagos adatnál (4·5%.) Az a tény azonban, hogy az önállók soraiban helyet foglaló külföldi honosok arányszáma *nem haladja túl* az ipari alkalmazottak hasonló adatait, már fontos következtetésekre ad alkalmat. Származás szerint ugyanis — mint annak idején látnivaló volt — az önálló iparosok között helyet foglaló külföldiek aránya (5·0%) nagyobb volt az ipari segédszemélyzet soraiban dolgozó idegen származásúak arányánál. Ha viszont az idegen honosok aránya az önállók között kisebb, ez arra mutat, hogy *az önállók között ment végbe az asszimiláció nagyobb mértékben*. A magyar honosságot tehát — ami nagyrészen a végleges beolvadás tényét jelenti — az önálló iparosok körében a külföldieknek viszonylag nagyobb száma szerezte meg, mint az ipar alkalmazottainak tömegeiben. A külföldi honosok ipari főcsoportok szerint részletezett számát, épen az ipar többi csoportjaival való összehasonlítás lehetővé tétele céljából az önálló iparosokra és az ipari alkalmazottakra nézve egymás mellett közöljük.

46. Idegen honosok az iparban ipari főcsoportok szerint.

Ipari főcsoport	I d e g e n h o n o s o k a z					
	önálló iparosok	ipari segédszemélyzet	összes ipari kereső népesség	önálló iparosok	ipari-segédszemélyzet	összes ipari kereső népesség
	k ö z ö t t					
	abszolút számokban			százalékban		
I. Vas- és fémipar	379	651	1.030	4·5	3·7	4·6
II. Gépgyártás stb.	198	240	438	4·0	3·5	3·7
III. Kő-, agyag- stb. ipar	52	442	494	9·4	21·8	19·1
IV. Fa- és csontipar	114	186	300	3·9	3·1	3·4
V. Bőr- stb. ipar	67	61	128	8·9	6·5	7·6
VI. Fonó- és szövőipar.....	226	255	481	13·3	11·7	12·4
VII. Ruházati ipar	1.288	615	1.903	4·5	4·0	4·3
VIII. Papirosipar.....	21	32	53	2·4	3·0	2·7
IX. Élelmezési ipar	88	427	515	2·7	5·3	4·6
X. Vegyészeti ipar	15	46	61	5·1	4·0	4·3
XI. Építőipar	208	184	392	3·7	3·6	3·6
XII. Sokszorosító- és műipar ...	80	144	224	4·8	2·6	3·1
XIII. Vendéglős- és szállodásipar..	43	272	315	1·1	3·3	2·7
XIV. Egyéb iparágak	23	1.175	1.198	5·8	5·5	5·5
Együtt	2.802	4.730	7.532	4·5	4·7	4·6

Általában ugyanazon iparcsoportokban szerepelnek a külföldi honosok legnagyobb arányban, melyek már a származás adatainál is e tekintetben kiemelkedtek. Hogy valóban ezen iparágak különleges jelentősége az, mely a külföldiek nagyobbarányú szereplését előidézi, mutatja, hogy az ipari alkalmazottak adatai között is majdnem ugyanezen rendben sorakoznak a legtöbb külföldit foglalkoztató ipari főcsoportok. A textilipar, a kő-, agyagipar és a bőrpar vezetnek e téren is, míg az idegeneknek a legkisebb tér a szállodás-vendéglős-, papír- és — legalább az önálló iparosoknál — az ételmezési iparban nyílik.

Természetesen az, hogy a külföldiek jelentősége a textil-, kő- és bőrparban a legnagyobb, csak azt jelenti, hogy az idegen honosok arányszáma itt az átlagos színvonalat meghaladja. Nem jelenti azonban egyúttal azt, hogy a külföldiek zöme ezekben az iparcsoportokban helyezkednék el, melyek esetenként jelentéktelenebb iparágak is lehetnek. A ruházati ipar oly nagy hányadát foglalkoztatja iparosainknak, hogy szám szerint a külföldieknek is legnagyobb (45%-ot is meghaladó) része a ruházati ipar körében dolgozik s a többi iparág ennek megfelelően visszaszorul. Mindazonáltal jelentős eltérések vannak a külföldiek és a magyar honosok között abban a tekintetben, hogy miképpen oszlanak meg az egyes iparágak között. A textilipar mint munkaterület természetesen a külföldiek szempontjából sokkal fontosabb, mint honfitársaink számára. Az idegen honosok 8·1%-a a fonószövő iparban dolgozik, míg az a magyar honos iparosoknak csak kis hányadát, 2·4%-át juttatja munkaalkalomhoz. Hasonlóképpen a külföldieknek nagyobb hányada esik a bőrparra is, mely a belföldi iparosoknak csak jelentéktelen részét foglalja magában. A vendéglősipar az ellenkező véletet képviseli, míg ugyanis a hazai iparosok 5·8, a külföldi honosok pedig csak 1·5% erejéig helyezkednek el benne. További összehasonlítások céljából egyébként itt adjuk a belföldi és külföldi honos iparosok megoszlásának adatait az egyes ipari főcsoportok között:

47. Belföldi és külföldi iparosok %-os megoszlása az ipari főcsoportok között.

Ipari főcsoport	Magyar honos budapesti iparosok % ₁₀ -ban	Idegen
I. Vas- és fémipar	13·0	13·5
II. Gépgyártás stb.	7·9	7·1
III. Kő-, agyag- stb. ipar	0·8	1·9
IV. Fa- és csontipar	4·7	4·1
V. Bőr- stb. ipar	1·1	2·4
VI. Fonó- és szövőipar.....	2·4	8·1
VII. Ruházati ipar	45·0	45·9
VIII. Papirosipar.....	1·4	0·8
IX. Étellemezési ipar	5·2	3·1
X. Vegyészeti ipar	0·5	0·5
XI. Építőipar	9·0	7·4
XII. Sokszorosító- és műipar.....	2·6	2·9
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	5·8	1·5
XIV. Egyéb iparágak	0·6	0·8
Összesen	100·0	100·0

Áttérve az ipari főcsoportokon belül az egyes foglalkozási ágak vizsgálatára, megállapíthatjuk, hogy azok az alcsoportok, hol a külföldi honosok nagy hányadát alkotják az illető csoport tagjainak, nagyrészt ugyanazok, melyek a származási hely szempontjából a külföldiek kimagasló szereplését jelezték. Általában csak a sorrend változik s az arányszámok alacsonyabbak valamivel, jelezvén a magyar honosság időközi megszerzésének hatását. Főként a születési hely adataival való összehasonlíthatóság céljából történik, hogy itt újból közreadjuk a külföldiekkel leginkább telített iparágak sorozatát — most már a honosság figyelembevételével — és azon iparágak adatait, hol a külföldiek szerepe igen alacsony; a 3%-ot sem éri el.

Külföldi honosok magas aránya által jellemzett iparágak:

Bőröndös	17·7	Esztergályos.....	8·7
Kötő-szövő	16·2	Órás	8·6
Szőnyegszövő	11·1	Aranyműves.....	7·4
Úvegmegmunkáló ...	9·3	Kőfaragó	7·2

Kevés külföldi honost foglalkoztató iparágak:

Kocsmáros	0·1	Kávéház	2·0
Vendéglős	0·5	Hentes	2·2
Könyvnyomdász	1·6	Kályhás	2·5
Kávémérő.....	1·7	Kifőző	2·6
Építész	1·8	Szálloda, penzió	2·6

A honosság kérdésének taglalásánál már történt utalás arra, hogy az idegen honos iparosok száma különbözik a külföldön születettek számától. Általában a két adat különbsége azoknak a külföldi származású iparosoknak számát adja meg, kik a magyar honosságot megszerezték s így hivatalosan is a hazai ipar tagjaivá lettek. Természetesen e módszer figyelmen kívül hagyja a magyar születésű iparosokat, kik a külföldi honosság megszerzése után ismét Budapesten élnek. Ezen utóbbi körülmény a háborúelőtti időkben nem volt jelentékeny és így az adatokból minden további nélkül a külföldiek asszimilációja volt megállapítható. Más a helyzet ma, az ország megcsonkítása után. A születési hely szempontjából magyar származásúaknak kell mindazokat tekintenünk, kik az oszthatlan Magyarbirodalom területéről költöztek a fővárosba, hiszen Nagymagyarország egésze szolgáltatotta ezeket a munkaerőket Budapestnek. Az elszakított területekről való iparosok között azonban minden bizonnyal számosan voltak, kik az új fennhatóság alatt az ottani illetőséget megszerezték s jelenleg mégis Budapesten keresik kenyerüket. Ez természetesen lényegesen módosítja a honossági és származási adatok összevetéséből nyert eredmények megítélését s külön vizsgálatot tesz szükségessé az utódállamok adataira nézve.

Alábbiakban közöljük azt a táblázatot, mely az egyes főcsoportok iparosait honosságuk szerint országoként részletezi s mely a születési helyre vonatkozó korábbi fejezetben az iparosok származási országairól közölt 36. számú táblával együtt a további fejtegetések alapjául fog szolgálni.

48. Önálló iparosok honossága országok szerint.

Ipari főcsoport	Magyar	Oszták	Cseh	Jugoszláv	Román	Német	Orosz	Lengyel	Francia	Olasz	Egyéb	Ismeretlen	Összesen
	honos budapesti iparosok												
a) Abszolút számokban.													
I. Vas- és fémipar	7.815	77	119	20	30	32	10	73	2	4	12	40	8.234
II. Gépgyártás stb.	4.789	43	41	13	19	25	6	39	—	4	8	22	5.009
III. Kő- és agyagipar	502	7	11	3	4	3	—	12	—	8	4	3	557
IV. Fa- és csontipar	2.853	15	26	6	5	5	4	46	—	2	5	20	2.987
V. Bőr- stb. ipar	680	7	15	8	3	4	2	28	—	—	—	4	751
VI. Fonó- és szövőipar	1.466	40	92	2	4	37	6	27	—	5	13	7	1.699
VII. Ruházati ipar	27.183	232	351	68	116	77	62	342	3	11	26	185	28.656
VIII. Papirosipar	831	8	3	1	2	—	—	5	2	—	—	11	863
IX. Élelmezési ipar	3.106	13	29	6	10	3	1	13	1	4	8	20	3.214
X. Vegyészeti ipar	275	1	6	1	2	2	—	3	—	—	—	1	291
XI. Építőipar	5.430	15	92	11	21	11	3	38	1	13	3	34	5.672
XII. Sokszorosító- és műipar	1.590	28	15	3	7	8	2	9	—	3	5	6	1.676
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	3.490	7	16	2	3	2	2	6	—	—	5	5	3.538
XIV. Egyéb iparágak	365	6	3	2	1	2	—	3	—	—	6	3	391
Együtt	60.375	499	819	146	227	211	98	644	9	54	95	361	63.538
b) Százalékban.													
I. Vas- és fémipar	94·9	0·9	1·5	0·2	0·4	0·4	0·1	0·9	0·0	0·0	0·2	0·5	100·0
II. Gépgyártás stb.	95·6	0·9	0·8	0·2	0·4	0·5	0·1	0·8	—	0·1	0·2	0·4	100·0
III. Kő- és agyagipar	90·1	1·3	2·0	0·5	0·7	0·5	—	2·2	—	1·5	0·7	0·5	100·0
IV. Fa- és csontipar	95·4	0·5	0·9	0·2	0·2	0·2	0·1	1·5	—	0·1	0·2	0·7	100·0
V. Bőr- stb. ipar	90·6	0·9	2·0	1·1	0·4	0·5	0·3	3·7	—	—	—	0·5	100·0
VI. Fonó- és szövőipar	86·3	2·4	5·4	0·1	0·2	2·2	0·3	1·6	—	0·3	0·8	0·4	100·0
VII. Ruházati ipar	94·8	0·8	1·2	0·3	0·4	0·3	0·2	1·2	0·0	0·0	0·1	0·7	100·0
VIII. Papirosipar	96·3	0·9	0·4	0·1	0·2	—	—	0·6	0·2	—	—	1·3	100·0
IX. Élelmezési ipar	96·6	0·4	0·9	0·2	0·3	0·1	0·0	0·4	0·0	0·1	0·3	0·7	100·0
X. Vegyészeti ipar	94·6	0·3	2·1	0·3	0·7	0·7	—	1·0	—	—	—	0·3	100·0
XI. Építőipar	95·7	0·2	1·6	0·2	0·4	0·2	0·1	0·7	0·0	0·2	0·1	0·6	100·0
XII. Sokszorosító- és műipar	94·9	1·7	0·9	0·2	0·4	0·5	0·1	0·5	—	0·2	0·3	0·3	100·0
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	98·8	0·2	0·5	0·0	0·1	0·0	0·0	0·2	—	—	0·1	0·1	100·0
XIV. Egyéb iparágak	93·4	1·5	0·8	0·5	0·2	0·5	—	0·8	—	—	1·5	0·8	100·0
Együtt	94·9	0·8	1·3	0·2	0·4	0·3	0·2	1·0	0·0	0·1	0·2	0·6	100·0

Magyarország egész területén született iparosok 60.018-as létszámával szemben 60.375 magyar honos iparost mutat ki e tábla, aminek megfelelően a külföldi honosok száma (2.802) kisebb a Magyarország határain kívül született iparosok 3.232-re rúgó számánál. Adataink szerint tehát a 3.232 külföldi eredetű iparos közül 430, azaz 13·3% vált volna magyar állampolgárrá. A beolvadási folyamat azonban minden bizonnyal nagyobb mértékű volt, s a külföldi honosok száma csak azért nem sülyedt még alacsonyabbra az idegen születésűekkel szemben, mert azok a magyar származásúaknak vett iparosok közül, kiknek elszakított területen van a szülőföldjük, bizonyára számosan az új államhatalom honossági kötelékéhez csatlakoztak. Ép ezért célszerűnek mutatkozik teljesen különválasztani a távolabbi külföldről

származó iparosok adatait az ú. n. utóállamok számadataitól, azon államokétól tehát, melyek Magyarország szétDarabolásánál részesedtek. A távolabbi külföldre vonatkozó adatokat az alábbiakban részletezzük.

49. Külföldön született és külföldi honos budapesti iparosok, a távolabbi külföldre vonatkozólag.

	Külföldi iparosság száma		Különbség ‰-ban
	születés szerint	honosság szerint	
Németország	298	211	29·2
Lengyelország	718	644	10·3
Egyéb államok ...	367	256	30·3
Külföld összesen, utódállamok nélkül.	1.383	1.111	19·7

E táblán felsorolt külföldi országokban született 1.383 budapesti iparos közül tehát már jóval több (19·7%) szerezte meg a magyar honosságot, mint ahogy az az összes idegen országok figyelembevételénél mutatkozott. Minthogy e számoknál már nem forog fenn az a zavaró körülmény, amelyet az utódállamok esetében megállapítani kénytelenek voltunk, ezen utóbbi adatot fogadhatjuk el az idegenből bevándorolt önálló iparosok asszimilációjának mértékéül. Annyit sikerült tehát megállapítani, hogy *a beköltözött iparosok közül átlagosan minden ötödik Magyarországot új hazájának választotta.* E szám is nagy különbségeket rejt azonban magában. Míg Lengyelország szülőiteiből csak $\frac{1}{10}$ rész honosodott meg Budapesten, addig Németországból és a többi államokból származó iparosok adatainál már 30%-ot tesz ki a beolvadás. Egészen más a helyzet azon országok esetében, melyek a gyászos országfelosztásnál Magyarország területéből részesedtek.

50. Az ú. n. utódállamok területén született és az oda illetékes budapesti iparosok.

	Csonka- magyar- ország területén	Magyar- országtól elszakított területen	Az anya- területen	Honosság szerint külföldi	Az oldalt megnevezett ország anyaterületén született iparosok száma több (+) vagy kevesebb (-) az ott honossággal bíró iparosokénál		Különbség ‰-ban
					született		
					budapesti iparosok száma		
Ausztria	1.039	219	820	499	+ 321	+ 39·2	
Csehszlovákia	7.073	6.378	695	819	- 124	- 15·1	
Jugoszlávia	2.248	2.041	207	146	+ 61	+ 29·5	
Románia	5.390	5.263	127	227	- 100	- 78·7	
Utódállamok együtt	15.750	13.901	1.849	1.691	+ 158	+ 10·9	

Elsősorban is Ausztria adatait vegyük szemügyre, melynek eredeti anyaterületéről — ha csak a mai Ausztria területét is tekintjük — szám szerint a legtöbb külföldi iparos származott Budapestre. Azt mutatják a fenti

adatok, hogy Ausztria esetében a nagy bevándorlás mellett a magyar honosság megszerzése is feltűnő arányokban folyt. Annak dacára ugyanis, hogy Nyugatmagyarország elszakítása folytán magyar születésűeknek osztrák honosokká válása is bizonyára előfordult, mégis 39·2%-kal kevesebb osztrák honos végez önálló ipari munkát Budapesten, mint ahány mester a mai Ausztria területén született. A mai Ausztria egész területét véve figyelembe, az onnan származó iparosoknak 78·9%-a az osztrák anyaterület szülőltje s így a nyugatmagyarországi születésű iparosok honosságában bekövetkezett változások, már ez iparosok kisebb számánál fogva is csak elenyésző hatást gyakorolhattak.

Lényegesen más módon alakulnak a többi utódállamot érintő honossági és származási adatok. A mai Csehszlovákiából, a Sz. H. Sz. királyságból és a Romániából származó iparosoknak túlnyomó többsége (90%-nál is nagyobb hányada) ugyanis a Magyarországtól elszakított területekről való, sőt a mai Nagy-Románia területén született iparosoknak 97·6%-a az elszakított Erdély szülőltje, míg a román anyaterület csak igen kis mértékben szolgáltatott iparosokat a magyar fővárosnak. Az elszakított területek szülőltjeinek túlnyomó többsége következtében — adataink tanúsága szerint — itt már jelentős tényezőt képez azon budapesti iparosok csoportja, kik az idegen honosságot szerezték meg, olyannyira, hogy ez a folyamat az idegen anyaterületekről származó iparosok beolvadását is túlszárnyalta. Az idegen honosok száma ennél fogva e két országra vonatkozóan jelentős mértékben — előbbinél 15·1, sőt Romániánál 78·7%-kal — felülmúlja az illető állam anyaterületén született iparosok számát. Mint adataink mutatják, délszláv királyság esetében Ausztriához hasonlóan ismét az odavaló honosok száma marad el a szerbiai születésűekkel szemben.

Nem lesz érdektelen végül néhány pillantást vetni a honossági és származási adatoknak egymással szemben való alakulására, ipari főcsoportok szerint részletezve.

51. Külföldi származású és külföldi honos iparosok Budapesten, ipari főcsoportonként.

Ipari főcsoport	Külföldi születésű iparosok száma	Külföldi honos iparosok száma	Különbség %-ban
I. Vas- és fémipar	357	379	— 6·2
II. Gépgyártás stb.	247	198	19·8
III. Kő-, agyag- stb. ipar	61	52	14·8
IV. Fa- és csontipar	156	114	27·0
V. Bőr- stb. ipar	85	67	21·2
VI. Fonó- és szövőipar	227	226	0·4
VII. Ruházati ipar	1.320	1.288	2·4
VIII. Papirosipar	32	21	34·4
IX. Élelmezési ipar	152	88	42·2
X. Vegyészeti ipar	14	15	— 7·1
XI. Építőipar	313	208	1·6
XII. Sokszorosító- és műipar .	121	80	32·8
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	123	43	65·0
XIV. Egyéb iparágak	24	23	4·2
Összesen	3.232	2.802	13·3

Természetes módon az idegen születésű és idegen honos iparosok száma között mutatkozó különbség csak a mérlegét adja annak a folyamatnak, mely a magyar honosság elnyerése és viszont a hazai születésűeknek az idegen — főleg megszállt területbeli — honosság megszerzése folytán előáll. Csak két iparág található, hol a külföldi honosok száma az idegenből bevándorolt iparosokat meghaladja: a vas- és fém-, továbbá a vegyészeti ipar, emellett azonban még néhány iparcsoport fordul elő, hol a két számadat nagyban egészben egyensúlyban tartja egymást. Az asszimilációs folyamat ismét a vendéglős- és szállodásiparban a legerősebb, emellett még az ételmezési-, papír- és nyomdaipar említhető meg mint olyanok, hol az idegen honosok jelentősége legmélyebbre száll alá a bevándorlókkal szemben.

Honossági adataink tehát igen szoros kapcsolatban állanak a születési helyre vonatkozólag rendelkezésre álló statisztikai anyaggal. Nem kevésbé fontos azonban az a kapcsolat, mely kutatásainknak e két területe és az anyanyelvi viszonyok kérdése között fennforog, mely utóbbi viszont következő fejezetünknek fogja tárgyát képezni. Az idegen országokból folyó bevándorlás ugyanis bizonyára jelentékenyen éreztette hatását a fővárosi ipar nemzetiségi összetételén is s az őslakó idegenajkú budapesti iparosok nagyarányú magyarosodása folytán e bevándorlások nélkül Budapest anyanyelvi tekintetben minden bizonnyal még egységesebb képet mutatna fel, mint amilyent adataink elének tárnak.

Iparosok anyanyelvi megoszlása.

A főváros népességének összetételében beállott változások között kevés van, mely annyira meglepő volna, mint az anyanyelvi, illetőleg nemzeti-viszonyok átalakulása. A magyarság nagy nemzeti erejéről tesz tanúságot, hogy az ország, mely nemzetiségekkel olyannyira telítve volt, hogy a magyar elem csak a századfordulón vívta ki abszolút többségét, mégis rövid fél-század leforgása alatt szinte színmagyarrá tudta változtatni fővárosát. A magyar anyanyelv térfoglalása valóban impozáns mértékű volt. A múlt század közepén még német többséggel bíró főváros lakosságából mind nagyobb és nagyobb hányadot foglal el a magyarság, minek következtében a nem magyar elem úgy százalékos arányban, mint — 1890-től kezdve — abszolút számokban is visszaszorulni kénytelen. Különösen a múlt század végén, az 1880—1900-ig terjedő 20 év alatt nagy a változás: a magyarság ekkor 22·9%-kal növelte meg korábban elfoglalt arányát. A jelen század — általában kisebb fejlődést mutató — első 20 évében már csak 10·6%-kal növekedett a magyar elem viszonylagos jelentősége, ezzel azonban arányuk a 90%-ot is meghaladta. Az 1925. évi népszámlálás ismét fejlődésről ad számot, amennyiben a magyarság aránya ezen évben a korábbi 90·2%-ról 93·4%-hoz jutott el.

Nem célja azonban e munkának Budapest népességének magyarosodását — bármily fontos kérdés is az — részletesen bemutatni, már csak azért sem, mert hivatottabb toll végezte azt el. ¹⁾ A feladat most csak az lehet, az *iparosok* nemzetiségi viszonyainak alakulását és jelen állását számokban elének idézzük és megvizsgáljuk azon eltérések mibenlétét és okait, melyek az iparosság és az összes lakosság között az anyanyelv tekintetében mutatkoznak. Budapest átlános magyarosodásának kérdése tehát csak háttér gyanánt szolgál, mibe az iparoselem nemzetiségi viszonyai, mint távlatba beállíthatók.

Az ipari foglalkozások anyanyelvi viszonyainak alakulását, a magyarosodás haladását azonban nem tudjuk hosszabb időre visszamenőleg évtizedről-évtizedre nyomon kísérni. Az 1880. évi népszámlálás közöl ugyan egyes fontosabb iparágakra nézve anyanyelvi adatokat s 1890-ben a kérdés részletesen feldolgoztatott, 1900-ról azonban semmiféle ily adat rendelkezésre nem áll. Még rosszabbul áll a helyzet az önálló iparosok tekintetében, a régebbi népszámlálásokban ugyanis csak az önállókat s alkalmazottakat egybefoglalva találunk adatokat. Csupán az 1910. évtől kezdve rendelkezik a magyar statisztika az anyanyelvnek a foglalkozásokkal való összefüggését részletesen feltáró kombinatív feldolgozásokkal.

A legszembevetőbb eredmény, melyet számsoraink feltárnak abban áll, hogy a magyar anyanyelvűek aránya az ipari népességben *állandóan kisebb volt* Budapest össznépeességének hasonló arányszámánál. Ez a jelenség már a múlt század népszámlálásainál is mutatkozik s bár a magyarosodás folyamata mentén az ipar és az összlakosság között fennálló különbség enyhült, mégis összes népszámlálásaink egészen a mai napig, következetesen kisebbnek mutatják a magyarság erejét az ipar körében. A múlt századbeli anyanyelvi viszonyokat az alábbi tábla mutatja be, mely az ipar kereső népességét az összlakossággal veti össze.

52. Az ipar keresőinek anyanyelvi viszonyai a múlt században.

a) Az 1880. évben.					
	Magyar	Német	Tót	Egyéb	Összesen
A fontosabb iparágak körében	26.332	18.643	2.845	3.110	50.930
%-ban	51·7	36·6	5·6	6·1	100·0
Az összlakosságban	201.505	122.454	21.847	9.876	355.682
%-ban	56·7	34·4	6·1	2·8	100·0
b) Az 1890. évben.					
Ipari foglalkozásokban	55.809	21.455	3.807	3.822	84.893
%-ban	65·7	25·3	4·5	4·5	100·0
Összlakosságban	326.533	115.573	27.126	17.439	486.671
%-ban	67·1	23·7	5·6	3·6	100·0

¹⁾ Thirring G. Budapest félszázados fejlődése. 55*. old.

Az 1880—1890-ig terjedő évtized általában Budapest fejlődésének egyik leggyorsabb korszakát és a statisztikai adatok hirtelenebb átalakulásának idejét képezi, de még itt is feltűnő az a nagy változás, mely az ipar nemzetiségi viszonyaiban végbement. A magyarság, mely 1880-ban az ipari foglalkozásúak számának felét alig haladta túl, 10 év múlva az összlétszám $\frac{2}{3}$ -ad részét közelíti meg, amit párhuzamosan követ az ipari népesség német anyanyelvű részének viszonylagos térvesztése. Az a fentebb már említett különbség, mely a magyar anyanyelvűek aránya tekintetében az ipar és az összlakosság között fennáll, különösen az 1880. évben feltűnő, mely évben a magyar anyanyelvűek aránya kerek 5%-kal alacsonyabb az iparban, mint a főváros egész népességében. Az 1890. évben azonban a két százalékszám között fennálló különbség már erősen visszaesett. Az 1910. évtől kezdve már az önálló iparosok anyanyelvi viszonyai is részletes adatok segítségével figyelemmel kísérhetők, melyeket az alábbi táblában foglalunk össze.

53. Magyar, német és tót anyanyelvűek száma és százalékos aránya az 1910—1925. években.

a) *Önálló iparosok.*

	1910		1920		1925	
	szám	%	szám	%	szám	%
Magyar	28.814	81·8	35.495	87·2	58.540	92·2
Német	4.530	12·9	3.497	8·6	3.286	5·2
Tót	924	2·6	827	2·0	644	1·0
Egyéb	939	2·7	903	2·2	1.068	1·6
Összesen ...	35.207	100·0	40.722	100·0	63.538	100·0

b) *Ipari segédszemélyzet.*

Magyar	151.936	82·4	130.318	87·3	92.824	91·6
Német	17.509	9·5	11.348	7·6	4.490	4·4
Tót	6.599	3·6	3.328	2·2	1.411	1·4
Egyéb	8.358	4·5	4.298	2·9	2.626	2·6
Összesen ...	184.402	100·0	149.292	100·0	101.351	100·0

c) *Más foglalkozási ágak.*

Magyar	230.106	84·2	266.252	88·9	307.078	93·0
Német	26.340	9·6	22.137	7·4	14.989	4·5
Tót	7.321	2·7	5.177	1·7	3.080	0·9
Egyéb	9.599	3·5	5.966	2·0	5.109	1·6
Összesen ...	273.366	100·0	299.532	100·0	330.256	100·0

d) *Budapest összes kereső népessége.*

Magyar	410.856	83·4	432.065	88·2	458.442	92·6
Német	48.379	9·8	36.982	7·6	22.765	4·6
Tót	14.844	3·0	9.332	1·9	5.135	1·0
Egyéb	18.896	3·8	11.167	2·3	8.803	1·8
Összesen ...	492.975	100·0	489.546	100·0	495.145	100·0

Adataink az 1910. év óta állandóan a magyar anyanyelvű önálló iparosok számának nagyarányú emelkedéséről tesznek tanúságot, amivel szemben a németek száma a háborús évtizedben rohamosabban, 1920 és 1925 között pedig lassabban ugyan, de folyton visszament. Hasonlóképpen állandó visszaesés mutatkozik tót anyanyelvű mestereinknél, míg a többi nemzetiség száma stagnálást, majd kisebb emelkedést jelez. Igen érdekes az önálló iparosokra vonatkozó nemzetiségi arányszámokat az ipari alkalmazottakkal és az összes budapesti népességgel szembeállítani. Felsorakoztatott adatainkból az a tény derül ki, hogy *az önálló iparosok képezték azt a kategóriát, melynek magyarosodása a többi foglalkozásokat felülmultra*. Budapest összes kereső népességével összehasonlítva pl. 1910-ben még 1·6 egységgel elmaradt a magyarság arányszáma az önálló iparosok között. Ez a különbség az 1920. évben 1%-ra csökkent, hogy azután 1925-ben az önálló iparosok és a főváros összessége között e tekintetben már csak egészen jelentéktelen különbség (0·4) maradjon fenn. Az ipari népesség különböző osztályai között pedig 1910-ben még az önállók soraiban szerepeltek a nem magyar anyanyelvűek magasabb arányszámmal, de az 1920. évben már az önállók magyarosodása utólérte az ipar többi kategóriáit s így a magyar anyanyelvűek aránya egyformán 87·2% volt az ipari munkaadók és alkalmazottak között. Az 1925. évi adatok tanúsága szerint ez a folyamat még tovább is folytatódott, ezen évben ugyanis már az önálló iparosok képezték azt a társadalmi osztályt, hol a magyar anyanyelvet szélesebb kör (92·2%) mondhatta magáénak, mint az ipari segédszemélyzet csoportjaiban.

Mindenesetre jelentős hatókoknak kellett fennforogni, hogy az ipari foglalkozások, de különösen az önálló iparűzők anyanyelvi viszonyai eltérő magatartást tanúsítsanak az összes népességgel szemben és ismét más hatókoknak, hogy ezek az eltérések az idők folyamán a kiegyenlítés felé közeledjenek. Igen valószínű, hogy szerepet játszott *az a különböző mértékű vonzódás* is, mely a magyar és az idegen anyanyelvű népesség körében az iparospályák felé irányult. Ez a különböző mértékű vonzódás közrejátszhatott abban, hogy már a múlt század adatainál is feltűnik a német elemnek az iparospályák körében való erősebb szereplése. 1890-ben például 1000 magyar anyanyelvű budapesti lakos között csak 171 dolgozott az ipari foglalkozásokban, míg ugyancsak 1000 németnyelvű lakosból 186 iparos találtatott. Valószínűleg már *az őslakó budai, illetve pesti német családok* is nagyobb mértékben küldötték fiaikat az ipari munkapad mellé, mint más foglalkozások terére, de a külföldiek bevándorlása már a múlt század éveiben is, sőt ekkor még erősebben mint mai napság, az ipar felé irányult. Mint az ipar származási kérdéseinek tárgyalásánál láttuk, *a külföldi születésűek jelentősége* sokkal nagyobb volt az iparban, mint az összes népességben (1890-ben pl. általában 8·6, míg az iparban 13% külföldit tartottunk nyilván), a bevándorló külföldiek pedig a nem magyar anyanyelvűek számát duzzasztották fel az ipari foglalkozások körében. Bár a Magyarországról folyó beköltözés a magyar

anyanyelv arányának emelkedéséhez vezetett, mégis nemzetiségeink számnak gyarapodásához is nyilván hozzájárult. Kiváltképp tót anyanyelvű mestereink esetében nyilvánvaló ez, kiknek budapesti létszáma kizárólag az ország belső részeiből folyó bevándorlás eredménye lehet. A felvidékről Budapestre költözött számos tót munkakereső közül tehát — adataink tanúsága szerint — nem kevesen érték el a fővárosban az önállósítást.

Ismét más folyamatok azok, melyek a magyar anyanyelvűek arányát állandóan emelkedő irányban befolyásolják. Az egyik a már említett *nagyarányú magyarosodási folyamat*, mely az önálló iparosok között és az ipar többi csoportjában egyaránt végbement s mely azt idézte elő, hogy a nemzetiségek tagjainak abszolút létszáma is visszafejlődött az évtizedek folyamán. Emellett azonban az önálló iparosok létszámának nagy emelkedése is szerephez juthatott, amennyiben az *önállók közé bevonuló új tízezrek* is a magyar anyanyelv térfoglalását idézték elő s a magyarok százalékos arányát emelték mind magasabbra. Vonatkozik ez úgy a bevándorlottakra, akik túlnyomó részben a magyar vidék vármegyéiből terelődtek össze, mint azokra, kik a helybeli népesség köréből járultak hozzá az iparosok számának felduzzasztásához. Mint az életkoradatok vizsgálatánál kitént, épen a nagy létszám-emelkedéssel jellemzett iparágak tagjai között sok a fiatal elem, az új nemzedék pedig már úgyszólván kizárólag a magyar anyanyelvben növekedett. Az iparosok számának nagy emelkedése folytán tehát a magyar anyanyelv térfoglalása már akkor is végbement volna — bár kisebb mértékben — ha az iparosság régi kereteiben a magyarosodás egyáltalában nem haladt volna előre. Emellett a külföldi bevándorlás jelentősége is állandóan visszafejlődött és eltűnt az a nagy különbség, mely az idegenek szempontjából az ipar és a többi foglalkozási ágak között fennállott, úgyhogy 1925-ben egyforma aránnyal szerepelnek az idegen születésűek az iparban és az össznépeességben, az önállók között pedig szintén nem foglalnak el sokkal nagyobb hányadot.

Azt a jelenséget, hogy az egyes nemzetiségek milyen intenzitással törekednek az önálló iparüzés felé, az illető anyanyelvi csoport tagjainak létszámától függetlenül leginkább úgy mutathatjuk be, ha kiszámítjuk, hogy a kérdéses nemzetiség száz tagja közül hány az önálló iparos. Célszerű lesz az egyes anyanyelvi csoportok keresőinek számához viszonyítani az iparosok adatait, mert tudvalevő, hogy a magyarosodás főleg a fiatalkorban észlelhető, míg az idősebb nemzedék szívósabban ragaszkodik régi anyanyelvéhez. A keresőket és eltartottakat egybefoglaló összes népesség adatainak felhasználása esetén pedig — mely a gyermekek és agok nemzetiségi adatait is tartalmazza — csak torzított kép volna nyerhető. Alábbi kis összeállítás bemutatja, hogy száz

	magyar nemzetiségű kereső	német lakos	tót közül hány volt önálló iparos	egyéb iparos	általában
1910-ben	7·0	9·4	6·2	5·0	7·2
1920-ban	8·2	9·5	8·9	8·1	8·3
1925-ben	12·8	14·4	12·5	12·1	12·8

Megállapítható e számokból, hogy az iparosodás terjedése a fontosabb nemzetiségek között nem történt egyforma arányban. *A magyar anyanyelvűek között az iparosodás előhaladása gyorsabban ment végbe, mint ahogy az az összes népesség körében tapasztalható.* 1910-ben ugyanis a magyar anyanyelvűek között még kevesebb iparos találtatott 100 lélekre számítva, mint a többi nemzetiségeket összefoglaló adatoknál, míg 15 év multán egyformán 12·8 volt az említett viszonyszám úgy a magyar, mint a nem magyar anyanyelvűek között. *A magyar elem iparosodása tehát utólérte a többi nemzetiségeket, bár az önálló iparosok az általános létszámemelkedés folytán a nem magyarok körében is mind nagyobb jelentőségre tesznek szert.*

Alábbiakban főcsoportonként közöltetnek a legfontosabb három anyanyelvi csoportra (a magyar, német és tót anyanyelvűekre) nézve a százalékos megoszlás adatai, mégpedig úgy az önálló iparosokra, mint az ipari alkalmazottakra vonatkozólag.

54. A három legfontosabb nemzetiség százalékos aránya az önálló iparosok között és az ipari segédszemélyzet körében. — 1925.

a) *Önálló iparosok.*

Ipari főcsoport	Magyar	Nem magyar	német	E b b ö l tót	egyéb, ism.
I. Vas- és fémipar	93·4	6·6	4·2	0·9	1·5
II. Gép- és villamossági ipar	94·6	5·4	4·0	0·2	1·2
III. Kő-, agyag- stb. ipar . . .	82·9	17·1	9·2	2·3	5·6
IV. Fa- és csontipar	92·5	7·5	4·9	0·9	1·7
V. Bőr- stb. ipar	87·2	12·8	8·5	1·1	3·2
VI. Fonó- és szövőipar	83·9	16·1	11·9	0·6	3·6
VII. Ruházati ipar	92·3	7·7	5·0	1·0	1·7
VIII. Papirosipar	93·0	7·0	4·6	1·3	1·1
IX. Élelmezési ipar	93·2	6·8	4·0	0·4	2·4
X. Vegyészeti ipar	93·1	6·9	6·2	—	0·7
XI. Építőipar	89·5	10·5	6·0	2·9	1·6
XII. Sokszorosító- és műipar .	93·1	6·9	5·4	0·4	1·1
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	93·7	6·3	5·2	0·5	0·6
XIV. Egyéb iparágak	90·5	9·5	5·9	1·5	2·1
Együtt	92·2	7·8	5·2	1·0	1·6

b) *Ipari segédszemélyzet.*

I. Vas- és fémipar	94·0	6·0	3·6	0·9	1·5
II. Gép- és villamossági ipar	93·8	6·2	4·2	0·6	1·4
III. Kő-, agyag- stb. ipar . . .	74·9	25·1	4·4	2·1	18·6
IV. Fa- és csontipar	93·6	6·4	3·7	1·1	1·6
V. Bőr- stb. ipar	91·6	8·4	5·5	1·3	1·6
VI. Fonó- és szövőipar	85·1	14·9	10·9	1·6	2·4
VII. Ruházati ipar	94·6	5·4	3·0	1·1	1·3
VIII. Papirosipar	94·9	5·1	3·0	1·4	0·7
IX. Élelmezési ipar	89·2	10·8	5·8	1·5	3·5
X. Vegyészeti ipar	92·1	7·9	5·2	0·9	1·8
XI. Építőipar	88·5	11·5	7·2	2·1	2·2
XII. Sokszorosító- és műipar .	95·1	4·9	4·0	0·2	0·7
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	93·6	6·4	4·5	0·5	1·4
XIV. Egyéb iparágak	88·3	11·7	4·6	2·7	4·4
Együtt	91·6	8·4	4·4	1·4	2·6

Úgy az önálló iparosok közül, mint az ipari népesség többi kategóriáiból két iparcsoport emelkedik ki, melyekben a nem magyar anyanyelvűek ki-magaszló arányban szerepelnek: a kő- és agyagipar, továbbá a fonó-szövőipar. A fonó-szövőiparban helyet foglaló idegen honosok nagy száma már magában véve is megokolja a nem magyar nyelvűek erősebb szereplését, ami különben ez iparcsoport csaknem minden foglalkozási ágában jelentkezik. Itt is leg-alacsonyabb a magyar anyanyelvűek aránya — a fontosabb alcsoportokat véve csak figyelembe — a kötő-szövőiparban, hol főleg a németek szerepe jelentős. A német anyanyelvűek relatív jelentősége egyébként a textiliparban emelkedik mind között a legmagasabbra, hol majdnem eléri a 12%-ot is. A kő- és agyagipar még az előbbi iparcsoportnál is nagyobb mértékben áll nemzetiségi elemekből, pedig az idegen honosok arányát alacsonyabb szín-vonalon állapítottuk meg annak idején, mint a fonó-szövőiparban. Az követ-kezik ebből, hogy a III. főcsoportban nem is annyira a külföldiek okozzák a magyarság háttérbe szorulását, hanem hogy a bennszülött régi német lakosság ebben az iparcsoportban tudta anyanyelvét leginkább meg-örizni. Hasonló a helyzet az építőipar terén is, itt ugyanis az idegen honosok aránya mélyen alatta marad az átlagnak és a nem magyar anyanyelvűek jelentősége mégis meghaladja a 10%-ot is. Első-sorban tehát hazai nemzetiségeink elhelyezkedésének folyamánya ez a magas arányszám, melyből úgy a németek, mint a tótok tekin-télyes hányadot foglalnak el. Tót anyanyelvű iparosaink különben épen itt érik el minden iparcsoport közül a legnagyobb viszonylagos jelentőséget, miközben 2·9%-át képviselik a teljes létszámnak. Általában nagy ellentétek mutatkoznak az építőipar egyes alágazatai között, míg ugyanis az építészek körében a magyar anyanyelv mellett számba sem jöhetnek a többi nemzetiségek, addig ez utóbbiak számára a többi alcsoportnál (főként a kőművesek, ácsok stb. között) mind nagyobb tér nyílik.

Legdöntőbb a magyar anyanyelv fölénye a gép- és villamos-sági ipart összefoglaló II. főcsoportban, hol csaknem minden foglal-kozási ág 95%-nál nagyobb mértékben a magyarság számára van lefoglalva. Ezután már csak a a külföldiek csekély aránya miatt is a vendéglős- és szállodásipar következik, melyet ismét a vas- és fém- és az élelmezési ipar követ.

Azokat a fontosabb foglalkozási ágakat, melyekben a magyar anya-nyelvűek aránya az átlagot jelentékenyen túlhaladja, az alábbiakban külön is felsorakoztatjuk s ugyanitt közöljük azokat az ágakat is, hol viszont a magyarság aránya jóval az átlagon alul marad s ennek folytán a nemzetiségek jelentősége kiemelkedő. A következőkben ezen iparágak felsorolása mellett megadjuk %-osan a nem magyar anyanyelvűek arányát is.

L e g n a g y o b b m é r t é k b e n
m a g y a r n e m m a g y a r
a n y a n y e l v ű i p a r o s o k a t m a g u k b a n f o g l a l ó f o n t o s a b b i p a r á g a k

I p a r á g	Nem magyarok %-ban	I p a r á g	Nem magyarok %-ban
Iparművész	2·4	Kötszővő	18·4
Építész, építőmester	3·1	Kőfaragó	16·9
Fogtechnikus	3·3	Bőröndös	16·8
Nőikalapkészítő	3·5	Ács	15·0
Fényképész	3·6	Kályhás	14·2
Automobilszerelő	3·8	Mosó-, vasalónő	13·3
Villany-, gázszerelő	4·0	Szűjgyártó, nyerges	13·2
Műszerész	4·3	Borbély, fodrász	12·9
Kő-, könyvnyomdász	4·7	Szőnyegszövő	12·7
Aranyműves	4·9	Fényező, mázoló	12·7
Varrónő	4·9	Kőműves, pallér	12·4
Kávéház	5·0	Kárpitós	9·5

Szinte összesűrítve mutatja ez a kis felsorolás azokat a törvényszerűségeket, melyekre az anyanyelvi viszonyok alakulása tekintetében már eddigi adataink is rávilágítottak. Általában azokat az iparágakat tekintjük tehát a magyarság reprezentánsai gyanánt, melyek tagjaiktól nagyobb képzettséget, illetve tanultságot igényelnek. Itt szerepelnek azok az iparágak, melyeket a modern kor követelményei fejlesztettek naggyá, hol legnagyobb arányban vannak képviselve a már magyar nyelvben felnövekedett fiatalabb korosztályok s ahol egyúttal az iparosok leginkább voltak a magyar nyelv átvételére ráutalva. A nemzetiségek kimagasló szereplése által jellemzett iparágak között ott található azok, melyek a születési hely és a honosság kérdésének tárgyalásánál mint az idegenek tömörülésének központjai voltak ismeretesek. Ezekon kívül itt találjuk azokat az iparágakat is, melyek épen nem a külföldiek, hanem hazai nemzetiségeink erősebb szerepe folytán válnak ki a többiek közül, hol tehát iparosmestereink legkevésbé kényszerültek arra, hogy régi anyanyelvüket a magyarral cseréljék fel.

Mint tárgyalásunk többi részeiben, úgy itt is utalnunk kell azonban arra, hogy a nemzetiségeknek egyes iparágakban való erősebb vagy gyengébb viszonylagos szereplésétől egészen független kérdés az, hogy ezen nemzetiiségek legnagyobb tömegei mely iparágakban tömörülnek össze. Ennek megvilágítása céljából közöljük az alábbi táblázatot, mely a magyar, német és tót anyanyelvű iparosoknak az egyes iparcsoportok közt való %-os megoszlását szemlélteti.

55. Magyar, német és tót anyanyelvű iparosok %-os megoszlása a tízennégy ipari főcsoport között.

Ipari főcsoport	Magyar	Német	Tót	Egyéb	Összes
I. Vas- és fémipar	13·1	10·6	11·3	12·0	12·9
II. Gép-, villamossági ipar	8·1	6·0	1·6	4·5	7·9
III. Kő-, agyag- stb. ipar	0·8	1·6	2·0	3·4	0·9
IV. Fa- és csontipar	4·7	4·4	4·0	5·3	4·7
V. Bőr- stb. ipar	1·1	2·0	1·2	2·7	1·2
VI. Fonó- és szövőipar.....	2·4	6·2	1·6	6·2	2·7
VII. Ruházati ipar	45·2	44·0	43·8	44·0	45·1
VIII. Papirosipar.....	1·4	1·2	1·7	0·7	1·4
IX. Élelmészeti ipar	5·1	4·0	2·2	7·4	5·1
X. Vegyészeti ipar	0·5	0·6	—	—	0·5
XI. Építőipar	8·7	10·4	25·8	8·7	8·9
XII. Sokszorosító- és műipar ..	2·7	2·7	1·1	1·6	2·6
XIII. Vendéglős-és szállodásipar.	5·6	5·6	2·8	2·7	5·5
XIV. Egyéb iparágak	0·6	0·7	0·9	0·8	0·6
Együtt	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

A ruházati ipar oly nagy hányadát foglalkoztatja a főváros iparosainak, hogy az idegen anyanyelvű iparosoknak is túlnyomó része ebbe az iparcsoportba tartozik. Magyar anyanyelvű iparosainknak főcsoportonként való tagozódása egyébként nagyban egészben megegyezik az össziparosság hasonló adataival, hiszen a magyarság Budapest iparosainak oly túlnyomó ($\frac{9}{10}$ részt is meghaladó) tömegét képezi, hogy iparágak szerint való megoszlásának jellegét rányomja az általános adatokra is. Az egyes nemzetiségek már nagyobb eltéréseket jeleznek e téren. Így a németeknek, de az »egyéb« rovatban összefoglalt kisebb jelentőségű nemzetiségeknek is az átlagon jóval felüli része helyezkedik el a textiliparban, hasonlóképen a bőriparban is. A németeknek feltűnő nagy hányada kereste fel az építőipart, úgyhogy minden tizedik németnyelvű iparosunk az építőiparban foglalkozik. Még nagyobb jelentősége van ennek az iparágaknak a tótok szempontjából, ugyanis minden negyedik tót iparos (pontosabban 25·8%-a tót mestereinknek) az építőipart választotta munkaterületül. Ezenkívül még a kő-, agyagipar az, mely tót anyanyelvű iparosaink számára az átlagnál nagyobb jelentőséggel bír.

Mindezeideig csupán a három legfontosabb anyanyelvi csoporthoz tartozó iparosok részesültek behatóbb statisztikai megvilágításban, míg a többi, kisebbjelentőségű nemzetiség az »egyéb« rovatban összefoglalva nyert kimutatást. Alábbiakban ezekhez az eddig még nem említett anyanyelvi csoportokhoz tartozó budapesti iparosmestereket részletezzük ipari főcsoportok szerint.

56. Kisebbségi nemzetségekhez tartozó budapesti iparosok.

Ipari főcsoport	Horvát	Ruthén	Román	Szerb	Cseh- morva	Lengyel	Egyéb	Összesen
I. Vas- és fémipar	9	3	8	10	25	33	15	103
II. Gép- és villamosági ipar ..	—	—	3	3	13	9	11	39
III. Kő-, agyag- stb. ipar	2	—	2	—	6	5	14	29
IV. Fa- és csontipar	5	1	2	1	13	16	8	46
V. Bőr- stb. ipar	5	—	1	4	8	5	—	23
VI. Fonó- és szövőipar	—	—	—	—	18	9	26	53
VII. Ruházati ipar	28	4	54	55	90	87	61	379
VIII. Papirosipar	2	—	—	—	—	2	2	6
IX. Élélmezési ipar	9	—	5	10	18	11	11	64
X. Vegyészeti ipar	—	—	—	—	—	—	—	—
XI. Építőipar	9	—	4	4	21	20	17	75
XII. Sokszorosító- és műipar	—	—	—	—	7	5	2	14
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	6	—	1	2	8	1	5	23
XIV. Egyéb iparágak	1	—	1	—	—	1	4	7
Összesen	76	8	81	89	227	204	176	861
Az iparosság összlétszámának %-ában	0·12	0·01	0·13	0·14	0·36	0·32	0·28	1·36
A kisebbségi nemzetségek tag- jainak %-ában	8·8	0·9	9·4	10·3	26·4	23·7	20·5	100·0

E táblában felsorolt nemzetségek viszonylagos jelentősége általában egészen jelentéktelen, mint adataink mutatják ugyanis a 63 ezer budapesti iparosnak mindent összevéve csak 1·36%-át alkotják. Még legnagyobb hányadot reprezentál két nem hazai nemzetségi csoport, a cseh-morva és a lengyel anyanyelvet magukénak valló budapesti iparosok csoportja. Ezután a tovább nem részletezett távolabbi országok anyanyelvét beszélő iparosok következnek, kik az összlétszám 0·14%-át képviselik. Mindenesetre feltűnő, hogy hazai nemzetségeink ilyen alaposan elmaradnak a budapesti iparosok soraiban, szerb, román és horvát anyanyelvű iparosok egyaránt alig több mint $\frac{1}{10}\%$ -át teszik egyenként iparosaink létszámának. Ép ezért méltán kelthet érdeklődést, hogy hazai nemzetségeink — a németeket és tótokat ebben a vonatkozásban természetesen nem érintve — ily alárendelt mértékben képviseltetik magukat a fővárosi önálló iparüzés körében. Minthogy éppen az e táblában szereplő nemzetségek azok, melyek között a magyarosodás kevésbé tudott tért hódítani, nem tehető fel, hogy nagyobbarányú magyarosodás csökkentette volna le számukat. Fenti nemzetségeink részéről tehát az iparosok bevándorlása volt igen csekély mértékű, részben minden bizonnyal a szóbanforgó népesség alacsonyabb kultúrája és az ipari színvonal fejletlensége következtében. Emellett bizonyára szerephez jutottak a nyelvi nehézségek, melyek ezeknek az elemeknek Budapesten való érvényesülését megnehezítették és azok a nemzetségi ellentétek, melyek őket a Budapestre költözéstől visszatartották.

Az iparosok hitfelekezeti szerinti.

Bármely részét is tekintjük a statisztikai kutatás munkaterületének, mélyreható különbségeket találunk az egyes hitfelekezetek tagjainak adatai között. Épen ezek a különbségek okolják meg a vallásra vonatkozó kérdőpont állandó feltevését még kimondottan gazdaságstatisztikai problémák esetében is, mikor egy termelési ágak tekinthető foglalkozási osztály adatairól van szó. A különböző hitfelekezetek adatai annyira eltérő magatartást tanúsítanak e téren is, hogy valamely ország, vagy város lakosságának közgazdasági tevékenysége és annak különleges vonásai nem ítéltethők meg helyesen, ha a vallási megoszlás kérdését is nem soroljuk a számításba veendő tényezők közé. Ha ez a függőség a felkezeti tagozódástól könnyen érthető is a keresztények és az izraeliták adatainak összevetésénél, hol hosszú évszázadok történelmi hagyományain és faji különbségeken alapulnak az eltérő adatok, annál feltűnőbb, hogy az egyes keresztény felekezetek között is nagy különbségek találhatók e téren. Ez is bizonyítékul szolgál, hogy a vallási megoszlás nem csupán az emberek belső életében bír fontossággal, hanem a társadalmi és gazdasági ténykedések egész folyamatával összefüggésben lévén, el nem hanyagolható statisztikai tényezőnek tekintendő. Összehasonlítás kedvéért az önálló iparosságra vonatkozó alábbi adatok mellett a főváros összlakosságára nézve is közöljük a vallási megoszlás adatait.

**57. Az önálló iparosok és az összlakosság megoszlása a fontosabb hitfelekezetek szerinti.
1910—1925.**

	1910	1920	1925	1910	1920	1925
	abszolút számokban			százalékban		
<i>a) Önálló iparosok.</i>						
Római katolikus	18.973	21.643	37.359	53·9	53·3	58·8
Ágostai evangélikus	1.685	1.804	2.946	4·8	4·4	4·6
Református	2.776	3.677	6.606	7·9	9·0	10·4
Izraelita	11.125	12.756	15.253	31·6	31·3	24·0
Egyéb és ismeretlen	648	842	1.374	1·8	2·0	2·2
Összesen	35.207	40.722	63.538	100·0	100·0	100·0
<i>b) Összlakosság.</i>						
Római katolikus	526.151	548.727	575.437	59·8	59·1	59·9
Ágostai evangélikus	43.562	44.894	45.736	5·0	4·8	4·8
Református	86.990	101.124	109.761	9·9	10·9	11·4
Izraelita	203.687	215.512	207.563	23·1	23·2	21·6
Egyéb és ismeretlen	19.981	18.739	22.498	2·2	2·0	2·3
Összesen	880.371	928.996	960.995	100·0	100·0	100·0

Láthatjuk, hogy az önálló iparosság felekezeti tagozódása nem tér el feltűnő módon az összlakosság hasonló adataitól s így tagozódásuk az átlagos viszonyoknak felel meg. Ez a megállapítás azonban csak az 1925. évre nézve állja meg helyét, mely évig már enyhültek azok a különbségek, melyek a korábbi években fennállottak. A római katolikusok aránya valamelyest kisebbnek mutatkozik önálló mestereink körében, mint a többi foglalkozások esetében, de így is megközelíti az 1925. évi létszám 60%-át. Hasonlóképpen alacsonyabb hányadot foglal el a két protestáns felekezet is az önálló iparúzés terén, mint más foglalkozások tagjai között, míg az izraeliták ennek megfelelően jobban előtérbe lépnek.

Az 1925. évre vonatkozó legújabb adataink e táblában a megelőző 15 esztendőre visszatekintő történeti összehasonlítással egészítették ki, hogy az ipari fejlődés menete az egyes felekezetek tagjaira nézve külön is megfigyelhető legyen. Nem szabad azonban feledni, hogy Budapesten, hol állandóan a vidék népfellege táplálja a lélekszámot, az egyes felekezetek százalékos térnyerése vagy vesztesége más jelentőséggel bír, mint az ország egész területén. Nem mindig jelenti az illető vallási közösség hanyatlását vagy más felekezetek rovására történő gyarapodását, hanem emellett a vidékről történő bevándorlás is döntő szerepet játszik, amennyiben a beköltöző népesség összetételének megfelelően egyik vagy másik felekezet számának megduzzadása eltolhatja a fővárosi arányokat.

Budapest lakosságának körében 1910. és 1920. között még az összes felekezetek számbeli gyarapodást mutatnak, az időközi bevándorlás legnagyobb része azonban úgylátszik a reformátusokra esett, kik egy egész százalékkal megnövelték korábbi arányukat. Természetesen visszahatott ez a körülmény az önálló iparosok adataira is, ahol szintén a reformátusok aránya növekedett, míg a többi hitfelekezetek tagjai viszonylag vesztek jelentőségben. Az 1920 óta lefolyt 20 esztendő legfeltűnőbb jelensége az izraeliták számának tényleges megfogyatkozása a főváros lakosságának körében, míg a többi felekezetek kivétel nélkül létszámemelkedést könyvelhetnek el. A zsidók bevándorlásának meglapulása mellett kétségkívül a Budapestről történő elvándorlásoknak és a nagyszámú kitéréseknek tulajdonítható a fenti körülmény. Önálló iparosaink körében ez a megfogyatkozás nem következett be, ami annak a számottevő gyarapodásnak eredménye, amely az önálló iparúzés területén végbement és amely fenti hatókokat ellensúlyozta. A felekezetek megoszlásában jelentkező irányzat hatása azonban itt is kétségtelen, amennyiben az izraeliták távolról sem részesedtek oly mértékben az iparosok szaporodásában, mint a keresztény felekezetek. Arányuk ép ezért 31%-ról 24%-ra esett vissza s e változások általában odahatottak, hogy az önálló iparosság felekezeti megoszlása, mely 1910-ben még igen jellemző módon tért el a többi foglalkozások adataitól, mindinkább közeledik Budapest átlagos vallási viszonyaihoz.

Már az eddig közölt nyers adatokból is — melyek az egyes felekezetek létszámváltozásait voltak csak hivatottak bemutatni — sejthető, hogy az egyes vallásfelekezetek tagjai nem egyforma mértékben vonzódnak az iparospálya felé. Még világosabban szemlélhető ez a körülmény, ha a lélekszámhoz való viszonyításba állítjuk be az önálló iparosok felekezeti adatait.

58. Budapest önálló iparosai az összlakossághoz viszonyítva, hitfelekezetek szerint.

Év	Róm. kath.	Ág. ev.	Ref.	Izr.	Egyéb	Általában
	vallású száz budapesti lakosra esik ugyanolyan vallású önálló iparos					
1910.....	3·6	3·9	3·2	5·5	5·0	4·0
1920.....	3·9	4·0	3·6	5·9	5·8	4·4
1925.....	6·5	6·4	6·0	7·3	7·4	6·6

Az önálló iparüzés terjedése jelzőszámokban, ha az 1910. évi arányszámok = 100

1910.....	100	100	100	100	100	100
1920.....	108	103	112	107	116	110
1925.....	180	164	187	133	148	165

Az egyes keresztény felekezetek között is már jelentős különbségek mutatkoznak az iparosodás tekintetében, legalacsonyabbnak ugyanis a reformátusok, legerősebbnek viszont az ágostai evangélikusok között mutatkozik az iparüzéshez való hajlandóság, míg a római katolikusok a középső helyet foglalják el. Különösen kiválnak azonban e tekintetben az izraeliták, kiknek soraiban minden 100 egyénre 5·5 önálló iparos esik, szemben a keresztény felekezetek 3 és 4 között változó adataival. Fenti táblázatunk a mutatkozó különbségek figyelemmel kísérésén kívül egyszersmind a fejlődés megítélésére szolgáló indexszámokat is közli, miközben minden hitfelekezet 1910. évi viszonyszámait százzal vettük egyenlőnek, hogy az azóta bekövetkezett változások egységes alapon legyenek megállapíthatók. Az iparosodás terjedése eszerint nem haladt egyforma mértékben előre a különböző hitfelekezetek tagjai körében. Aránylag leginkább megnövelték korábbi adatukat a reformátusok, hol mindkét évtizedben legnagyobb volt a fejlődés, majd a római katolikusok következnek e téren. Az izraeliták ezzel szemben, kiknek körében már 1910-ben legmagasabb volt az iparosodás mértékét jelző arányszám, a legkevésbé tudták azt a következő 15 év alatt megnövelni. Kétségkívül megállapítható ezekből az adatokból, hogy épen azok a felekezetek érték el azóta az iparosodás legnagyobb terjedését, melyek tagjai között legkisebb volt 1910-ben a száz lélekre jutó iparosok arányszáma, viszont a már azelőtt is magas iparoslétszámmal bíró felekezetek körében meglassult a további fejlődés menete. Bizonyos kiegyenlítődési irányzat tapasztalható tehát, mely végső eredményében már korábbi adatainkban is jelenkezett, mikor az iparosság vallási megoszlásának a fővárosi átlagos viszonyokhoz való közeledését sikerült kimutatni.

Nem lehet azonban az önálló iparosság vallási adataiból minden további nélkül az egyes hitfelekezeteknek az ipar terén elfoglalt gazdasági erejére következtetni. Nem tűnik ki ugyanis adatainkból, hogy a különböző vallású önálló iparúzők soraiban mily hányadot foglal el a gyártóipar és ismét milyent a kisebb keretekben folyó iparúzés. Már pedig a gyártóipar és a segéd nélkül dolgozó kisiparos között oly nagyok a gazdasági erőkülönbségek, hogy az ezeket összefoglaló önálló iparosok számából mélyebbre ható következtetéseket levonni a szóbanforgó kérdésben nem vagyunk jogosultak.

Nem lesz érdektelen az önálló iparosság vallási tagozódását az ipari segéd-személyzet megfelelő adataival is összevetni, ami ismét más oldalról fogja megvilágítani az önálló iparosság és az egyes hitfelekezetek összefüggését.

59. Vallási tagozódás az önálló és az alkalmazott ipari kereső népesség körében.

	Önálló iparosok	Ipari segéd-személyzet	Önálló iparosok	Ipari segéd-személyzet
	számo kb an		százalékban	
Római katolikus	37.359	70.212	58.8	69.3
Ágostai evangélikus	2.946	5.005	4.6	4.9
Református	6.606	12.229	10.4	12.1
Izraelita	15.253	11.325	24.0	11.2
Egyéb és ismeretlen	1.374	2.580	2.2	2.5
Összesen	63.538	101.351	100.0	100.0

Míg az önálló iparosság adatai erősen megközelítették az összlakosság vallási megoszlását, addig az ipari segéd-személyzet esetében már jelentős eltéréseket tapasztalunk az átlagos viszonyoktól, ha jelen adatainkat a korábbi táblában közöltekkel egybevetjük. Mind a három keresztény felekezet jóval nagyobb arányban szerepel az ipari segéd-személyzet körében, mint a többi foglalkozási ágak tagjai között, a zsidóság ellenben sokkal csekélyebb arányban van képviselve. Ha már Budapest összlakosságával szemben ilyen eltéréseket jelez az ipari alkalmazottak tábora, annál nagyobbak a különbségek köztük és az önálló iparosság között, hol az összlakossággal szemben való eltérések éppen az ellenkező irányban mutatkoztak. A keresztény felekezetek egyöntetűen jóval nagyobb szerepet játszanak az ipari alkalmazottak, mint az önálló iparosok között, míg ezzel szemben az izraeliták, kik az önálló iparúzés terén oly nagy hányadban szerepelnek, hogy minden negyedik iparos soraikból kerül ki, a segéd-személyzet körében alig haladják meg a 10%-os színvonalat.

Következő adataink ipari főcsoportok szerint részletezik az önálló iparúzők hitfelekezeti viszonyait.

60. Önálló iparosok hiffelekezetek szerint, ipari főcsoportonként.

Ipari főcsoport	R. kath.	G. kath.	G. kel.	Ref.	Ág. ev.	Unit.	Izr.	Egyéb	Ism.	Összesen
a) Abszolút számokban.										
I. Vas- és fémpár	5.215	80	33	966	393	6	1.513	7	21	8.234
II. Gépgyártás stb.	2.745	38	24	442	247	11	1.482	6	14	5.009
III. Kő-, agyag- stb. ipar	387	8	—	34	30	—	95	—	3	557
IV. Fa- és csontipar	1.923	25	13	400	153	11	446	4	12	2.987
V. Bőr- stb. ipar	419	14	6	79	28	1	199	3	2	751
VI. Fonó- és szövőipar	957	14	8	148	81	5	465	13	8	1.699
VII. Ruházati ipar	16.503	278	190	2.998	1.160	57	7.330	59	81	28.656
VIII. Papirosipar	611	2	—	63	50	—	133	—	4	863
IX. Élelmezési ipar	1.818	34	34	319	186	3	805	4	11	3.214
X. Vegyészeti ipar	128	2	4	20	20	1	114	1	1	291
XI. Építőipar	3.657	69	21	604	315	15	974	10	7	5.672
XII. Sokszorosító- és műipar	803	9	4	125	80	5	637	8	5	1.676
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	2.006	31	7	372	192	10	913	2	5	3.538
XIV. Egyéb iparágak	187	5	2	36	11	—	147	1	2	391
Együtt	37.359	609	346	6.606	2.946	125	15.253	118	176	63.538
b) Százalékban.										
I. Vas- és fémpár	63·3	1·0	0·4	11·7	4·8	0·1	18·4	0·1	0·2	100·0
II. Gépgyártás stb.	54·8	0·8	0·5	8·8	4·9	0·2	29·6	0·1	0·3	100·0
III. Kő-, agyag- stb. ipar	69·5	1·4	—	6·1	5·4	—	17·1	—	0·5	100·0
IV. Fa- és csontipar	64·5	0·8	0·4	13·4	5·1	0·4	14·9	0·1	0·4	100·0
V. Bőr- stb. ipar	55·7	1·9	0·8	10·5	3·7	0·1	26·6	0·3	0·4	100·0
VI. Fonó- és szövőipar	56·3	0·8	0·5	8·7	4·8	0·3	27·4	0·7	0·5	100·0
VII. Ruházati ipar	57·5	1·0	0·7	10·5	4·0	0·2	25·6	0·2	0·3	100·0
VIII. Papirosipar	70·8	0·2	—	7·3	5·8	—	15·4	—	0·5	100·0
IX. Élelmezési ipar	56·5	1·1	1·1	9·9	5·8	0·1	25·0	0·1	0·4	100·0
X. Vegyészeti ipar	44·0	0·7	1·4	6·9	6·9	0·4	39·1	0·3	0·3	100·0
XI. Építőipar	64·5	1·2	0·4	10·6	5·5	0·3	17·2	0·2	0·1	100·0
XII. Sokszorosító- és műipar	48·0	0·5	0·2	7·5	4·7	0·3	38·0	0·5	0·3	100·0
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	56·8	0·9	0·2	10·5	5·4	0·3	25·8	0·0	0·1	100·0
XIV. Egyéb iparágak	47·8	1·3	0·5	9·2	2·8	—	37·6	0·3	0·5	100·0
Együtt	58·8	1·0	0·5	10·4	4·6	0·2	24·0	0·2	0·3	100·0

A római katolikusok, — kik egyébként az abszolút többséget két iparcsoport kivételével, hol csak relatív többségben vannak, mindenütt elérik — a legmagasabb arányban a papíriparban, a kő-, agyag-, a fa- és az építőiparban szerepelnek, melyekben az iparosság $\frac{2}{3}$ részét is elfoglalják. A második legnépesebb budapesti felekezet, az izraeliták épen ezekben az iparcsoportokban jelentkeznek a legkisebb arányban. Főleg kisebb üzemekkel dolgozó iparágak ezek s úgy látszik, hogy épen az iparcsoportok jellegének tulajdonítható az említett felekezeti megoszlás. Az izraeliták viszont azokban az iparcsoportokban a legerősebbek, hol — mint a vegyészeti és a nyomdaipar — nagyszámú munkaerővel folyik az iparüzés. Ezenkívül a bőr- és a textilipar képezi a zsidó iparosok számára leginkább kedvező munkaterületet.

Másik két keresztény felekezetünk közül a reformátusok a faiparon kívül a vas- és fémiparban, míg az evangélikusok a vegyészeti iparban vannak viszonylag leginkább képviselve. E két vallásfelekezet esetében azonban az átlagtól való eltérések távolról sem oly nagyok, mint amilyenek a két legnagyobb hitfelekezet adatainál tapasztalhatók voltak s tagjaik meglehetősen egyenletesen oszlanak meg az iparcsoportok között.

Budapest iparosainak lakásviszonyai.

A lakásviszonyok kutatása mindig fontos szerepet töltött be a fővárosi népszámlálásoknál és egyéb nagyobb statisztikai felvételeknél, amint ezt a nagyváros különleges életviszonyai kellőképpen meg is indokolják, hol a lakásügyi kérdéseknek tagadhatatlanul nagyobb szerep jut, mint a főként sajátjában lakó vidéki népességnél. Két szempont is indokoltá teszi, hogy Budapest iparosainak lakásviszonyainál — melyekre nézve az 1925. évi népszámlálás ismét részletes anyaggyűjteménnyel rendelkezik — behatóbb vizsgálatokkal időzzünk. Az egyik szempont *a szociális statisztika nézőpontja, mely a lakásügyet önmagáért* veszi szemügyre és azt kívánja megállapítani, hogy a jelenlegi különleges lakásviszonyok között, a politikai és gazdasági felfordulások után, a sohasem tapasztalt lakáshiány és lakásügyi korlátozások nyomában, hogy és mint áll a főváros egyik legfontosabb társadalmi rétege a lakáskérdés dolgában. Másrészt azonban az *anyagi viszonyok alakulására* vonatkozólag is felvilágosítással szolgálhatnak a lakásügyi adatok. Közvetett úton nyerünk ily módon képet a budapesti iparosság vagyoni és jövedelmi viszonyairól, mely kérdések egy társadalmi osztály életviszonyainak kutatásánál a legfontosabb, a leginkább életbevágó, de egyúttal a statisztikai módszerek legkevésbé hozzáférhető területeit képezik. A lakásnagyság és más lakásügyi vonatkozású adatok megbízható képét is adhatják a kereseti lehetőségeknek oly időkből, mikor tisztán gazdasági tényezők hatnak közre a lakásviszonyok kialakításában. A háború alatt és után érvényrelépett lakásügyi korlátozások hatalmi szóval működnek közre a lakáskérdés terén, úgyhogy a gazdasági hatókokkal szemben ma gyakran a külső »exogén« tényezők játszó a vezetőszerepet. Ennek folytán az 1925. évi lakásviszonyoknak gazdasági megítélésénél bizonyos óvatosság nem mellőzhető. Igen hasznos kiegészítésnek mutatkoznak épen ebből a szempontból következő fejezetünk adatai, melyek az albérlő- és cseléd tartás kérdésével foglalkoznak. A múlt időkből megmaradt és a jelen gazdasági helyzettel nem indokolt nagyobb lakás ugyanis az albérlésbe adott szobák számában jut kifejezésre, a cseléd tartásra vonatkozólag ugyanitt közölt adatok pedig szintén képet adnak az anyagi viszonyainak nem megfelelő lakásban lakó rétegekről. Annál inkább használhatóak az albérlő- és cseléd tartás adatai szempontunkból, mert — mint a továbbiakból kitűnik — a fővárosi feldolgozás a lakásnagyság szerint kombinatív is közzé-

tette ezeket az adatokat s így a következtetések levonását különösen megkönnyítette. Első táblázatunk a lakásul szolgáló helyiségek minősége szerint csoportosítja az iparosok létszámát.

61. Iparosok a lakásul szolgáló bérlemény minősége szerint.

Ipari főcsoport	Rendes lakásban	Egyéb bérleményben	Intézeti háztartásban	Összesen	Rendes lakásban	Egyéb bérleményben	Intézeti háztartásban
	lakó iparosok száma				lakó iparosok %-ban		
I. Vas- és fémipar	7.976	158	100	8.234	96·9	1·9	1·2
II. Gépgyártás, stb.	4.856	111	42	5.009	97·0	2·2	0·8
III. Kő- és agyagipar	534	16	7	557	95·8	2·9	1·3
IV. Fa- és csontipar	2.798	125	64	2.987	93·7	4·2	2·1
V. Bőr-, stb. ipar	708	32	11	751	94·4	4·2	1·4
VI. Fonó- és szövőipar.....	1.595	66	38	1.699	93·9	3·9	2·2
VII. Ruházati ipar	27.053	980	623	28.656	94·4	3·4	2·2
VIII. Papirosipar	826	23	14	863	95·7	2·7	1·6
IX. Élelmezési ipar	3.116	52	46	3.214	97·0	1·6	1·4
X. Vegyészeti ipar	284	6	1	291	97·6	2·1	0·3
XI. Építőipar	5.509	73	90	5.672	97·1	1·3	1·6
XII. Sokszorosító- és műipar .	1.635	28	13	1.676	97·5	1·7	0·8
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	3.260	206	72	3.538	92·2	5·8	2·0
XIV. Egyéb iparágak	379	7	5	391	96·9	1·8	1·3
Önálló iparosok együtt ..	60.529	1.883	1.126	63.538	95·2	3·0	1·8
Ipari segédszemélyzet	97.165	1.762	2.424	101.351	95·9	1·7	2·4
Többi foglalkozási ágak (keresők)	310.881	3.590	15.785	330.256	94·1	1·1	4·8
Budapest összes kereső népessége	468.575	7.235	19.335	495.145	94·6	1·5	3·9

Az önálló iparosok adatait főcsoportonként részletező számsorok alá odaiktattuk az ipari alkalmazottaknak és a többi foglalkozási ágakban elhelyezkedő kereső népességnek megfelelő adatait, hogy az összehasonlítást lehetővé tegyük.

Adataink szerint az iparosok túlnyomó hányada, (95·2%) rendes lakásban lakik, mely számban a műhellyel vagy bolttal kapcsolatos lakások is bennfoglaltatnak. Emellett azonban az iparosok 3%-a »egyéb bérleményben« lakik, vagyis rendes lakása nem lévén, műhelyben, padláson vagy egyéb lakásnak nem nevezhető helyiségben húzódik meg. Ez a csekélynek tűnő százalékszám azonban 1883 budapesti iparost jelent s ez a tekintélyes szám már mindenesetre alkalmas arra, hogy kedvezőtlenebb színben tüntesse fel a fővárosi iparúzókat helyzetét. A nem rendes lakásban lakó egyének arányszáma nagyobb az önállók között, mint az ipar többi kategóriáiban, ami amellett, hogy még kedvezőtlenebbé teszi a képet, nagy-

részt mégis annak a következménye, hogy éppen az önálló iparosoknál teszi a saját műhely lehetővé a külön lakás fenntartásának mellőzését. Az egyes ipari főcsoportok között egyébként a vendéglős- és szállodásiparban találjuk viszonylag a legtöbb nem rendes lakásban lakó iparost, melyet a fa- és bőrpar követ e téren. Adataink az intézeti háztartásban lakó iparosokat külön kimutatják, melyből kitűnik, hogy az intézeti háztartásban (szállodákban stb.) lakó egyének száma az iparosoknál alatta marad a főváros többi foglalkozási ágainak megfelelő adatainál. Következő táblánk a lakbérleti viszony szerint csoportosítja önálló iparosainkat.

62. Budapesti iparosok a lakbérleti viszony szerint.

Ipari főcsoport	Főbérlo és család- tagja	Albérlo és család- tagja	Egyéb	Összesen	Fő- bérlo stb.	Al- bérlo stb.	Egyéb
	abszolút számokban				százalékban		
I. Vas- és fémipar	6.114	1.712	408	8.234	74·2	20·8	5·0
II. Gépgyártás stb.	4.087	714	208	5.009	81·6	14·2	4·2
III. Kő- és agyagipar	407	100	50	557	73·0	18·0	9·0
IV. Fa- és csontipar	2.396	456	135	2.987	80·2	15·3	4·5
V. Bőr- stb. ipar	563	140	48	751	75·0	18·6	6·4
VI. Fonó- és szövőipar.....	1.323	282	94	1.699	77·9	16·6	5·5
VII. Ruházati ipar	22.133	4.560	1.963	28.656	77·2	15·9	6·9
VIII. Papirosipar.....	677	152	34	863	78·4	17·6	4·0
IX. Élelmezési ipar	2.580	472	162	3.214	80·3	14·7	5·0
X. Vegyészeti ipar	223	44	24	291	76·6	15·1	8·3
XI. Építőipar	4.409	936	327	5.672	77·7	16·5	5·8
XII. Sokszorosító- és műipar .	1.388	238	50	1.676	82·8	14·2	3·0
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	3.110	287	141	3.538	87·9	8·1	4·0
XIV. Egyéb iparágak	261	49	81	391	66·8	12·5	20·7
Önálló iparosok együtt..	49.671	10.142	3.725	63.538	78·2	16·0	5·8
Ipari segédszemélyzet	75.041	19.558	6.752	101.351	74·0	19·3	6·7
Többi foglalkozási ágak (keresők)	198.985	38.770	92.501	330.256	60·3	11·7	28·0
Budapest összes kereső népessége.	323.697	68.470	102.978	495.145	65·4	13·8	20·8

A különböző iparágak tagjainak anyagi helyzetében fennálló különbségre már mélyebb bepillantást engednek a fenti adatok. A főbérletként fenntartott lakás mindenesetre jobb anyagi helyzetre, megállapodott gazdasági viszonyokra enged következtetni, míg az albérleti lakások nagy száma valamely iparágban nem vet kedvező fényt az ott uralkodó kereseti viszonyokra, ha csak más körülmény, mint az odatartozó iparosok fiatalabb kortagozódása stb. azt meg nem indokolja. Ismét nem kedvező tünet, hogy a 63.000 budapesti iparos közül több mint tízezer albérllőként szerepel

kimutatásainkban. E részben azonban már kifejezésre jut az a körülmény, hogy az ipar alkalmazottainál a lakásügyi viszonyok még kevésbé adhatnak okot a megalégedésre, az önállók 16%-nyi albérlőjével szemben az ipari tisztviselők és munkások között 19·3% albérlő találtatott. Különösen kedvezőtlenek ezek a számadatok akkor, ha a többi foglalkozások adataival vetjük egybe azokat. Itt ugyanis csak 11·7%-a lakik albérlési szobákban, más foglalkozási ágak lakásügyi helyzete tehát nemcsak az ipari segédszemélyzet, hanem az általában jobbmódúnak tartott önálló iparosok lakásviszonyait is felülmúlja. Kisebb az önálló iparosok között az »egyéb« lakbérleti viszonyban állók száma is, mint az ipar többi csoportjánál, e tétel alá különben igen eltérő társadalmi rétegek soroltattak, mint az ágyrajárók, szállodai lakók stb. Budapest össz népességénél kimutatott magas számmal nem hasonlíthatók össze ezen utóbbi adatok, azt ugyanis az ismeretlen foglalkozásúak adatai duzzasztották föl, kiknek lakbérleti viszonya is nagyrészt ismeretlen s ezért ebbe a rovatba soroltatott. Az »egyéb« rovat arányát emelte továbbá a véderő legnagyobb része is.

Az önálló iparosok egyes ipari főcsoportjai között a vendéglős- és szállodásiparban szerepelnek a főbérlok a legnagyobb arányban, részben talán az anyagi viszonyok rendezettebb volta következtében, nagyrészt azonban minden bizonnyal a foglalkozás jellege következtében is, amennyiben a főbérletben bírt vendéglő gyakran lakással kapcsolatos. A főbérlok magas arányával kiválik a többi közül a XII-ik ipari főcsoport is, különösen a nyomdatulajdonosok kedvezőbb adatai következtében. Jelentékenyebben meghaladja az átlagot a főbérleti lakások aránya a gép- és villamossági ipar terén, hol csaknem minden iparág kedvezőbb arányokkal rendelkezik szempontunkból, melyhez az élelmezési és ruházati ipar csatlakozik. Nem szabad azonban felednünk, hogy éppen a ruházati iparba tartoznak azok a foglalkozási ágak, hol az ipari munka a lakásban végeztetik (pl. szabók, varrónók, kalapkészítők stb.), úgyhogy itt gyakran a főbérleti lakás mintegy előfeltétele a mesterség üzésének. Éppen a ruházati iparban találunk azonban olyan ágazatot is — mint a mosó-vasalónók csoportja — hol a többi alcsoporttal éles ellentétben a főbérlok csak 57·2%-át teszik a létszámnak, mivel szemben az albérlők aránya 22·8%-ra, az »egyéb« rovatba soroltak száma pedig (kik bizonyára főként ágyrajárókat jelentenek) 16·1%-ra emelkedik, szomorú világot derítve e foglalkozási csoport egyébként is megnyilvánuló szociális viszonyaira. Kedvezőtlen a lakásügyi helyzet a lakbérleti viszony szempontjából a kő-, agyagiparban, a vas- és fémiparban, nemkülönben a bőrpar körében is, hol a főbérlok aránya a létszám $\frac{3}{4}$ részénél alacsonyabb színvonalra süllyed. Lakásügyi adataink legértékesebb csoportját a lakószobák száma szerint részletezett anyag képviseli, melyet alábbi táblában adunk közre.

63. Budapest főbérleti-iparosai a lakás nagysága szerint.

Ipari főcsoport	0 ¹⁾	1	2	3	4	4-nél több	Egyéb bérle- mény- ben	Össze- sen
	szobás lakásban							
	lakó iparosok száma							
I. Vas- és fémipar	59	4.054	1.460	351	101	44	45	6.114
II. Gépgyártás stb.	64	2.002	1.405	400	153	44	19	4.087
III. Kő-, agyag- stb. ipar ...	7	243	91	35	20	7	4	407
IV. Fa- és csontipar	64	1.334	779	129	30	12	48	2.396
V. Bőr- stb. ipar	7	343	149	29	16	7	12	563
VI. Fonó- és szövőipar	2	760	377	97	29	21	37	1.323
VII. Ruházati ipar	34	12.921	6.649	1.396	325	121	687	22.133
VIII. Papirosipar	1	494	128	33	14	5	2	677
IX. Élelmezési ipar	1	1.163	853	367	108	60	28	2.580
X. Vegyészeti ipar	—	81	52	37	33	19	1	223
XI. Építőipar	13	2.494	1.018	440	217	173	54	4.409
XII. Sokszorosító- és műipar ..	5	539	486	206	87	36	29	1.388
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	—	1.407	968	395	86	65	189	3.110
XIV. Egyéb iparágak	—	92	47	58	25	39	—	261
Együtt	257	27.927	14.462	3.973	1.244	653	1.155	49.671

Ipari főcsoport	0 ¹⁾	1	2	3	4	4—	Egyéb bérle- mény- ben
	szobás lakásban						
	lakó iparosok százalékos megoszlása						
I. Vas- és fémipar	1·0	66·3	23·8	5·8	1·7	0·7	0·7
II. Gépgyártás stb.	1·6	48·9	34·4	9·8	3·7	1·1	0·5
III. Kő-, agyag- stb. ipar ...	1·7	59·7	22·4	8·6	4·9	1·7	1·0
IV. Fa- és csontipar	2·7	55·7	32·5	5·4	1·2	0·5	2·0
V. Bőr- stb. ipar	1·2	60·9	26·5	5·2	2·9	1·2	2·1
VI. Fonó- és szövőipar	0·2	57·4	28·5	7·3	2·2	1·6	2·8
VII. Ruházati ipar	0·2	58·4	30·0	6·3	1·5	0·5	3·1
VIII. Papirosipar	0·1	73·0	18·9	4·9	2·1	0·7	0·3
IX. Élelmezési ipar	0·0	45·1	33·1	14·2	4·2	2·3	1·1
X. Vegyészeti ipar	—	36·3	23·3	16·6	14·8	8·5	0·5
XI. Építőipar	0·3	56·6	23·1	10·0	4·9	3·9	1·2
XII. Sokszorosító- és műipar	0·4	38·8	35·0	14·8	6·3	2·6	2·1
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	—	45·2	31·1	12·7	2·8	2·1	6·1
XIV. Egyéb iparágak	—	35·3	18·0	22·2	9·6	14·9	—
Önálló iparosok együtt	0·5	56·2	29·2	8·0	2·5	1·3	2·3
Ipari segédszemélyzet	0·5	76·5	16·0	4·7	1·0	0·5	0·8
Ipar összesen	0·5	68·5	21·2	6·0	1·6	0·8	1·4
Többi foglalkozási ágak (keresők) .	0·2	42·4	29·3	16·0	7·2	4·1	0·8
Budapest összes kereső foglalko- zású népessége	0·3	52·5	26·2	12·2	5·0	2·8	1·0

1) Csak konyhából álló lakások.

A szobák száma szerint csoportosított lakásügyi adatok a legmegbízhatóbb anyagot szolgáltatják úgy az iparosok szociális helyzetének, mint jövedelmi viszonyainak megítélésére. A csupán konyhából álló lakások és hasonlóképpen az 1 szobás lakások kedvezőtlen anyagi helyzetre engednek következtetni abban a társadalmi rétegben, melyet az önálló iparosok képviselnek. Sajnálatosan jellemző képét adják adataink a háború utáni Budapest egész gazdasági helyzetének akkor, midőn megállapítják, *hogy önálló iparosainknak felénél jóval nagyobb hányadrésze, 56,7%-a 1 szobás és annál kisebb lakásokban lakik, tehát kimondottan a szegénysorsúak lakásviszonyaiban osztozik.* A tulajdonképeni polgári jellegű lakásnagyság — 2—3 szobából álló lakás — iparosainknak $\frac{1}{3}$ részét alig meghaladó hányadát (37,2%-át) foglalja magában, ami messze alatta marad annak az arányszámnak, mely az önálló iparosok esetében indokolt volna. Még szomorúbb azonban, hogy a polgári jellegű lakások 37,2%-nyi számából a magasabb kategóriára, a 3 szobás lakásokra csak 8% esik s így itt is a döntő többség a kisebb jellegű lakásokban húzódik meg. A 4 szobás és annál nagyobb lakások, melyek már határozottabb módon engednek bizonyos jólétre következtetni, az összes iparosság csak 3,8%-ának, tehát egészen elenyésző csoportjának szolgálnak otthon gyanánt. Annál feltűnőbb ez az indokolatlanul alacsony arányszám, mert az önálló iparosok soraiban foglalnak helyet a gyárosok, gyártulajdonosok is, kiknek pedig legalább is nagy része feltehetőleg a tágasabb lakásokban helyezkedik el. Adataink szerint tehát nemcsak a kisipar, hanem a középgyárak tulajdonosainak egy része sem biztosíthatja magának azt a kényelmet, melyet általában az ipari vállalkozóknak tulajdonítanak. Nem szabad feledni viszont, hogy a kislakásokban összeszorult iparoscsaládoknak egy részét csak a lakásügyi korlátozások tartották vissza a terjeszkedéstől, melyet pedig gazdasági helyzetük megindokolt volna. Ezzel szemben azonban a nagyszámú helyiséggel bíró lakásokban is bizonyára számos iparoscsalád tartózkodik, hol a mai jövedelmi viszonyoknak kisebb lakás felelne meg, ismét a kötött lakásforgalom és az 1925. évben még — mikorról adataink szólnak — mélyen az aranyparitás alatt mozgó lakásbérek következtében. Erre a tényre közelebbi felvilágosítással ismét következő fejezetünk adatai fognak szolgálhatni.

A 63. tábla adatai módot nyújtanak arra, hogy az önálló iparosok lakásviszonyait az összes kereső népesség adatainak távlatába beállíthassuk. Ezen összehasonlításból az iparosainkra nézve egyáltalában nem kedvező módon az a tény derül ki, hogy a lakásügy tekintetében jelentős mértékben *alatta maradnak a fővárosi lakásviszonyok átlagos színvonalának.* Az 1 szobás és a még kisebb lakások nagyobb elterjedést jeleznek az iparostársadalomban, mint a főváros többi rétegeinél. A 3 szobás lakásnagyságtól kezdve pedig az önálló iparosok fokozatosan elmaradnak az átlag mögött. A különbség oly jelentős, hogy az önálló iparosoknak csak 11,8%-a, tehát csak minden

8—9-ik ember lakik három és annál több szobás lakásban, míg az ipar leszámításával a többi foglalkozások körében minden negyedik ember (pontosan 27·3%) e magasabb lakáskategóriákban találja otthonát.

Hasonlóképen érdekes következtetésekre vezet az önálló iparosok adatainak az ipari alkalmazottakkal való egybevetése. Amint már a lakbérleti viszony tárgyalásánál is mutatkozott, itt is megnyilvánul az önálló iparosok lakásviszonyainak kedvezőbb volta. *Bármennyire kedvezőtlennek kellett minősítenünk tehát önálló mestereink helyzetét, még mindig a viszonylagos jólét jeleit mutatják a lakáskérdésben az ipar keretein belül*, hol az alkalmazottak tömegeiről még sötétebb képet festenek adataink. Az önálló iparosok egyszobás lakásokban lakó, 56·2%-os hányadával szemben, a létszám 76·5%-a lakik egyszobás lakásokban az ipari segédszemélyzet adatainál, hol tehát a családoknak $\frac{3}{4}$ része 1 helyiségből álló lakásokban kénytelen összeszorulni. A nagyobb lakástípusokban természetesen mind nagyobb és nagyobb mértékben növekszik az önállók aránya a többi ipari rétegekkel szemben. Feltűnhetik azonban ez adatok vizsgálatánál, hogy már a 2 szobás lakások is jóval nagyobb szerepet játszanak az önállók, mint az alkalmazottak esetében. A háború utáni gazdasági és szociális viszonyok szomorú paródiája, hogy *már a 2 szobás lakás is luxusszámba megy, melyet csak az anyagi javakkal jobban megáldott társadalmi osztályok vehetnek nagyobb mértékben igénybe.*

Következő feladatunk sorra venni az egyes ipari főcsoportok és iparágak lakásviszonyait. Az ipari főcsoportok vonatkozó adatait a 63. tábla már közölte, ezen belül pedig a néhány fontosabb iparág százalékszámait a 118. oldalon levő táblában foglaljuk össze.

A lakásügy szempontjából az első öt ipari főcsoport adatai általában kedvezőtlen képet nyújtanak. Első pillanatra feltűnik ezeknél az ipar-csoportoknál a csak konyhából álló lakások magas aránya, mely az 1%-ot mindegyiknél meghaladja, sőt a faiparban a 3%-ot is megközelíti, míg másutt ezzel szemben mindenütt csak a százalék tört hányadrészeiről beszélhetünk. Mégis nagy különbség van az első két iparcsoport lakásviszonyai között. Míg a vasiparban a kedvezőtlen helyzet minden lakáskategóriára kiterjed: az egyszobások és annál kisebbek erősebben, a nagyobb lakások gyengébben vannak képviselve, addig a gépiparban a sok szegénysorsú iparos mellett úgylátszik, a magasabb igényű társadalmi rétegek is jól be voltak népesítve. Legalább is erre utal a 2, 3 és 4 szobás csoportoknak az átlagnál erősebb telítettsége. Az említett első két ipari főcsoport fontosabb ágazatai közül egyébként csak az órák, ékszerészek és aranyművesek mutathatnak fel kedvezőbb viszonyokat, míg az ellenkező végletet a kovácsok csoportja képviseli. A kő-, agyagiparban adataink szerint éppen a középső, kétszobás polgári lakások szerepelnek gyenge arányban, mialatt az egészen kicsi és a

64. A fontosabb iparágak lakásügyi adatai.

Iparág	Fő- bérlő	Ai- bérlő	0 ¹⁾	1	2	3	4	4—	Egyéb bérlmény- bea
	az iparág tagjainak %-ában		szobás lakásban						
	lakó iparosok a főbérlők százalékában								
Lakatos.....	71·0	23·4	1·0	72·1	20·4	3·7	1·0	0·9	0·9
Bádogos, szerelő.....	78·3	16·7	1·1	63·2	26·7	5·7	1·7	0·6	1·0
Kovács.....	70·3	22·6	1·1	76·6	17·1	4·4	0·4	0·2	0·2
Aranyműves, ékszerész.....	85·9	13·3	0·9	35·6	39·5	17·9	5·2	0·9	—
Gépész, gépszerelő.....	71·9	22·6	0·4	67·5	28·4	1·9	1·1	—	0·7
Villany- és gázszerelő.....	76·4	18·1	0·7	54·7	37·6	5·3	1·1	0·2	0·4
Műszerész.....	87·7	10·9	1·5	52·9	34·6	7·9	1·9	0·7	0·5
Fogtechnikus.....	84·8	11·3	—	25·4	35·7	22·3	13·0	3·2	0·4
Autómobilszerelő.....	86·6	10·1	1·7	68·5	23·5	3·9	1·5	0·8	0·2
Órás és ékszerész.....	80·0	16·1	5·1	31·9	40·7	16·1	4·2	1·1	0·9
Kőfaragó.....	71·5	16·9	—	58·5	24·4	12·2	4·9	—	—
Kályhás.....	82·4	13·3	3·0	55·6	28·3	8·1	2·0	1·0	2·0
Asztalos.....	80·5	14·9	3·0	47·5	40·5	5·2	1·3	0·4	2·1
Esztergályos.....	77·6	15·0	3·5	66·0	24·0	4·7	1·2	—	0·6
Aranyozó, fényező.....	83·4	16·1	2·2	69·1	19·3	6·1	1·6	0·6	1·1
Bognár.....	72·7	20·0	1·9	78·8	14·4	2·9	—	1·0	1·0
Szijgyártó, nyerges.....	71·7	20·4	2·4	69·6	22·7	1·9	1·0	—	2·4
Bőröndös.....	73·0	16·9	—	55·8	24·2	9·5	4·2	1·0	5·3
Kárpitos.....	83·2	13·9	—	48·7	33·2	9·5	1·8	1·4	5·4
Kötő-szövő.....	83·5	12·9	—	70·8	19·5	8·7	1·0	—	—
Szőnyegszövő.....	68·1	22·9	—	75·0	14·1	4·7	1·5	—	4·7
Varrónő.....	72·7	19·8	0·2	64·5	28·2	5·3	0·6	0·3	0·9
Szabó.....	89·0	7·0	0·0	43·2	41·1	9·5	2·2	0·6	3·4
Cipész.....	84·2	12·2	0·2	60·6	20·9	3·5	1·3	0·3	13·2
Mosó, vasalónő.....	57·2	22·8	0·5	90·1	6·7	0·7	0·2	1·3	0·5
Borbély, fodrász.....	80·6	6·0	0·1	62·0	31·8	3·8	0·8	0·4	1·1
Nőikalkapkészítő.....	82·0	13·0	0·1	45·5	37·7	10·9	2·6	1·1	2·1
Könyvkötő.....	77·3	20·0	0·2	74·4	19·6	3·6	1·3	0·5	0·4
Hentes, mészáros.....	83·0	10·6	—	45·2	35·3	14·2	2·9	1·4	1·0
Sütő, pék.....	88·7	11·2	—	40·2	34·7	15·0	6·0	3·4	0·7
Cukrász.....	74·8	22·0	—	50·6	32·0	13·3	2·1	1·2	0·8
Molnár, malomipar.....	51·6	29·6	—	59·4	22·6	12·3	1·9	3·8	—
Építész, építőmester.....	87·2	9·2	0·1	17·0	31·0	24·5	14·2	13·2	—
Szobafestő.....	72·7	19·2	0·5	66·6	23·4	4·1	1·4	0·3	3·7
Kőműves, pallér.....	76·5	18·4	0·5	77·1	16·2	4·8	0·8	0·6	—
Fényező, mázoló.....	71·1	18·6	0·3	71·9	21·9	3·9	0·7	—	1·3
Acs.....	73·1	26·9	0·5	70·7	19·4	5·9	2·5	1·0	—
Iparművész.....	81·4	14·6	0·5	31·2	37·0	16·6	9·9	3·5	1·3
Fényképész.....	79·4	15·6	—	37·0	30·5	18·5	5·3	3·4	5·3
Kő- és könyvnyomda.....	89·8	9·5	—	23·8	41·4	22·9	7·1	2·6	2·2
Vendéglős, kocsmáros.....	94·0	4·2	—	40·7	36·2	15·3	2·3	1·5	4·0
Kávémérő.....	86·4	8·5	—	60·3	20·9	4·8	0·9	1·2	11·9
Kávéház.....	74·8	18·3	—	28·5	25·8	19·2	14·6	6·6	5·3
Kifőző.....	93·6	5·8	—	59·4	17·8	2·8	1·4	1·4	17·2
Szálloda, penzió.....	75·2	8·0	—	22·3	13·0	15·3	10·6	17·6	21·2

1) Csak konyhából álló lakások.

nagyobb lakások nyernek jelentőségben, az ellentétek tehát itt erősen kiéleződnek. Nem mondhatók kedvezőknek a lakásviszonyok a faiparban, de kiváltképp a bőriparban sem, míg a textilipar az átlagot közelíti meg. Bár nem sokkal, de mégis az átlagon alul maradnak legnagyobb ipari főcsoportunknak, a ruházati iparnak lakásügyi adatai. Nagy ellentéteket takarnak azonban a főcsoportok végső számszerű eredményei. A textiliparban a kárpitások, itt pedig a szabók és a nőikalapkészítők állanak társaiknál jobban lakásaik dolgában, de a legtöbb alcsoport helyzete már semmiképpen sem mondható kedvezőnek. Különösen elszomorítóak ismét a — tulajdonképeni iparosnak kevésbé tekinthető — mosó- és vasalónők viszonyai, akik majdnem kizárólag, 90·6%-ban, egyszobával vagy még azzal sem rendelkező lakásokban élnek. Az a kép sem mondható kedvezőnek, mely a papíripar adataiból élénk tárul, míg az ételmezési ipar, de különösen a vegyészeti ipar tagjainak lakásai már jelentős részben több szobás lakásokból állanak. A vegyészeti ipar mutatja egyébként összes iparcsoportjaink közül a legmegfelelőbb képet, de ez sem változtathatja meg kisiparos mestereink lakásviszonyairól alkotott kedvezőtlen ítéletünket, amennyiben épen ez az iparcsoport áll legnagyobb részben gyárosokból és legkevesebbé kézművesiparosokból. Az építőipar adatai az átlagot közelítik meg, ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy az építőipar tagjainak többsége a normális lakásviszonyokat mondhatná magáénak. Az építőipar adatainak részekre bontásánál kitűnnek azok a nagy különbségek, melyek itt az egyes alcsoportok között fennforognak. Az építőiparba tartozó legtöbb foglalkozási ág — különösen a kőművesek, ácsok, mázolók csoportja — 70%-nál nagyobb részben a szegénysorsúak lakástípusában, az egyszobás lakásokban él s a főcsoport végső adatait csak az építészek, építési vállalkozók aránylag jó lakásügyi viszonyai emelik az átlagos színvonalra. Megelégedésre adhat okot viszont a sokszorosító- és műipar adatsora, a vendéglős- és szállodásipar pedig szintén jelentékenyen jobb helyzetben van, mint iparostársainak túlnyomó része. Ezen utóbbi iparcsoporton belül — mint a lakásügyi adatokból kitűnik — legkedvezőbbek a jövedelmi viszonyok, már a befektetett tőke nagysága folytán is, a kávéházi és szállodaiparban. A vendéglősök a középső helyet foglalják el e téren, míg a főként vagyontalan elemekből álló kávémérők csoportja ismét a kedvezőtlen lakásviszonyok képét idézik élénk.

Az iparágankint részletezett lakásügyi adatokban tehát általában több a sötét, mint a kedvező vonás. Meglehet, hogy a lakásügyi korlátozások nagy befolyást gyakorolnak e téren, félő azonban, hogy az inflációs idők alatt erősen megduzzadt számú iparosok kereseti lehetőségei a szanalást követő években megcsappantak, úgyhogy a lakások felszabadítása sem fog — épen a jövedelmekkel nem arányos lakbéremelkedés miatt — az iparosok lakásviszonyaiban lényegesen előnyös módosítást létrehozni.

Albérő- és cseléd tartás, mint az iparosok anyagi helyzetének mértéke.

Jelen fejezet tárgyköre közvetlen folytatását képezi az iparosok lakásügyére vonatkozó fejtegetéseinknek s így a kérdés előzetes méltatást nem is igényel. Még szorosabbá van téve a két kérdéskomplexum közötti összefüggés a statisztikai feldolgozás mikéntje által, amennyiben — mint már említve volt — az albérő- és cseléd tartás adatai a lakásnagysággal kombináltan dolgoztattak fel, ami a viszonyok alakulásába alaposabb bepillantással szolgál. Egyelőre (a részletesebb feldolgozás adatait későbbre hagyva) a nyers adatokat sorakoztatjuk fel, azokra a fontosabb foglalkozási osztályokra nézve, melyeknek az iparral való egybevetése érdemlegesebb következtetésekre ad alkalmat.

65. Albérő- és cseléd tartás a kereső népesség egyes fontosabb foglalkozási osztályaiban.

	Cselédet tart a főbérleti lakással bíró egyének közül %o-ban	Albérőt tartó egyének közül %o-ban
Önálló iparosok.....	15·5	16·0
Ipari segédszemélyzet	5·3	17·1
Ipar összesen	9·3	16·7
Kereskedelem és hitel	37·0	12·8
Közlekedés	9·5	4·7
Közszolgálat és szabad foglalkozások ..	34·6	11·4
Nyugdíjas, tőkepénzes	31·8	22·7
Többi foglalkozási csoport	14·0	20·8
Budapest együtt	21·0	15·4

A cseléd tartás tekintetében az ipari foglalkozások mélyen alatta maradnak a főváros átlagos viszonyainak, ami az ipari alkalmazottak munkás-tömegeit tekintetbe véve, természetesnek is mondható. *Önálló iparosaink szóbanforgó arányszáma* (mely a főbérleti lakással bíró iparosok számához viszonyítja a cselédet alkalmazó iparosokat) már *csaknem háromszorosan meghaladja az ipari alkalmazottak viszonyait* s így kétségkívül kedvezőbb gazdasági helyzetnek tanujele. Az a tény azonban, hogy az *önálló iparosok cseléd tartásának mértéke még így sem éri el az átlagos színvonalat*, ismét bebizonyítja, hogy a budapesti önálló iparosság messze elmarad attól a kényelemtől, melyet más foglalkozási osztályok biztosíthatnak maguknak. Különösen szembe tűnő ez a megállapítás, ha nem is a főváros átlagos viszonyaival, hanem az egyes népesebb foglalkozási csoportokkal hasonlítjuk össze az iparosok adatait.

A cseléd tartás tekintetében erősen kimagaslik a többi foglalkozási ág közül a kereskedelem, továbbá a közszolgálati és szabadfoglalkozási ágak,

melyekhez a nyugdíjasok, tőkepénzesek csoportja csatlakozik, ezen foglalkozásokban ugyanis átlagosan minden harmadik család cselédtartásra képes. Nem szabad azonban itt feledni — ami különben a lakásviszonyokra is vonatkozik — hogy nem csupán a pengőben mért jövedelmi vagy vagyoni helyzet az, mely az adatok alakulását létrehozza, hanem nagy szerepet játszanak azok az igények is, melyeket az illető társadalmi osztály e téren támaszt. Így meglehet, hogy éppen azon foglalkozási osztályok között, melyek magas cselédtartási arányszámmal vagy kedvező lakásviszonyokkal tűnnek ki, olyan csoportok is találhatók, hol az anyagi jólét kevésbé áll magas fokon és ezért más életigényekről kénytelenek a családok lemondani, hogy a lakásés cselédkérdés fokozottabb kívánalmainak megfelelhessenek.

Míg a cselédtartás adataiban mutatkozó esetleges magas arányszám kedvező viszonyok tanujele volt, addig az albérlőtartás esetében éppen az ellenkező tény fennforgására engednek a magas szám adatok következtetni. Az albérlésbe kiadott szobák nagy száma valamely foglalkozási ág körében kétségkívül arra mutat, hogy a nem kielégítő rendes kereseti lehetőségek miatt más jövedelmi források válnak szükségessé, vagy legalább is arra, hogy a főbérlésben bírt lakás nagysága nem felel meg a jelenlegi anyagi helyzetnek. Így adataink a lakásügyi számanyag kiegészítésének fontos eszközét képezik.

Megállapítható, hogy míg a cselédtartás tekintetében igen nagy különbségek (5%-tól 37%-ig) mutatkoztak az egyes foglalkozási osztályok között, addig az albérlési viszonyok megoszlása sokkal egyenletesebb. Az önálló iparosok soraiból 16% ad ki albérlésbe szobákat, ami nem sokkal magasabb arányszám a főváros átlagánál. Míg a cselédtartás szempontjából az ipar alkalmazottai sokkal kedvezőtlenebb helyzetben voltak, mint munkaadóik, addig az albérlésbe kiadott szobák száma tekintetében csak jelentéktelenül haladják meg az önállók viszonyait. Részben mindenesetre annak a körülménynek tulajdonítható e jelenség, hogy a kisebb lakásokban lakó segédszemélyzet kevésbé is jut abba a helyzetbe, hogy szobákat albérlésbe kiadjon — ami különben a lakásnagyság szerint csoportosított adatokból ki is tűnik — de emellett még más tényezőkre is rá kell mutatnunk.

A cselédtartás magasabb arányszáma az önállók között arra mutatott, hogy található olyan rétegek — éppen a gyáripar és a középipar idetartozandósága folytán — melyek jóval kedvezőbb helyzetben vannak alkalmazottaiknál. Az albérlők közel egyező aránya viszont arra mutat, hogy ismét egy másik réteg is szerepel az önálló iparosok között, mely a segédszemélyzet gazdasági helyzetét nem igen meghaladó viszonyok között éli életét.

A következőkben először a cselédtartás kérdésére nézve kívánunk a részletesebb adatokon végigtekinteni.

66. Cselédet alkalmazó budapesti iparosok lakásnagyság és ipari főcsoportok szerint.

Ipari főcsoport	0 ¹⁾	1	2	3	4	4—	Egyéb bérle- mény- ben	Össze- sen
	szobás lakásban							
	lakó cseléd tartó iparosok							
a) Abszolút számokban.								
I. Vas- és fémipar	4	92	255	170	58	34	2	615
II. Gépgyártás stb.	1	91	274	207	111	44	4	732
III. Kő-, agyag- stb. ipar ...	—	2	18	15	12	6	—	53
IV. Fa- és csontipar	—	45	98	58	18	10	—	229
V. Bőr- stb. ipar	—	12	26	13	12	7	—	70
VI. Fonó- és szövőipar	—	26	73	47	24	18	1	189
VII. Ruházati ipar	1	345	1.111	575	206	87	27	2.352
VIII. Papirosipar	—	10	22	20	8	4	—	64
IX. Élelmezési ipar	—	137	336	221	75	45	1	815
X. Vegyészeti ipar	—	3	14	22	8	18	—	65
XI. Építőipar	—	57	199	228	165	157	3	809
XII. Sokszorosító- és műipar ..	—	29	129	133	64	32	—	387
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	—	398	445	193	63	44	27	1.170
XIV. Egyéb iparágak	—	6	13	46	25	39	—	129
Együtt	6	1.253	3.013	1.948	849	545	65	7.679
b) A megfelelő lakásnagyság összes főbérllőinek százalékában.								
I. Vas- és fémipar	6·8	2·3	17·5	48·5	57·4	77·3	4·4	10·1
II. Gépgyártás stb.	1·6	4·5	19·5	51·8	72·5	100·0	21·0	17·9
III. Kő-, agyag- stb. ipar ...	—	0·8	19·8	42·8	60·0	85·8	—	13·0
IV. Fa- és csontipar	—	3·0	12·6	45·0	60·0	83·4	—	9·6
V. Bőr- stb. ipar	—	3·5	17·4	44·8	75·0	100·0	—	12·4
VI. Fonó- és szövőipar	—	3·4	19·4	48·5	82·8	85·7	2·7	14·3
VII. Ruházati ipar	2·9	2·7	16·8	41·2	63·4	71·9	3·9	10·6
VIII. Papirosipar	—	2·0	17·2	60·7	57·2	80·0	—	9·5
IX. Élelmezési ipar	—	11·8	39·4	60·3	69·5	75·0	3·6	31·6
X. Vegyészeti ipar	—	3·7	26·9	59·5	24·2	94·8	—	29·2
XI. Építőipar	—	2·3	19·6	51·8	76·2	90·9	5·6	18·3
XII. Sokszorosító- és műipar ..	—	5·4	26·6	64·5	73·6	89·0	—	27·9
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	—	28·3	46·0	49·0	82·7	67·6	14·3	37·7
XIV. Egyéb iparágak	—	6·5	27·7	79·4	100·0	100·0	—	49·4
Együtt	2·3	4·5	20·8	49·0	68·2	83·5	5·6	15·5

Részletesebb adataink, amellet, hogy eredeti céljukat, a lakásnagyság-
nak a cseléd tartással való összefüggését felderítik, számos olyan mellék-
körülmenyre adnak választ, mely az iparosok gazdasági helyzetének vizs-
gálatánál nagy fontossággal bír. Segítségükkel megbecsülhet, hogy mennyi-
ben a foglalkozás jellege és mennyiben jó anyagi viszonyok hozzák az esetleges
magas cseléd tartási arányszámot magukkal, másrészt pedig ellenőrzésül
szolgálnak azon ítéletek számára, melyeket az iparosok lakásának nagyságá-
ból azok anyagi helyzetére vonatkozólag megkockáztattunk.

¹⁾ Csak konyhából álló lakások.

Ismét meglepők azok a nagy különbségek, melyek az egyes iparcsoportok között e tekintetben mutatkoznak, pedig a főcsoportok adatai már eltérő jellegű iparágak átlagadataiként jönnek létre, úgyhogy az egyes iparágak egyenkinti felsorolása esetében még inkább kiéleződnének az eltérések. A cselédek magas arányával leginkább kimagaslik a szállodás-vendéglősipar, hol a főváros többi foglalkozási osztályainak felsorolásánál talált legkedvezőbb arányszámok ismétlődnek meg, amennyiben a főcsoport minden harmadik tagja cselédet tart. Ez a jelenség az alcsoportok egyenkinti vizsgálatánál is megerősítést nyer, sőt egyes ágazatoknál — mint a kávéházi ipar — minden második önálló tulajdonosnak megvan a lehetősége cseléd tartásához. Mindenesetre kedvezőbb anyagi viszonyokat feltételező következtetésekre nyújtanak alkalmat ezek az adatok, de az már feltűnést kelthet, hogy olyan rendszerint kisexisztenciák által űzött iparágakban, mint a kávémérő, kifőző stb., szintén kiemelkedő arányszámokat találunk. Valószínű, hogy a vendéglősiparban (épen az üzlethelyiségekkel kapcsolatos lakások nagy száma miatt) gyakran az üzleti kiszolgálószemélyzet tagjai közül tekintik az egyiket vagy másikat cselédnek s legalább részben ez is hozzájárul a házcselédek kimutatott magas arányához. Erre utalnak a lakószobák száma szerint részletezett adatok is. Már az egyszobás lakásban lakók közül is 28% cselédet mutat ki, pedig ebben a lakástípusban lakó iparosok a többi iparcsoportban csak elenyésző hányadban képesek cseléd tartására. Ugyancsak ellentétes körülmény más iparcsoportokkal szemben, hogy a négyszobás és annál nagyobb lakással bíró egyének, kik másutt csaknem teljes számmal cselédet alkalmaznak, a vendéglősiparban csak 83, illetve 68%-ban mutatnak ki cselédet, ismét bizonyára azért, mert a háztartási munkát az üzemi alkalmazottak végzik el.

Hasonló a helyzet az ételmezési iparban is. Itt is magas a cseléd tartó iparosok aránya, de szintén feltűnő, hogy a kislakásokban az átlagnál magasabb, a többszobás lakásokban annál alacsonyabb a cselédek viszonylagos száma.

Többi iparcsoportjaink közül főleg a nagyobb üzemek által jellemzett vegyészeti és nyomdaipar az, hol a háztartási alkalmazottak száma magasabb színvonalra emelkedik, kétségtávol annak következménye gyanánt, hogy ez iparágakban nagyobb arányban szerepelnek a több munkással dolgozó közép- és gyáripari vállalatok.

Igen alacsony adatok viszont a papír- és faiparban jelentkeznek, melyekhez még a ruházati és vasipar, továbbá a bőr- és kőipar sorakozik. Az itt talált felette alacsony arányszámok kedvezőtlen világot vetnek a kereseti viszonyokra. Kiváltképp sajnosnak mondható, hogy az iparosság legnagyobb tömegeit magában foglaló ruházati ipar is ebbe a kategóriába tartozik s így az önálló iparosok nagy tömegeire érvényes, hogy csak kis mértékben biztosíthatják maguknak a jobb anyagi helyzet nagyobb kényel-

met nyújtó életkörülményeit. Nagyrészt ugyanazon iparcsoportok ezek, melyekben a kislakások döntő hányaddal szerepeltek s így az akkor tett megállapítások más oldalról is igazolást nyertek. Megemlíthető, hogy a ruházati ipar, mely a lakásviszonyok szempontjából nem volt a legkedvezőtlenebb viszonyok között, a cseléd tartás kérdésében meglehetősen elmarad a többi iparágak mögött. Ez is azt a tényt igazolja, melyet már az előző fejezetben is jeleztünk, hogy t. i. a nagyobb lakások jobb telítettsége inkább a lakásban lebonyolódó üzemi és kiszolgáló tevékenységnek, semmint kedvező anyagi viszonyokból folyó fényűzésnek eredménye. Nemcsak az alacsonyabb lakáskategóriákban feltűnő ugyanis a cselédlétszám kicsiny volta, hanem a négyszobás és annál nagyobb lakásokban is, az utóbbi csoportban például az iparosok $\frac{3}{4}$ részének sincs meg a lehetősége arra, hogy cselédet tarthasson.

Az a tény, hogy a többszobás — s így a jobbmódúak otthonának tartott — lakásoknak jelentős hányadában nem mutatnak ki cselédet adataink, a háború utáni idők jellemző tünetének tekinthető. Következtethetünk ebből olyan iparoscsaládok nagy számára, kik a régebbi időkben jobb lakásokban maradtak benn, ami azonban jelenlegi gazdasági viszonyaiknak nem felel meg, mikor már a cseléd tartás költségeit nem tudja viselni a válságos időkben megcsappant jövedelem. Valószínűleg az is igen gyakran előfordul, — ami azonban adatainkból nem tűnik ki, — hogy több család közösen foglal el egy (nagyobb) lakást. A felnövekedett újabb generáció, mely külön lakásra szert tenni nem tud, olyan telítettséget ad a lakásoknak, hogy különösebb kényelem jelének — mint a cseléd tartás adataiból is kiderül — még a nagyobbakat sem lehet tekinteni.

Ha ezt a tényt főként a lakásügyi korlátozásoknak tulajdonítjuk, meg kell emlékeznünk ugyanezen hatóok ellenkező irányú befolyásáról is. A kisebb lakásokban szorult, de igényeiknek és helyzetüknek megfelelő nagyobb lakást a kötött forgalom miatt megszerezni nem tudó iparosok nagy száma viszont oly módon jut kifejezésre adatainkban, hogy a kislakásokban is az iparosoknak nem csekély hányada cselédet mutat ki, kik pedig, ha cseléd tartásra megvan a megfelelő jövedelmük, bizonyára nem önként maradnak a szűk lakásviszonyok között.

Az egyes iparágak teljes felsorolásától, már csak helykímélés szempontjából is, el kell tekintenünk, de az alábbiakban mégis összefoglaljuk legalább a kimagasló mértékben cseléd tartásra berendezkedett iparágak sorozatát:

Kávéházi ipar	51·0	Szálloda, penzió	37·7
Építész, építési vállalkozó	47·7	Kifőző	37·2
Kő- és könyvnyomda	46·3	Aranyműves	36·7
Fogtechnikus	41·6	Órás és ékszerész	33·5
Vendéglős, kocsmáros	39·4	Fényképész	33·2
Sütő, pék	38·4	Hentes, mészáros	31·2
Kávémérő	38·2	Cukrász	30·3
		Iparművész	30·0

E felsorolásban szerepelnek kétségkívül azok az iparágak, hol rendezettebb anyagi viszonyokat állapíthatunk meg. Számos iparágnál azonban feltehető, hogy — amennyiben nem a foglalkozás jellege teszi a cselédek alkalmazását szükségessé — nem annyira az anyagi jólét, mint inkább a magasabb képzettségnek, illetve kultúrának megfelelő magasabb életigények hozzák a kimagaslóbb arányszámokat létre.

Ismét más oldalról világítanak az önálló iparosság életviszonyaiba következő adataink, melyek azon iparosok számát részletezik lakásnagyság szerint, kik lakásukból albérlletbe szobákat kiadnak.

67. Albérlőt tartó iparosok, lakásnagyság és ipari főcsoportok szerint.

Ipari főcsoport	0	1	2	3	4	4—	Egyéb bérlé- mény- ben	Összesen
	szobás lakásban							
	lakó albérlőt tartó iparosok							
a) Abszolút számokban.								
I. Vas- és fémpár	1	490	269	67	18	3	5	853
II. Gépgyártás stb.	1	187	234	76	19	9	3	529
III. Kő-, agyag- stb. ipar	1	29	18	5	5	1	—	59
IV. Fa- és csontipar	1	215	125	27	3	2	—	373
V. Bőr- stb. ipar	1	60	24	5	1	1	1	93
VI. Fonó- és szövőipar	—	102	61	24	8	2	1	198
VII. Ruházati ipar	11	1.938	1.633	441	102	40	54	4.219
VIII. Pápirosipar	—	69	31	6	2	1	—	109
IX. Élelmezési ipar	—	112	92	47	12	4	—	267
X. Vegyészeti ipar	—	9	10	5	4	1	—	29
XI. Építőipar	—	393	180	80	22	3	5	683
XII. Sokszorosító- és műipar	—	50	73	42	11	7	1	184
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	—	135	122	32	12	22	9	332
XIV. Egyéb iparágak	—	23	2	2	—	—	—	27
Együtt	16	3.812	2.874	859	219	96	79	7.955
b) A megfelelő lakásnagyság összes főbérlőinek százalékában.								
I. Vas- és fémpár	1·7	12·1	18·4	19·1	17·8	6·8	11·1	14·0
II. Gépgyártás stb.	1·6	9·3	16·7	19·0	12·4	20·4	15·8	12·9
III. Kő-, agyag- stb. ipar	14·3	11·9	19·6	14·3	25·0	14·3	—	14·5
IV. Fa- és csontipar	1·6	16·1	16·0	20·9	10·0	16·7	—	15·6
V. Bőr- stb. ipar	14·3	17·5	16·1	17·2	6·2	14·3	8·3	16·6
VI. Fonó- és szövőipar	—	13·4	16·2	24·8	27·6	9·5	2·7	15·0
VII. Ruházati ipar	29·4	15·0	24·6	31·6	35·4	33·1	7·9	19·1
VIII. Pápirosipar	—	14·0	24·2	18·2	14·3	20·0	—	16·1
IX. Élelmezési ipar	—	9·6	12·2	12·8	11·1	6·7	—	10·3
X. Vegyészeti ipar	—	11·1	19·2	13·5	12·1	5·3	—	13·0
XI. Építőipar	—	15·8	17·7	18·2	10·1	1·7	9·2	15·5
XII. Sokszorosító- és műipar	—	9·3	15·0	20·4	14·3	19·4	3·4	13·3
XIII. Vendéglős- és szállodásipar	—	9·6	12·6	8·1	14·0	33·8	4·8	10·7
XIV. Egyéb iparágak	—	25·0	4·2	3·4	—	—	—	10·4
Együtt	6·2	13·6	19·9	21·6	17·6	14·7	6·8	16·0

Ugyanaz a jelenség megismétlődik az egyes iparcsoportok között, ami már az iparnak a főbb foglalkozási osztályokkal való összehasonlításánál észlelhető volt. Csekély különbség mutatkozik csupán az egyes ipari főcsoportok között, ami arra utal, hogy úgyszólván minden iparágnál megvan az a réteg, mely albérleti lakások kiadására kényszerül, de amely egyúttal ezt a nagyobb lakás folytán meg is teheti.

Legmagasabbra albérleti adataink a ruházati iparban emelkednek, hol csaknem minden ötödik iparos albérlővel osztja meg lakását. Különösen feltűnő, hogy a szóbanforgó iparcsoportban a négyszobás lakásban lakó iparosok között is 35%, a négyszobásnál nagyobb lakások főbérlői között is 33% albérleti lakások kiadására kényszerül, ami szintén arra mutat, hogy itt a terjedelmesebb lakás egyáltalában nem jelenti az anyagi viszonyok különösebben kedvező voltát. Kedvezőtlen képet nyújtanak az albérleti viszonyok a bőr- és papíripar terén is, ami korábbi lakásügyi megállapításainkkal is megegyezésben van.

Az átlagnál jelentékenyen kisebb mértékben szerepelnek viszont az albérletbe adott lakások a vendéglős-szállodásipar, az ételmezési ipar, továbbá a gép- és villamossági ipar körében, de nem mondható hátrányosnak a főbérlő iparosok helyzete e tekintetben a vegyészeti és nyomdaiparban sem. Ép ez utóbbi csoportokban száll legalacsonyabbra a nagylakásokban elhelyezkedő albérlők aránya, ami kétségtől arra utal, hogy ezen iparcsoportok magukban foglalnak olyan tehetősebb rétegeket is, melyek — noha lehetőségük megvolna rá — mégsem szorulnak az albérleti lakásokból folyó jövedelemre.

A lakószobák száma szerint részletezett adatok bemutatják tehát, hogy növekvő lakásnagysággal együtt emelkedik az albérlőket tartó iparosok aránya is. Ez természetesnek mondható, hiszen a bővebb lakásokban mindinkább növekszik erre a fizikai lehetőség. Ismét feltűnő azonban, hogy az egészen nagy lakásokban is számos albérlő mutatható ki, ami szoros összhangban e nagy lakásokra fentebb kimutatott alacsony cselédlétszámmal, élénken szemlélteti a gazdasági viszonyok és a lakásügyi korlátozások által meghatározott, de megnyugodottnak nem tekinthető társadalmi helyzetet.

Következő adataink ismét más világitásban mutatják be a már említett tényeket. Az önálló iparosoknak az a csoportja, hol a cselédtartásra is megvan a lehetőség, természetesen egészen más réteget képvisel gazdasági szempontból, mint az iparosság többi részei és ismét elítő képet nyújt azon mestereink csoportja, kik albérlő tartására kényszerülnek. Anyagi viszonyaik, igényeik és ennél fogva lakásnagyság szerint való tagozódásuk is egészen más képet nyújtanak az iparostársadalom e különböző részeiben, miért is a lakásviszonyok adatait százalékosan külön is részletezzük az említett csoportok esetében.

68. Albérlő- és cseléd tartó iparosok százalékos tagozódása lakásnagyság szerint.

Megnevezés	0	1	2	3	4	4—	Egyéb bérle- mény- ben	Összesen	
	szobás lakásban								
	lakó iparosok százalékban								
Cselédet alkalmazó iparosok	0·1	16·3	39·2	25·3	11·1	7·1	0·9	100·0	
Albérlőt tartó iparosok	0·2	47·9	36·1	10·8	2·8	1·2	1·0	100·0	
Iparosok összesen	0·5	56·2	29·2	8·0	2·5	1·3	2·3	100·0	
Cselédet	} tartó iparosok arány- számai indexszámokban, ha az összes iparosság adatai = 100	20	29	134	315	444	545	35	—
Albérlőt		40	85	123	135	112	92	43	—

Az a körülmény magától értetődőnek tekinthető, hogy a cseléd tartásra képes iparosoknak az átlagosnál jóval nagyobb hányada tömörül a nagylakásokban, míg az albérlői szobákat kiadó iparosok a közepes nagyságú lakástípusokban foglalnak főként helyet. Feltűnhetik azonban, hogy azoknak az iparosoknak is, kiknek megvannak az anyagi lehetőségeik cseléd tartására, 16%-a egyszobás, közel 40%-a pedig kétszobás lakásban lakik, tehát a cseléd tartás adatai alapján jobb anyagi helyzetben levőknek ítélt iparosok is több mint felerészben kislakásokban húzódnak össze. Az iparosok e csoportjában pedig bizonyára igen nagy hányadnak nagyobb lakásra volna igénye és anyagi lehetősége, ha azt a kedvezőtlen lakásviszonyok meg nem akadályoznák.

Ismét jellegzetes világításba helyezi a háború utáni évek lakásügyi tagozódását az a tény, hogy az albérlőt tartó iparosoknak nagyobb hányada (4%-a) esik a négyszobás és annál nagyobb lakásokra, mint amilyen hányadrészt ez a lakásnagyság az iparosság összességéből magában foglal. (3·8%.) Kétségtől annak igazolására szolgálnak ezek az adatok, hogy a régebbi időkről fennmaradt nagy lakásokban fokozott mértékben jelentkezik az albérlő beadás szükségessége.

Igen elszomorító képet nyújt az önálló iparosság gazdasági és szociális viszonyairól, hogy az albérlőt tartó iparosok 48%-a az egyszobás és még kisebb lakáskategóriákból kerül ki. Vagy mellékhelyiségek, kamrák kerülnek tehát bérbeadásra az ilyen lakásokban, ami arra utal, hogy az iparosok nem kis hányada igen szorult anyagi viszonyok között él, vagy pedig — ami még szomorúbb — ágyrajárókat jelentenek az albérlő gyanánt bejegyzett adatok. Iparosainknak tekintélyes része tehát amellet, hogy egészen kicsiny lakásban húzódik meg, még ezt sem mondhatja teljesen magáénak, hanem még albérlőkkel, ágyrajárókkal kénytelen megosztani amúgy is szűk otthonát.

A fővárosi iparosok üzleti forgalma.

Budapest iparosaira vonatkozó statisztikai anyagunk eddigi ismeretése folyamán teljesen nélkülözni voltunk kénytelenek a tulajdonképeni gazdaságstatisztikai adatokat. Ha demográfiai, népességstatisztikai jellegű adatok felhasználása alkalmával törekedtünk is azokból az iparosok gazdasági viszonyaira nézve is következtetéseket levonni, mégis sajnosan érezhető a kisiparra vonatkozó közvetlen adatgyűjtés hiánya.

A székesfővárosi statisztikai hivatal adatgyűjteménye lehetővé teszi, hogy az eddigiekben tárgyalt népszámlálási anyag mellé az iparosok üzleti forgalmára vonatkozó adatokat állíthassunk. Ezek az adatok az iparosok forgalmi adója alapján az adókulcs segítségével számítottak s így tipikus szekundérstatisztikai adatoknak tekinthetők. Az iparosok bruttó forgalmának ilyenmódon való megállapítása annál nagyobb jelentőségű, mert még közvetlen kisipari adatgyűjtés esetén sem remélhető, hogy az egyéni életbe ennyire belevágó adatok statisztikai úton helyesen megállapíthatók legyenek. Kétségtelen ugyan, hogy az adóstatisztikából származó adatok sem tarthatnak teljes megbízhatóságra igényt. Sok egyéb körülménytől eltekintve már csak azért sem, mert az átalányozás is megakadályozza, hogy a tényleges üzleti forgalom hiánytalanul megállapítható lehessen. Ép ezért a következőkben a tárgyalás alapjául szolgáló forgalmi adatok csupán minimumnak tekinthetők, aminél az iparosok tényleges üzleti forgalma mindenestre nagyobb. Az iparosságnak a forgalom nagysága szerint való megoszlásának megítélésére és az egyes iparágak e szempontból való összehasonlítására azonban adataink igen nagy értékkel bírnak. Legelőször a nyers adatokat sorakoztatjuk fel, néhány jellemző forgalmi nagyságkategória szerint összefoglalva. Kimutatást lásd a 129. és 130. oldalakon.

Már az itt felsorolt adatok is sejtetik azokat a nagy különbségeket, melyek az egyes iparágak között a forgalom nagysága szempontjából fennállanak. Ha azonban adatainkat messzebbmenő következtetésekre kívánjuk felhasználni, bizonyos óvatosság nem mellőzhető. Így nem szabad arra következtetnünk, hogy az iparosok jövedelmi viszonyai ugyanabban az arányban volnának nagyobbak az egyik iparcsoportban, mint a másikban, amilyen különbségek a forgalmi adatok között mutatkoznak. Az egyes iparágak üzleti jellege annyira eltérő, az egységenként elérhető haszon annyira változó, hogy a jelentkező magasabb forgalmi összeg némely iparágban épen annak tulajdonítható, hogy a kisebb haszonszázalék mellett is meg kell találniok az iparosoknak megélhetésüket.

Kimutatásainban szereplő 22 ezer iparos legnagyobb része, 28,6%-a 20—50 millió koronás évi forgalmat bonyolít le s a legtöbb iparág esetében ebbe a kategóriába esik az iparosok legnagyobb hányada. A közvetlenül nagyobb és kisebb forgalmat elérő csoportok is még jól be vannak népesítve,

69. Budapesti iparosok üzleti forgalma az 1926. évben.

a) Az iparosok száma a forgalom nagysága szerint.

	millió korona évi minimális forgalom											Összesen
	5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—250	250—500	500—1.000	1.000—2.500	2.500—5.000	5.000—	
Kovács	7	5	19	60	42	17	3	—	1	—	1	155
Lakatos	19	26	55	168	112	43	17	6	1	3	1	451
Arany-, ezüstműves, ékszerész	21	26	38	90	53	46	15	13	7	3	—	312
Bádogos, szerelő	22	18	42	177	114	69	21	18	10	1	3	495
Villanyszerelő	10	8	29	75	54	38	17	8	2	—	1	242
Órásipar és ékszerész	24	27	63	116	77	35	8	4	3	2	2	361
Műszerész	4	3	12	41	31	30	7	9	3	3	2	145
Fogtechnikus	23	15	35	149	107	36	4	2	—	1	—	372
Asztalos	91	64	120	335	202	108	28	19	13	5	5	990
Szilgyártó, nyerges	2	5	13	32	26	17	8	3	3	1	—	110
Kárpitos, diszító	20	8	31	132	81	61	18	10	6	3	1	371
Férfi- és nőiszabó	490	585	917	1.538	537	310	79	61	36	16	8	4.577
Szűcs	12	21	35	54	42	37	13	10	15	1	—	240
Fehérneművarrónő k. m. n.	19	26	39	58	20	19	14	11	8	5	3	222
Hímzőnő, kötőnő, horgolónő	13	14	39	36	25	14	8	3	2	—	—	154
Női alkalpékszítő	36	35	98	118	51	45	18	9	7	1	1	419
Férfi alkalpékszítő	17	9	23	49	36	44	12	8	8	2	6	214
Cipész, csizmadia	162	158	395	863	420	245	64	41	29	11	7	2.395
Vegyztisztító	7	7	12	41	24	28	7	6	3	2	2	139
Fehérneműtisztító, gőzmosó	14	10	17	58	67	40	7	13	4	1	—	231
Borbély, fodrász	30	29	120	599	320	150	28	9	4	—	—	1.289
Sütő, pék	8	7	13	24	26	88	98	96	64	17	7	448
Hentes	8	11	23	73	90	169	133	100	49	23	25	704
Mészáros	7	4	14	41	58	170	123	94	57	21	4	593
Mészáros és hentes	2	2	6	15	15	51	45	29	15	1	1	182
Építész, építésmérnök	24	6	18	41	34	34	15	21	14	4	2	213
Ablakos és üveges	33	6	12	22	15	13	6	3	3	—	—	113
Szobafestő	74	80	120	117	50	24	13	12	4	1	1	496
Fényező, mázoló	13	22	28	54	27	23	5	4	4	—	—	180
Könyv- és könyvmda, nyomdász	5	4	10	20	33	54	32	31	29	9	11	238
Fényképész	15	9	24	55	48	30	14	3	2	1	—	201
Szálloda- és penzióipar	2	2	1	9	11	25	35	10	5	1	2	103
Vendéglős	7	13	37	141	178	370	236	139	62	26	1	1.210
Kitűző	11	13	40	63	68	42	13	3	1	—	—	254
Kocsmáros, kantinos	13	23	69	171	219	312	113	28	10	—	1	959
Automatabűfés	9	16	15	34	17	15	10	7	2	—	—	125
Kávéházi ipar	—	—	1	9	11	16	20	19	30	13	2	121
Kávémérő	23	23	53	139	147	111	31	4	4	—	1	536
Tejcsarnokos	21	20	29	40	14	7	6	1	2	1	7	148
Pálinkamérő	—	—	—	6	26	30	12	2	5	—	—	81
Bérméltajadonos	99	43	26	206	76	81	8	2	1	—	2	544
Bérméltajadonos	41	47	64	271	174	159	49	17	4	2	1	829
Mindössze	1.458	1.450	2.755	6.340	3.778	3.256	1.413	888	532	181	111	22.162

69. Budapesti iparosok üzleti forgalma az 1926. évben. (Folytatás.)

b) Az iparosok százalékos megoszlása a forgalom nagysága szerint.

	millió korona évi minimális forgalom										
	— 5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—250	250—500	500—1.000	1.000—2.500	2.500—5.000	5.000—
Kovács	4.5	3.2	12.3	38.8	27.1	11.0	1.9	—	0.6	—	0.6
Lakatos	4.2	5.8	12.2	37.2	24.9	9.5	3.8	1.3	0.2	0.7	0.2
Arany-, ezüstműves, ékszerész	6.7	8.3	12.2	28.8	17.0	14.8	4.8	4.2	2.2	1.0	—
Bádogos, szerelő	4.5	3.6	8.5	35.7	23.0	14.0	4.3	3.6	2.0	0.2	0.6
Villanyszerelő	4.1	3.3	12.0	31.0	22.4	15.7	7.0	3.3	0.8	—	0.4
Órasípar és ékszerész	6.6	7.5	17.5	32.1	21.3	9.7	2.2	1.1	0.8	0.6	0.6
Műszerész	2.8	2.1	8.3	28.3	21.4	20.7	4.8	6.2	2.0	2.0	1.4
Fogtechnikus	6.2	4.0	9.4	40.1	28.8	9.7	1.1	0.5	—	0.2	—
Asztalos	9.2	6.5	12.1	33.9	20.4	10.9	2.8	1.9	1.3	0.5	0.5
Szilgyártó, nyerges	1.8	4.6	11.8	29.1	23.6	15.5	7.3	2.7	2.7	0.9	—
Kárpitos, diszító	5.4	2.2	8.4	35.6	21.8	16.4	4.8	2.7	1.6	0.8	0.3
Férfi- és nőiszabó	10.7	12.8	20.0	33.6	11.7	6.8	1.7	1.3	0.8	0.4	0.2
Szűcs	5.0	8.8	14.6	22.5	17.5	15.4	5.4	4.2	6.2	0.4	—
Fehérneművarró nő k. m. n.	8.6	11.7	17.6	26.1	9.0	8.6	6.3	5.0	3.6	2.2	1.3
Hímzőnő, kötőnő, horgolónő	8.4	9.1	25.4	23.4	16.2	9.1	5.2	1.9	1.3	—	—
Nőikalapkészítő	8.6	8.3	23.4	28.2	12.2	10.7	4.3	2.2	1.7	0.2	0.2
Férfikalapkészítő	8.0	4.2	10.8	22.9	16.8	20.6	5.6	3.7	3.7	0.9	2.8
Cipész, csizmadia	6.8	6.6	16.5	36.1	17.5	10.2	2.7	1.7	1.2	0.4	0.3
Vegyztisztító	5.0	5.0	8.6	29.5	17.3	20.1	5.0	4.3	2.2	1.5	1.5
Fehérneműtisztító, gőzmosó	6.1	4.3	7.4	25.1	29.0	17.3	3.1	5.6	1.7	0.4	—
Borbély, fodrász	2.3	2.2	9.3	46.5	24.9	11.6	2.2	0.7	0.3	—	—
Sütő, pék	1.8	1.6	2.9	5.4	5.8	19.6	21.8	21.4	14.3	3.8	1.6
Hentes	1.1	1.6	3.3	10.4	12.8	24.0	18.9	14.2	6.9	3.3	3.5
Mészáros	1.2	0.7	2.4	6.9	9.8	28.6	20.7	15.9	9.6	3.5	0.7
Mészáros és hentes	1.1	1.1	3.3	8.2	8.2	28.0	24.7	15.9	8.3	0.6	0.6
Építész, építészmérnök	11.3	2.8	8.4	19.2	16.0	16.0	7.0	9.9	6.6	1.9	0.9
Ablakos és üveges	29.2	5.3	10.6	19.5	13.3	11.5	5.3	2.7	2.6	—	—
Szobafestő	14.9	16.1	24.2	23.6	10.1	4.9	2.6	2.4	0.8	0.2	0.2
Fényező, mázó	7.2	12.2	15.6	30.0	15.0	12.8	2.8	2.2	2.2	—	—
Könyv- és könyvmda, nyomdász	2.1	1.7	4.2	8.4	13.9	22.7	13.4	13.0	12.2	3.8	4.6
Fényképész	7.5	4.5	11.9	27.4	23.9	14.9	6.9	1.5	1.0	0.5	—
Szálloda- és penzióipar	1.9	1.9	1.0	8.7	10.7	24.3	34.0	9.7	4.9	1.0	1.9
Vendéglős	0.6	1.1	3.1	11.6	14.7	30.6	19.5	11.5	5.1	2.1	0.1
Kifőző	4.3	5.1	15.8	24.8	26.8	16.5	5.1	1.2	0.4	—	—
Kocsmáros, kantinos	1.4	2.4	7.2	17.8	22.8	32.6	11.8	2.9	1.0	—	0.1
Automatabüfé	7.2	12.8	12.0	27.2	13.6	12.0	8.0	5.6	1.6	—	—
Kávéházi ipar	—	—	0.8	7.4	9.1	13.2	16.5	15.7	24.8	10.8	1.7
Kávémérő	4.3	4.3	9.9	25.9	27.4	20.7	5.8	0.8	0.7	—	0.2
Tejcsarnokos	14.2	13.5	19.6	27.0	9.5	4.7	4.1	0.7	1.3	0.7	4.7
Pálinkamérő	—	—	—	7.4	32.1	37.0	14.8	2.5	6.2	—	—
Bércocsitulajdonos	18.2	7.9	4.8	37.9	14.0	14.9	1.5	0.3	0.2	—	0.3
Bércocsis, fuvaros	5.0	5.7	7.7	32.7	21.0	19.2	5.9	2.0	0.5	0.2	0.1
Mindössze	6.6	6.5	12.4	28.6	17.1	14.7	6.4	4.0	2.4	0.8	0.5

de azután különösen felfelé rohamosan fogy az iparosok száma. Módszertani szempontból helyesebb volna egyforma értékhatárokkal bíró csoportok alkotása, ami azonban egyrészt amiatt nem volt lehetséges, mert a forgalom nagysága között igen nagy különbségek vannak, az iparosok túlnyomó része pedig az alacsonyabb kategóriákban tömörül össze s így ott bővebb részletezés volt szükséges, másrészt az eredeti anyag sem volt alkalmas egyforma intervallumok alkotására.

Az első 4—5 iparcsoportba sorolható iparágak általában egyöntetű képet nyújtanak s az adatok az átlagos viszonyokhoz esnek közel. A ruházati ipar egyes csoportjai között már nagy különbségek jelentkeznek, aminthogy az itt szereplő iparágak üzemi jellege között is nagy a különbség, az otthon dolgozó kisexisztenciák és a nagyobb vállalatok által jellemzett csoportok — mint a mosó- és tisztítóintézetek — nagy változatosságot mutatnak a forgalom összegei szempontjából is. Az élelmezési iparba tartozó alcsoportoknál azonban kivétel nélkül a magasabb kategóriákba tolódik el a maximális iparoslétszám és ugyanez áll a nyomdászokon kívül a vendéglős- és szállodásipar legtöbb foglalkozási ágazataira.

Bár a forgalom nagysága szerinti tagozódás pusztá áttekintése is bevilágít az uralkodó viszonyokba, mégis alaposabb vizsgálat válik lehetővé, ha az üzleti forgalomnak valamely közepes értékét állapítjuk meg az egyes iparágakra nézve. Minthogy az egyszerű átlag számítása az ilyen esetekben, mikor a forgalmi összegek egyenként nem ismeretesek, hanem csak forgalmi nagyságkategóriánként csoportosított gyakoriságok vannak adva, nem lehetséges, ismét a medián számítása válik szükségessé. A medián — vagy középszám — mely már az életkoradatok kivizsgálásánál is jó szolgálatot tett, jelen esetben azon iparos üzleti forgalmának összegét jelenti, kinél ugyanolyan számú kisebb forgalmú iparos található, mint ahány annál nagyobb forgalmat tud kimutatni.

Mint már az előzőkből is kitént, az első néhány iparcsoportunk adatai, kevés kivétellel, az átlagos forgalmat jelentő 46 millió korona körül helyezkednek el. Nagyrészt ipartestületekben tömörült, tipikusan kisipari jellegű iparágak ezek, melyeknek adatai már a hasonló szervezeti viszonyok miatt is közel állnak egymáshoz és a kisipari viszonyok jellemző képviselőinek tekinthetők. A ruházati iparban nem kelthetnek meglepetést a főleg női munkával és kisebb keretekben dolgozó iparágak (női alkalp készítő, himzőnő stb.) alacsony forgalmi viszonyai. Az a körülmény azonban már feltűnő, hogy a számszerint legtöbb iparost magában foglaló szabóipar üzleti forgalmának átlagos értéke csak 23·5 millió K, tehát körülbelül a fele az átlagos színvonalnak. A másik legnépesebb csoport, a cipészek szintén elmaradnak az üzleti forgalom átlagos értéke mögött. Ezek az adatok *kedvezőtlen színben tüntetik fel legnépesebb iparcsoportunkban, a ruházati iparban uralkodó kereseti viszonyokat*, mely körülmény egyébként számos — az előző fejezetekben

érintett — megállapításra szolgálnak magyarázattal, mint a szóbanforgó iparcsoport lakásviszonyainak és egyéb szociális adatainak kedvezőtlen alakulására.

70. Iparosok üzleti forgalmának közepes értékei.

Iparág	Forgalmi érték- határok melyek közé a medián esik	A medián közeli értéke
	millió korona	
Kovács	45—50	46·2
Lakatos	40—45	40·4
Arany- ezüstműves, ékszerész ...	40—45	44·6
Bádogos, szerelő	45—50	48·1
Villanyszerelő	45—50	49·7
Órásipar, órás és ékszerész	30—35	35·0
Műszerész	60—65	65·0
Fogtechnikus	45—50	45·3
Asztalos	35—40	39·5
Szíjgyártó, nyerges	55—60	56·5
Kárpitos, díszítő	45—50	49·0
Férfi- és női szabó	20—25	23·5
Szűcs	45—50	48·5
Fehérművarrónő k. m. n. ...	35—40	35·0
Hímzőnő, kötőnő stb.	25—30	25·3
Női kalapkészítő	15—20	19·8
Férfi kalapkészítő, kalapos	55—60	57·7
Cipész, csizmadia	35—40	35·6
Vegyztisztító	55—60	58·7
Fehérműtisztító, gőzmosó ...	50—55	53·1
Borbély, fodrász	40—45	44·9
Sütő, pék	350—400	389·0
Hentes	200—225	220·8
Mészáros	250—300	254·4
Mészáros és hentes	250—300	252·5
Építész, építézmérnök	75—80	76·7
Ablakos, üveges	25—30	26·0
Szobafestő	15—20	17·1
Fényező, mázoló	30—35	32·8
Könyv- és nyomda, nyomdász	200—225	209·7
Fényképész	45—50	49·1
Szálloda- és penzióipar	250—300	270·0
Vendéglős	175—200	192·5
Kifőző	50— 55	50·4
Kocsmáros, kantinos	95—100	96·4
Automatabüffés	30— 35	33·7
Kávéház	500—600	580·0
Kávémérő	55— 60	57·3
Tejcsarnokos	20— 25	23·7
Pálinkamérő	100—125	120·7
Bérműtulajdonos	25—30	27·8
Bérmű, fuvaros	45—50	48·4

Az élelmezési iparban viszont meglepően magas adatokkal állunk szemben. Míg a korábban említett iparágak forgalma nagyrészt 30 és 50 millió K között mozgott, addig az élelmezési iparhoz tartozó fontosabb alcsoportok — mint a pékek, hentesek, mészárosok — 200—400 milliós évi forgalmat mutatnak ki. Nem kívánjuk ebből azt következtetni, hogy az iparosok szóbanforgó csoportjának nyeresége is ebben az arányban volna nagyobb. Valószínű, hogy épen az ilyen közszükségleti cikkek, mint az élelmiszerek esetében kisebb a százalékosan elérhető nyereség, mint más áruknál, például a ruházati cikkekénél. Az adatainkban mutatkozó igen nagy különbségek mégis arra utalnak, hogy az élelmezési ipar fontosabb ágazataiban az iparosok helyzete kedvezőbb a többi iparcsoportban elhelyezkedő társaiknál. A forgalmi adó statisztikájából származó adatok alátámasztást nyernek e tekintetben a lakásügyre és cselédtartásra vonatkozó népszámlálási adatokban s így csak más oldalról igazolják az akkor tett megállapításokat.

Az építőipar felsorolt alcsoportjai között az építésszek, építési vállalkozók magasabb forgalmával szemben a többi foglalkozási ág — különösen a szobafestőké — igen alacsony színvonalon mozog, hogy azután a következő iparcsoportban a nyomdászok annál kiemelkedőbb középszámmal szerepeljenek. Teljesen megmagyarázható ez a körülmény a nagyobb munkáslétszámmal dolgozó, egészen kis keretekben nem igen űzött nyomdaipar üzemi viszonyainak tekintetbe vételével.

Legmagasabb átlagos forgalmi adatok a vendéglős-szállodásiparban jelentkeznek, de az irányzat ott sem mondható általánosnak. A kávéházi és szállodásipar emelkedik ki leginkább a többi alcsoport közül — előbbiben 580 millió K az átlagos évi forgalom — a vendéglősök, kocsmárosok és pálinkamérők adatai szintén elég magas színvonalon állanak, a többi foglalkozási ág azonban itt sem haladja meg az átlagos viszonyokat.

Már az önálló iparosok üzleti forgalmának a korábbi táblában közölt egyenkénti adatainál is feltűnő nagy különbségek voltak kimutathatók, hiszen egészen kicsi összegekkel szemben a többmilliárdos évi forgalommal bíró kategóriák sem maradtak — legalább némely iparágban — üres rovatok. Erre a körülményre teljes magyarázattal szolgál, hogy az önálló iparosok táborát már eleve sem tételezhettük fel egységes közgazdasági tényezőnek vagy társadalmi rétegnek, az egészen kisszerű iparüzés, a segédnélküli mesterek és a munkások százait foglalkoztató gyári üzemek tulajdonosai egyaránt szerepelnek adataink sorozatában. Már inkább képezheti megfontolás tárgyát, hogy az egyes iparágak között is igen mélyreható különbségeket állapított meg az üzleti forgalom statisztikája. Ha az iparágak jellege és a forgalom után maradó haszon különböző mértéke magyarázatot is ad az eltérések valamelyes részére, mégis ez a körülmény — számos korábban tett megállapítással egyezően — arra utal, hogy a jelenlegi viszonyok, az

iparüzés mai struktúrája nem tekinthető megállapodottnak. A *rendkívüli viszonyok*, melyek a pénz vásárlóerejének és az árszínvonalnak mélyreható megbontásához vezettek, a *kereseti viszonyokban is olyan különbségeket hoztak magukkal, melyekben az 1925. évig még nem tudott az idő kiegyenlítést létrehozni.*

Összefoglalás.

Budapest önálló iparosait érintő fejtegetéseink során áttekintettünk azokon a kérdéseken, melyeknek megválaszolására a rendelkezésre álló statisztikai eszközök módot nyújtottak. Eközben természetesen nem használhattuk ki az 1925. évi fővárosi népszámlálás nyújtotta összes lehetőségeket, hanem az anyag kiaknázása tekintetében bizonyos korlátokat kellett megállapítanunk, egyrészt a tanulmány terjedelmére való tekintettel, másrészt abból a szempontból, hogy a részletkérdések el ne homályosítsák azokat az átfogó összefüggéseket, melyek az önálló iparosok adataiból élénk tárulnak. Ha most már megkíséreljük ezeket a számokból felcsillanó nagyobb kihatású tényeket bizonyos összefoglalásban felsorakoztatni, ez annál kevésbé merítheti ki a számok által felderített megállapítások egész tartamát, mert hiszen egy ilyen — különböző rétegekből és érdekcsoportokból felépített — társadalmi és gazdasági közösség esetén, mint amilyent az önálló iparosság is jelent, épen a részletkérdéseken, a sokoldalúságon van a hangsúly. Az egyes iparcsoportok és iparágak, demográfiai csoportok és társadalmi rétegek egymással szemben való térnyerése és visszaszorulása tulajdonképpen azok a végső — és statisztikailag meg is rögzíthető — tények, melyek az iparosságra a legnagyobb jelentőséggel bírnak, melyek egzisztenciák boldogulását vagy bukását, gazdasági erők eltolódását jelentik.

Ha ennek tudatában mégis megkíséreljük a legfontosabb összefüggéseket külön is kifejezésre juttatni, az első tény, mely már a nyers adatokból is kitűnhetett, némileg váratlan jelenségnek tekinthető. Bizonyos mértékben joggal remélhető volt, hogy a forradalmi idők nyomában közvetlenül végrehajtott 1920. évi népszámlálás óta a statisztikai adatok is valamelyes megnyugvást, a társadalmi erők kiegyensúlyozódását fogják mutatni. Amint az egymásután felvonuló számoszlopokból kiderült, a várakozások nem teljesültek. Az *1925. évre vonatkozó adataink ismét úgy állítják eléink a magyar főváros gazdasági életét, mint amely nem tudott még rendes életfolyamataiba visszatérni.* Különösen áll ez az önálló iparosságra nézve, hol csupán egyes kivételes esetekben mutatnak adataink valamelyes közeledést az 1910. évi viszonyokhoz s a legtöbb kérdésben az inflációs évek — ha más irányban is, mint az 1920. évet megelőző társadalmi felfordulások — ismét eltorzították a magyar közgazdaság rendes megnyilvánulásait. Igaz ugyan, hogy a megváltozott határok nyomában gyakran összefüggésüket veszített gazdasági alakulások tekintetbevételével nem is igen várhatjuk, hogy a háborút meg-

előző évek gazdasági viszonyai a maguk egészében visszatérjenek, adataink azonban igen nagy részben olyan irányzatot árulnak el, mely egészségesnek semmiesetre sem mondható s félő, hogy ezeknek a folyamatoknak a lefaragása ismét csak késleltetni fogja a gazdasági erők zavartalan fejlődését.

Az inflációs évek — valószínűleg nagyrészt épen azok konjunkturális jellege folytán — nagy létszámemelkedést idéztek elő az önálló iparosság körében. Tulajdonképen csak a háborús évtizedben is jelentkező gyarapodás folytatásáról szólnak adataink, azonban fokozódó mértékben. A rendelkezésre állott adatokból nem tűnt ki, hogy a létszámemelkedésből mennyi esett a tulajdonképeni kisiparosmesterekre és mennyi az inflációs konjunktúrában egyre szaporodó kisebb vállalkozásokra. Valószínű azonban, hogy az iparostöbbség legnagyobb része ez utóbbiakra esett, míg az iparostestületek képviselte kisipari és kézműves foglalkozások csak kisebb mértékben tudták növelni tagjaik számát. Bár a szanalási válság megtizedelte az életképtelenebb vállalatok táborát, mégis megállapítható, hogy az inflációs alapítások tekintélyes része — legalább az 1925. évig — el tudta kerülni a felszámolást a válságos idők folyamán.

A kimutatott létszámgyarapodás természetesen kihatott a statisztikai adatok minden csoportjára és lényeges változásokat hozott olyan kérdésekben is, hol eddig alig, vagy csak kisebb mértékben voltak átalakulások tapasztalhatók. Hogy mást ne említsünk, az iparosság nemek szerinti megoszlásában erősen fokozódott a férfiak túlsúlya, ami azonban egyáltalában nem a nők ipari munkájának tervszerű háttérbeszorításának, hanem csupán annak eredménye, hogy az iparüzés terén elhelyezkedő új elemek túlnyomó része férfiakból állott. Az életkor kérdésében az önállósult új iparosok fiatalabb kortagozódása folytán pedig a fiatalabb évjáratok létszáma duzzadt meg a legnagyobb mértékben.

Az iparosság bevándorlására vonatkozó adatok is teljes mértékben magukon viselik a közelmúlt évek gazdasági viszonyainak hatását. Amellett, hogy a budapesti önálló iparüzés folyton csökkenő vonzóerőt gyakorolt a külföldiekre, a vidékről való bevándorlás sem jelentette a háború utáni években azt az erőforrást a főváros önálló iparüzése számára, melyet az a háború előtti években képviselt. Az infláció által előidézett természetellenes gazdasági viszonyok bizonytalan lehetőségei nem tették tehát oly mértékben kívánatosná a vidéki iparosok előtt a Budapestre költözést, mint azelőtt s így az önálló iparosok számának nagy emelkedése főként helybeli elemek bevonása útján történt. Csupán ez az egy tény is arra utal, hogy a létszámgyarapodás jórésze nem is annyira a kedvező gazdasági viszonyok által volt megokolva, hanem az elhelyezkedést nem találó egyének szinte kényszerű módon léptek az ipari munka terére. Azok az adatok, melyek az iparosság anyagi viszonyaira nézve szolgálhatnak felvilágosítással, nem tudtak kedvező képet nyújtani a fővárosi önálló iparüzés helyzetéről. Bármennyire sajnálatos-

nak is mondható ez a körülmény, mégis bizonyos megokolást talál, ha tekintetbe vesszük, hogy a kisebbé vált fogyasztói körzettel bíró Budapesten, a lakosság megcsökkent jövedelmével nagyobb számú iparosság áll szemben.

Súlyos kérdése a budapesti önálló iparűzésnek, hogy miként lesz az iparosság lehetőleg zavartalanul, egy további fejlődés útjára átvezethető. Legfontosabb problémája ez úgy a tulajdonképeni kis- és kézművesiparnak, hol az a kérdés, miként fogja a fejlődő gyáripar mellett helyét megállni, mint a kisebb- és középvállalkozásoknak, melyeknek megnövekedett számát további összeomlásokkal a régi színvonalra visszavezetni ismét nagy hátrányt jelentene a magyar közgazdaság egészére nézve.

Kétségtelen, hogy fokozott védelemre szorul Budapest önálló iparűzése, ha a székesfőváros gazdasági fejlődésének zavartalan menetét biztosítani kívánjuk. Más fórumok feladata azonban az erre vonatkozó célok kitűzése és a felhasználható eszközök megválogatása, a statisztikus, midőn számadataival végigkísérte az önálló iparosság fejlődésének menetét és megkísérelte feltárni az azokban megnyilvánuló népességi és gazdasági jelenségeket, el is végezte feladatát.

